

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE ULUSU HÜKÜMETİ'NİN
TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKASI

Berkay Ali ÖNER
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Doç. Dr. CEMİLE TEKİN

Konya 2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	BERKAY ALİ ÖNER		
	Numarası	18810501042		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
Tezin Adı	12 Eylül 1980 Darbesi ve Ulusu Hükümeti'nin Türkiye'de Dış Politikası			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

BERKAY ALİ ÖNER

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	BERKAY ALİ ÖNER		
	Numarası	18810501042		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	*	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Cemile Tekin		
Tezin Adı	12 Eylül 1980 Darbesi ve Ulusu Hükümeti'nin Türkiye'de Dış Politikası			

Asayişin sağlanamamasından ve ülkedeki terör hareketinin yükselmesini gerekçe gösteren askerler, 12 Eylül 1980 tarihinde darbe gerçekleştirmişlerdir. 1980-1983 arası dönemde görev yapan askerî hükümet, 1970'li yıllarda ilişkilerin bir hayli sıkıntılı olduğu ABD ile iyi ilişkiler kurmuş ve Orta Doğu politikasında söz sahibi olabilmek için İslam devletleri ile ikili ilişkiler geliştirmiştir. 12 Eylül'ün demokrasiye ve insan haklarına sığmayan uygulamaları, bu dönem içerisinde AET çerçevesinde kurulan ilişkilere tesir etmiş ve ilişkilerin sıkıntıya girmesine neden olmuştur. Bu dönem içerisinde hükümet, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşünü hiçbir kazanç elde etmeden kabul ederek, elindeki büyük bir kozu kaybetmiştir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül 1980 Darbesi, Kenan Evren, Dış Politika.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	BERKAY ALİ ÖNER		
	Student Number	18810501042		
	Department	TARİH		
	Study Programme	Master Degree (M.A.)	*	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doc. Dr. Cemile Tekin		
Title of the Thesis/ Dissertation	1980 Turkish Coup d'état and Foreign Policy of the Ulusu Government in Turkey			

Underlining the failure of public order and the rise of the terrorist movements in the country, the soldiers carried out a coup d'état on September 12, 1980. The military government, which served in the period 1980-1983, improved relations with the United States with which relations were highly distressed previously in the 1970s, and developed bilateral relations with the Muslim states to define the Middle East politics. The non-democratic and human rights practices of post-coup period affected the relations established with the EEC and caused a deterioration in the relations with the western European states. During this period, the Turkish government lost a bargaining chip by accepting return of Greece to NATO's military wing without any compensation.

Keywords: 1980 Turkish coup d'état, Kenan Evren, Foreign Policy.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
ÖN SÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL ÖNCESİNDE SİYASİ İSTİKRARSIZLIKLAR VE ANARŞİ

1.1. 14 Ekim 1973 Seçimleri.....	10
1.1.1. I. Ecevit Hükümeti (CHP-MSP)	12
1.1.2. I. Milliyetçi Cephe Hükümeti (AP-MSP-MHP-CGP).....	18
1.1.3. II. Ecevit Hükümeti.....	23
1.1.4. II. Milliyetçi Cephe Hükümeti (AP-MSP-MHP).....	24
1.1.5. III. Ecevit Hükümeti	25
1.1.6. Demirel'in Azınlık Hükümeti	29
1.2. Toplumsal Olaylar.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ÖNCESİ VE SONRASINDA ORDU

2.1. Orgeneral Kenan Evren'in Sahneye Çıkışı	43
2.1.1. Evren'in Genelkurmay Başkanlığı'na Atanması	44
2.2. Komutanlara Gelen Müdahale İstekleri ve Müdahale Fikrinin Ortaya Çıkması	46
2.3. Özel Çalışma Grubu	47
2.4. İstanbul'da Komutanların Toplantısı ve Uyarı Mektubu	49
2.5. Özel Çalışma Grubu'nun Hazırladığı Raporlar ve Müdahale Fikrinin Somutlaşması	55
2.6. Bayrak Harekât Planı	58
2.7. Bayrak Harekât Planı'nı Sekteye Uğratan Gelişmeler.....	60
2.8. Müdahalenin Genel Hatlarının Belirlenmesi	61
2.9. Son Hazırlıklar	62
2.10. Ordunun Lehinde Yaşanan Gelişmeler	63

2.10.1. Regaip Kandili	63
2.10.2. Konya Mitingi.....	64
2.10.3. Ecevit'in Petrol-İş Toplantısı.....	65
2.11. İhtilalin Başlangıcı ve Sonrasında Yaşananlar	66
2.11.1. Siyasîlerin Toplatılması	68
2.11.2. Millî Güvenlik Konseyi	70
2.11.3. Askerî Cuntanın Siyasîlere Karşı Tutumu ve Liderlerin Muhalefeti.....	72
2.11.4. Demokratik Düzenin Oluşturulması İçin Yapılan Çalışmalar	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ YÖNETİMİN DIŞ POLİTİKASI

3.1. Dış Politikanın Esaslarının Belirlenmesi	85
3.2. Amerika Birleşik Devletleri İle İlişkiler	86
3.3. Avrupa İle İlişkiler	91
3.3.1. AET Çerçevesinde Gelişen Türk-Avrupa Ülkeleri İlişkileri	91
3.3.2. Yunanistan İle İlişkiler.....	94
3.3.3. Balkan Ülkeleri İle İlişkiler	102
3.3.4. Terör Örgütlerinin Faaliyetleri	106
3.4. Sovyetler Birliği İle İlişkiler	111
3.5. Orta Doğu Devletleri İle İlişkiler	115
3.5.1. Yeşil Kuşak Üyesi Ülkeler İle İlişkiler.....	117
3.5.2. İran-İrak Savaşı ve Türkiye'nin Dış Politikası	119
3.5.3. İsrail İle İlişkiler.....	123
3.5.4. Diğer Orta Doğu Devletleri İle İlişkiler.....	126
3.6. Asya Devletleri İle İlişkiler	129
SONUÇ	133
KAYNAKÇA.....	136
EKLER	143

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

ARA: Ermeni Devrimci Ordusu

ASALA: Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu

bk.: Bakınız

BTP: Büyük Türkiye Partisi

C. : Cilt

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi

DEV-SOL: Devrimci Sol

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DP: Demokrat Parti

DYP: Doğru Yol Partisi

HP: Halkçı Parti

JCAG: Ermeni Soykırımını İntikam Komandoları

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Millî Güvenlik Konseyi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MSP: Millî Selamet Partisi

s. : Sayfa

S. : Sayı

SEİA: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBP: Türkiye Birlik Partisi

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

ÖN SÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük bir bağımsızlık mücadelesinden başarıyla çıkan isimler tarafından kurulmuş olması sebebiyle askerler, Türk siyasî hayatında kendilerine yer edinmişlerdir. İlerleyen süreçte çok partili demokratik hayat oluşturulmuş ve askerler, bir nebze de olsa kışlarına dönmüşlerdir. Ancak Ordu İç Hizmet Kanunu, bu durumun sonraki yıllarda değişmesine neden olmuştur. Askerler, ilgili kanunda yer alan “Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak” cümlesini, çoğu kez kendilerine verilmiş müdahale yetkisi olarak yorumlamıştır. Öyle ki müdahalede bulunan askerlerin başını çeken isimler anılarında, siyasetçilerin Türkiye'yi kötü yönetmesinin ardından askerlerin sivil yönetime müdahale ederek durumu iyiye çevirme görevlerinin olduğundan bahsetmişlerdir.

Cumhuriyet tarihi incelediğinde de 27 Mayıs 1960'tan 12 Eylül 1980'e geçen süreçte, neredeyse her 10 yıllık zaman diliminin ardından ordunun Türk siyasî hayatını yeniden şekillendirmek için müdahalede bulunduğu görülmüştür. Türk ordusu 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980'de doğrudan, 12 Mart 1971'de de muhtıra ile dolaylı olarak müdahale gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen bu müdahaleler, ne yazık ki arkasında hep kan bırakmıştır.

Darbe, muhtıra, mektup, uyarı ya da ismine her ne denilirse denilsin, demokratik hayata balta vuran bu müdahalelerin demokratik ülkelerde kabul edilmesi mümkün değildir. Siyasî kurumların sorunları kendi içerisinde çözmesini sağlamak yerine ordunun kendisini problemleri çözecek kuvvette görmesi, demokratik hayata verilen en büyük zarardır. Ayrıca ordunun müdahalede bulduktan sonra da ekonomik, siyasî, toplumsal ve diğer birçok alanda verdiği keskin kararlar, ülkenin ilerleyen yıllarına dahi tesir etmiş ve tarihe kara lekeler olarak geçmiştir.

Bu gibi nedenlerle Giriş kısmında çalışmanın genel hatlarını daha anlaşılır bir hale getireceğinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ordunun siyasetteki etkileri üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölümde, 14 Ekim 1973 seçimlerinin ardından başlayan koalisyon ve Milliyetçi Cephe hükümetlerinin faaliyetleri ele alınmıştır. Ayrıca bu dönemde Türk siyasî hayatında ön plana çıkan istikrarsızlıklar, asayişsizlik, dış güçlerin de etkisiyle meydana gelen Alevi-Sünni çatışmaları ve doğuda filizlenen terör örgütünden bahsedilmiştir.

İkinci Bölümde, ordunun halkın gözünde tek çözüm haline gelmesi, Kenan Evren'in yükselişi, ordunun asayişsizliğe ve siyasetçilere karşı tutumu ve 12 Eylül 1980 darbesinin detaylı bir biçimde planlanarak gerçekleştirilmesi ortaya konulmuştur.

Üçüncü Bölümde ise tüm gücü elinde bulunduran Kenan Evren öncülüğünde belirlenen Türk dış politikası, genellikle birinci elden kaynaklardan yararlanılarak ele alınmıştır. Bu bölümde Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Yunanistan, Kıbrıs, Balkan ülkeleri, Orta Doğu ülkeleri ve Asya ülkeleri ile ilişkiler işlenmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'yi oldukça uğraştıran terör örgütü ASALA'nın faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Berkay Ali ÖNER

Konya-2021

GİRİŞ

Ordu, tarih boyunca birçok devlet için hem kurucu unsur olarak öne çıkmış hem de devletin ve vatanın koruyucusu olmuştur. Ancak ordunun, bu gibi özelliklerinin dışında aynı zamanda devlet ve özellikle de siyasîler için de birer tehlike olabilme ihtimali her zaman göz önünde bulundurulmuştur¹. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde de bu durumun pek çok örneği vardır. Askerî müdahaleler sonucunda kurulan hükümetler, demokrasiyi hiçe saydıkları için dış politikada çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Kendilerine tam anlamıyla bir meşruiyet kazandırmak zorunda oldukları için de dış politikada genellikle kendilerini kabul ettirmek gayesini güderek girişimlerde bulunmuşlardır.

Türkiye'nin dış politikası alanında yapılan çalışmalarda, darbe hükümetlerinin gücü elinde bulundurduğu dönemler konusunda boşluklar bulunmaktadır. “12 Eylül 1980 Darbesi ve Askerî Hükümetin Türkiye’de Dış Politikası” adlı konu da bu boşluklardan biridir. Yalnızca 1980-1983 arası dönemine odaklanan herhangi bir kaynak yoktur. Ara bir dönem olarak kabul edildiği için genellikle Türk Dış Politikası adlı kitaplarda kendisine oldukça az bir yer edinmiştir. Örneğin Ankara Üniversitesi tarafından hazırlanan “Olaylarla Türk Dış Politikası” adlı eserin ikinci cildinde Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu tarafından 1973-1983 arası dönemde Türk dış politikası ele alınmıştır. Darbe hükümetinin politikasına dair ele alınan kısım çok yüzeyseldir. Kemal Karpat’ın “Türk Dış Politikası Tarihi”, Fahir Armaoğlu’nun “Türk Dış Politikası Tarihi” ve William Hale’in “Türk Dış Politikası (1774-200)” adlı eserlerde de aynı durum söz konusudur.

Darbe hükümetinin dış politikasına dair en detaylı bilgiler Bakan Oran’ın “Türk Dış Politikası” adlı eserin ikinci cildinde yer almaktadır. Ancak konu, bu eserde de 1980-1990 arası dönem içerisinde incelenmiştir. Bu gibi sebepler neticesinde, yalnızca 1980-1983 arası döneme odaklanmak ve Kenan Evren önderliğinde askerin dış politikada nasıl bir yol izlediklerinin irdelenmesi ihtiyacı

¹ Maurice Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, çev., Bülent Tanör, İstanbul 1965, s. 51.

doğmuştur. Çalışmanın amacı, yalnızca 1980-1983 arası dönemde askerlerin dış politikasına içeriden odaklanmak ve benimsenen dış politika doğrusu kurulan ilişkilerin perde arkasında yaşananlara değinmektir.

Ordunun siyasetle iç içe bulunmasının sebeplerinden biri de bağımsızlık mücadelesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında öncülük eden askerlerin birçoğunun direkt olarak siyasetin içerisine girmeleri vardır. Daha savaş devam ederken Mustafa Kemal başta olmak üzere, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Kâzım Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Orbay ve Refet Paşa gibi asker kökenli birçok isim kendisine siyasî arenada yer edinmiştir. İlerleyen süreçte hem askerî hırsları ve Mustafa Kemal'in giderek kendi hâkimiyetini kurması üzerine, bu isimlerden Kâzım Paşa, Refet Paşa, Rauf Orbay ve Ali Fuat Paşa bir muhalefet hareketine girişmişlerdir. Oluşan bu muhalefet hareketinin asıl amacı Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Mustafa Kemal'in siyasette oynadığı etkin rol yerine simgesel bir Cumhurbaşkanlığı göreviyle yetinmesini ve geri planda kalmasını sağlamaktır².

Mustafa Kemal'e muhalefet olan bu isimlerin aksine İsmet Paşa ve Fevzi Paşa ise Mustafa Kemal Paşa'ya sadık kalma yolunu tercih etmişlerdir. Bu sebeple muhalefet hareketinden İsmet Paşa ve Fevzi Paşa da nasibini almıştır. Örnek verecek olursak Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine görevlendirilecek isim konusunda ilk olarak Rauf Orbay istekli olmuş ancak Mustafa Kemal, konferansa Mudanya görüşmelerinde görev almış olan İsmet Paşa'yı Lozan'a gidecek heyetin başında görevlendirmiştir³. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını Mustafa Kemal'e bildiren isimlerden olan Rauf Orbay, "*Paşam, bu başarı, başta siz olmak üzere Kâzım, Ali Fuat ve Refet paşaların eseridir, ben aranızda bir arkadaşınız olarak çalıştım*" diyerek heyetin başında bulunan isim olan İsmet Paşa'yı anmamış ve ona karşı da bir muhalefet içerisinde olduğunu göstermiştir⁴.

Hem bağımsızlık mücadelesinin hem de askerlerin kendi içerisinde meydana gelen bu ikiliğin meydana getirdiği yıpratıcı sürecinin ardından Ali Fuat Paşa, 24

² William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev., Ahmet Fethi, İstanbul 1996, s. 107-110.

³ Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul 2016, s. 54.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III, İstanbul 1999, s. 144.

Ekim 1923'te siyasetten çekilerek 2. Ordu Müfettişliği görevine geçmiştir⁵. Kâzım Paşa da benzer bir yol izleyerek meclisten ayrılmış ve 1. Ordu Müfettişliği görevine atanmıştır⁶.

Cumhuriyetin ilanından sonra ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azaltılması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin yeni anayasada ordu ve siyasetin birbirine karışmaması için çeşitli maddeler konmuştur. Örneğin 1924 Anayasası'nın 23'üncü maddesinde yer alan “*Milletvekilliği ve Hükümet memurluğu bir kişide birleşemez*” açıklamasıyla diğer tüm memurlar gibi ordu mensuplarının da görevlerinden istifa etmeden mecliste bulunmalarının önüne geçilmiştir⁷.

Alınan bu kararların üzerine önce 26 Ekim 1924'te Kâzım Paşa sonra 30 Ekim 1924'te Ali Fuat Paşa, görevde buldukları 1. ve 2. Ordu Müfettişliği'nden istifa etmişlerdir⁸. Kazım Paşa ve Ali Fuat Paşa, Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal'e karşı giriştikleri muhalefet hareketini 17 Kasım 1924'te yanlarına Rauf Orbay ve Refet Paşa'yı da alarak kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası ile somutlaştırmışlardır⁹.

Kazım Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın ordu müfettişliği görevlerinden istifa ettiği 26-30 Ekim 1924'ten Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası'nın 17 Kasım 1924'teki kuruluşuna kadar geçen iki haftalık süreçte, ordu ve mecliste epey hareketli günler yaşanmıştır. Dönemin şartlarını da göz önünde bulunduran Mustafa Kemal, eski arkadaşlarının kendisine karşı bir “komplo” girişiminde bulunacağını düşünmüştür¹⁰. Kazım Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın istifaları ile hem milletvekilliği hem de komutanlık görevi yapan isimlerin emir komutayı hiçe sayarak askerlik görevlerini tek etmelerinin bir başıboşluk meydana getirdiği görülmüştür. Mustafa Kemal, bu doğrultuda mecliste görev yapan diğer ordu mensuplarından olan 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa, 1. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa, 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet

⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar*, C. II, İstanbul 2002, s. 31.

⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul 2020, s. 532.

⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1924, Md. 23; Bu maddenin tek istisnası İsmet İnönü olmuştur. İnönü generallikten 1927'de istifa etmiştir.

⁸ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 105; Zürcher, *Milli...*, s. 209.

⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara 1981, s. 103; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2000, s. 245; Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 113.

¹⁰ Zürcher, *Milli...*, s. 209.

Paşa, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa ve 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'dan milletvekilliği görevlerinden istifa etmelerini emretmiş ve bu isimler de kendilerine verilen emire uyararak görevlerinden istifa etmişlerdir¹¹.

Aynı dönemde görevlerinden istifa ederek kendilerine siyasî bir yol çizmek isteyen Kazım Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın meclisten, "*ordunuzun başında bulunun ve yeni görev alacak kişi gelene kadar ordunuzun başından ayrılmayın*" emri ile uzaklaştırıldıkları görülmektedir¹². Bu emirin ardından Ali Fuat Paşa, 10 Kasım 1924'te, Kazım Paşa ise 23 Kasım 1924'e kadar meclise katılamamışlardır¹³.

Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası'nın programında yer alan "*Parti, dinî düşünce ve inançlara saygılıdır*" ilkesi çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Örneğin aşiret liderlerinden birinin Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta "*Millet Meclisi'nde Kazım Karabekir Paşa'nın Partisi, şeriat hükümlerine saygılı ve dindardır. Bize yardımcı olacaklarına şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyüp'ün yanında bulunan sorumlu sekreterleri partinin tüzüğünü getirmiştir. Dini kurtaracak tek parti Kazım Karabekir Paşa'nın kurduğu partidir ve şeriat hükümlerine uyulacağı partinin tüzüğünde ilan edilmiştir.*" şeklinde bir bölümün yer alması ve Terakkiperver liderlerinin İstanbul'da çeşitli şeyhler ile görüşmeler yapması muhalefet partisine bakışı değiştirmiştir. 13 Şubat 1925'te meydana gelen gerici ve bağınaz nitelikli Şeyh Sait isyanı ile birlikte Türkiye'nin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası'nın da kaderi belli olmuştur. 4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte İsmet Paşa Hükümeti irticanın üzerine iyice gitmeye başlamış ve 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası, irticayı cesaretlendirdiği gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nin önerisiyle kapatılmıştır¹⁴.

Bu dönemden sonra ordunun genel olarak siyasî arenada geri planda kaldığı ve çeşitli muhalefetlerin yaşanmadığı görülür. Askerlerin 1920'lerin başında siyasetin içerisinde bu kadar olmasını ilerleyen yıllarda 27 Mayıs 1960 darbesinin

¹¹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 610-613; Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 113.

¹² Aydemir, *a.g.e.*, s. 193-194.

¹³ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁴ Zürcher, *Milli...*, s. 211; Zürcher, *Modernleşen...*, s. 251.

içerisinde fiilen yer alan Orhan Erkanlı, “*Türk subayının yetişme tarzı, diğer ordulara hiç benzemez. Diğer ordularda subaylık herhangi bir devlet hizmeti gibi, profesyonel bir meslektir. Bizde ise bir mesleğin çok üstünde millî bir vazifedir, devlet muhafızlığıdır. Bütün bu okullarda bu telkinlerle yetişen subaylar, rütbeleri yükseldikçe yetki ve imkânları arttıkça aynı fikirleri kendi muhitlerine de yayarlar. Böylece okulda başlayan Cumhuriyet’i korumak ve kollamak görevine bağlılık bütün ordu hayatları boyunca onlar için değişmez bir inanç haline gelir.*” diyerek açıklamıştır¹⁵.

Orhan Erkanlı’nın da üzerinde durduğu bu gibi sebeplerle Türk siyasî hayatında özellikle tek parti rejimi sonra erip çok partili hayatın başlamasından sonra çeşitli askeri müdahaleler yaşanmıştır. Mustafa Kemal önderliğinde dönemin yegâne partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tam 27 yıl boyunca siyasete hâkim olmuştur. Tek parti rejimini sona erdirecek olan Demokrat Parti (DP), yine CHP içerisinde bulunan dönemin etkili siyasetçileri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946’da kurulmuştur¹⁶. CHP içerisinden çıkan bu muhalefet hareketinin önce 14 Mayıs 1950’deki seçimleri kazanması, ardından da 1954 seçimleri ve 1957 seçimlerini kazanarak yerini iyice pekiştirmesi siyasî arenada CHP ve DP arasında çeşitli muarazaların çıkmasına sebep olmuştur.

Yaşanan gerginliklerin en önemlisi, DP Bursa Milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli Milletvekili Baha Akşit CHP’nin gayrimeşru faaliyetlerinin araştırılması için bir Tahkikat Komisyonu’nun kurulmasını yapılan bir toplantıda teklif etmesiyle yaşanmıştır. Artık iktidar ve muhalefet arasında “mücadelenin” başladığını gösteren bu teklifi, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü anayasaya ve insan haklarına aykırı olarak değerlendirmiştir¹⁷.

Aynı toplantıda DP milletvekili Samet Ağaoğlu ise CHP lideri İnönü’yü Kurtuluş Savaşı yıllarından o güne kadar yaptıkları nedeniyle bir saat boyunca eleştirmiştir. Bunun üzerine İnönü, “*Böyle giderseniz sizi ben bile kurtaramam*”

¹⁵ Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular...*, İstanbul 1972, s. 375.

¹⁶ Zürcher, *Modernleşen...*, s. 308.

¹⁷ Tolga Uslubaş, *Kronolojik Türkiye Tarihi, Geçmişten Günümüze Türkiye*, İstanbul 2013, s. 151.

diyerek mecliste büyük bir arbedenin fitilini ateşlenmesine neden olmuştur. Asker kökenli bir siyasînin böyle bir söylemde bulunması meclisteki DP milletvekillerinden birinin tabancasına sarılmasına neden olmuştur. Hem CHP hem de DP milletvekilleri arasında yaşanan bu arbedenin ardından CHP'li bir milletvekilinin meclisten çıkarılması kararını protesto etmek maksadıyla CHP'li bir milletvekilleri İnönü'yü takip ederek meclisten ayrılmışlardır¹⁸.

İlerleyen süreçte DP milletvekillerinin teklifiyle kurulan Tahkikat Komisyonu'nun olağanüstü derecede yetkilendirilmesini içeren Salahiyet Kanunu'nun kabul edilmesiyle durum daha da karışık bir hal almıştır¹⁹. Sonraki yıllarda siyasî arenada boy gösterecek olan önemli bir ordu mensubu olan Muhsin Batur, bu komisyonun olağanüstü yetkilerle donatıldığını, dilediğini sorguya çeken, tutuklayan, cezalandıran, yayın yasağı koyan, kitapları ve gazeteleri toplatan bir merci olarak nitelendirmiştir²⁰.

Tahkikat Komisyonu'nun aldığı telefon ve mektuplara sansür uygulanması, bu olayları yazılarına taşıyan yayınların durdurulması, birçok gazete ve derginin kapatılması gibi kararların üzerine bazı subayların da alıkonulması haberleri eklenince Ankara Harp Okulu öğrencileri 21 Mayıs 1960'da iktidarı protesto etmek için Çankaya'ya yürümüşlerdir²¹.

Siyasîlerin arasında meydana gelen bu olaylar, kısa bir süre sonra üniversitelere sıçramış ve büyük bir öğrenci hareketine dönüşmüştür. İstanbul ve Ankara'da başlayan direniş ve mitinglerin önüne geçmek için Menderes Hükümeti, önce üniversiteleri tatil etmiş, ardından da sıkıyönetim ilan etmiştir²². Yaşanan bu olaylar artık kimsenin DP Hükümeti'nin sona ermesine engel olamayacağını hissettirmiştir²³.

¹⁸ *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, C. II, s. 420.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız; *Resmi Gazete*, 28 Nisan 1960, S: 10491, s. 1241.

²⁰ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s. 73.

²¹ *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, C. II, s. 421.

²² Şükrü Karatepe, *Darbeler ve Anayasalar*, Ankara 2017, s. 203.

²³ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, İstanbul 2017, s. 150.

Yaşanan bu gelişmeler, olası bir müdahale için orduya bir nevi fırsat doğurmuş ve müdahale planlanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda asıl planlanan tarih 25-26 Mayıs olarak görülmektedir. 25-26 Mayıs tarihinin seçilmesindeki en önemli etken bu tarihlerde Menderes'in Atina'da resmî ziyarette bulunacak olmasıdır. Menderes'in yurtdışında olmasıyla birlikte müdahalenin gerçekleşmesinin daha kolay olacağı düşünülmüştür. Ancak ilerleyen süreçte albay ve subaylar bu resmî ziyaretin iptal olduğunu Menderes'in Eskişehir'e gideceğini öğrenmişlerdir²⁴. Eskişehir'de yapılan operasyon ile birlikte Menderes ve Hasan Polatkan askerler tarafından tutuklanmıştır²⁵.

Muhsin Batur'un içerisinde bulunduğu uçak Adnan Menderes'i taşıdığı sırada İzmir'den havalanan bir uçak ile iletişime geçmiştir. Bu uçakta harekâta katılmasını isteyen subayların teklifini kabul eden Orgeneral Cemal Gürsel bulunmaktaydı. Bu, yönetimin başına Cemal Gürsel'in geçeceğini göstermektedir²⁶. Artık resmen darbe gerçekleşmiş ve MBK Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı'na, Başbakanlığa, Genel Kurmay Başkanlığı'na Cemal Gürsel getirilmiştir. Böylelikle tek parti rejimine son veren ve 10 yıl kadar süren DP iktidarı dönemi son bulmuştur²⁷.

İlerleyen süreçte Adalet Partisi (AP) lideri Süleyman Demirel, üç farklı hükümet kurmuş ve Türk siyasetinin başındaki isim olarak öne çıkmıştır. Demirel'in bu hükümetleri döneminde ABD'nin isteği ile bir kısım çiftçinin tek geçim kaynağı olan afyon ekiminin yasaklanması ve devalüasyon uygulanması ordu içerisinde seslerin yeniden çıkmasına neden olmuştur²⁸. Yaşanan bu gelişmelerin üzerine 10 Aralık 1970'de, dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç komutanları ile bir toplantı yapmış ve toplantıdan ülkenin mevcut durumunun siyasîler tarafından düzeltilemeyeceği kararı çıkmıştır. Yapılan bu toplantının ardından Tağmaç, muhtıra ile müdahale edilip Demirel'in istifa etmesini isterken, diğer komutanlardan Batur ve Gürler ise ordunun direkt yönetime el koyması fikrini benimsemişlerdir. Bu fikir

²⁴ Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 152.

²⁵ Batur, *a.g.e.* s. 78-85.

²⁶ Batur, *a.g.e.*, s. 86.

²⁷ *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, C. II, s. 424.

²⁸ Hüner Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, İstanbul 2014, s. 150.

ayrılıklarının ortak noktada buluştukları yegâne fikir ise Demirel'in istifa etmesini sağlamak olmuştur²⁹.

Bunun üzerine 11 Mart 1971'de Tağmaç'ın çağrısı ile üç kuvvet komutanı Genelkurmay'da toplanmıştır. Memduh Tağmaç'a göre yaşanan bu gelişmelerdeki temel amaç ordunun sabrını taşıyarak müdahalenin gerçekleşmesine neden olmak olarak öne çıkmıştır³⁰. Tağmaç, daha önceki fikrini değiştirmedigini bildirerek sadece Demirel'in görevden alınmasının yeterli olacağını düşündüğünü komutanlarına bildirmiştir. Muhsin Batur ise durumu düzeltmek için çıkarılacak kanunların meclisten geçmediğini, bu yüzden tüm meclisi karşlarına almanın daha doğru bir karar olacağını savunmuştur. Nihayetinde Batur'un fikri kabul edilmiş ve Genelkurmay Harekât Başkanı Korgeneral Kemal Taran'a, meclise gönderilmek üzere bir mektup yazdırılmıştır³¹.

12 Mart'ın ilk saatlerinde Tağmaç, Batur, Gürler ve Eyiceoğlu tarafından hazırlanan mektubu fazla uzun olduğunu ve isteklerini tam anlamıyla karşılamadığını düşündüklerinden, Batur öncülüğünde yeni bir mektup hazırlanmıştır³². 27 Mayıs'ın ardından 11 yıl geçmiş ve ordu, bir kez daha müdahalede bulunmaya karar vermiştir. Bu kez direkt olarak hükümeti devralmak yerine Sunay ve meclise bir muhtıra vererek kendilerine çekidüzen vermeleri istenmiştir³³.

27 Mayıs ihtilali ve 12 Mart muhtirasının ardından Türkiye'de mevcut durum daha da karmaşık bir hal almıştır. siyasî arenada koalisyon hükümetleri dönemi başlamış, siyasîler cumhurbaşkanı seçimlerini bile sonuca ulaştıramaz hale gelmişlerdir. Sosyal hayatta ise sağ-sol kavgaları ve Alevi-Sünni çatışmalarının temelini oluşturduğu anarşi ve doğuda yeni filizlenmeye başlayan terör örgütü meselesi 1970'lerin gündemine oturmuştur. Bu gibi birçok sebepten ötürü Orgeneral Kenan Evren önderliğinde ve emir komuta zinciri halinde ordu, 12 Eylül 1980 günü darbe gerçekleştirmiş ve demokrasiye bir kez daha saldırılmıştır.

²⁹ Batur, *a.g.e.*, s. 297.

³⁰ *Milliyet*, 11.03.1971.

³¹ Mehmet Ali Birand, *12 Mart Belgeseli 9. Bölüm: Muhtıra*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=W9yJqu1BM2U> (Erişim tarihi: 16.10.2020).

³² Batur, *a.g.e.*, s. 299.

³³ Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 228; Ayrıca bkz: EK-1: 12 Mart 1971 Muhtırası'nın tam metni.

Ayrıca cumhuriyet tarihinde dikkat çeken bir diğer mesele de 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen süreçte Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Cemal Gürsel, Cevdet Sunay, Fahri Korutürk ve Kenan Evren gibi genellikle asker kökenli isimlerin Cumhurbaşkanlığı görevi yapmasıdır. Siviller arasından seçilen tek Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar ise 27 Mayıs İhtilali ile görevden alınmıştır³⁴.

³⁴ Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi*, İstanbul 1987, s. 195.

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL ÖNCESİNDE SİYASİ İSTİKRARSIZLIKLAR VE ANARŞİ

1.1. 14 Ekim 1973 Seçimleri

14 Ekim 1973 seçimleri, önündeki yedi yılın genel durumunu da özetleyecek şekilde sonuçlanmıştır. CHP 185, AP 149, Demokrat Parti (DP) 45, Millî Selamet Partisi (MSP) 48, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 13, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 3, Türkiye Birlik Partisi (TBP) 6, Bağımsızlar da 6 milletvekilliği almayı başarmıştır³⁵. Bu sonuçlara göre hiçbir parti kendi başına iktidar olabilecek çoğunluğu sağlayamamıştır. CHP; AP, MSP ya da DP ile hükümet kurabilmektedir. Bir diğer ihtimal de AP, MSP ve DP'nin birlikte hükümet kurmasıdır ancak bu partiler arasında büyük görüş ayrılıkları bulunmaktadır³⁶. Bu yüzden eski DP'nin devamı olan bu üç partinin ortak bir paydada buluşması mümkün olmamıştır.

İlk olarak hükümet kurma görevi seçimde en çok koltuk kazanan partinin lideri olan Ecevit'e verilmiştir. Ecevit ilk etapta, koalisyon kurmak istediği tüm partilerden red cevabı almıştır. CHP'nin koalisyon kurmak istediği partilere götürdüğü tekliflerinin kabul edilmemesi üzerine, CHP içerisinde uç solu temsil eden kesimin MSP ile koalisyon kurulmasını istemesi de bu dönemde bir hayli şaşırtıcı ve tehlikeli sonuçlar doğurabilecek gelişme olarak ortaya çıkmıştır³⁷.

CHP ve MSP'nin temsil ettikleri kesimler, idealler ve seçim beyannameleri üzerinde siyah ve beyaz kadar farklar bulunmaktadır. Örneğin CHP, NATO ve Ortak Pazar ile ilişkilerin devam ettirilmesini isterken; MSP ise bu ilişkilere Türk milliyetçiliği ve millî olan her şeye zarar verdiği gerekçesiyle karşı bir duruş sergileyeceğini seçim beyannamesinde bildirmiştir³⁸. Toker, CHP içerisindeki uç solun MSP ile koalisyon istemesinin amacının Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri sonucunda suçlu olanların affedilmesi idealinin bulunduğunu

³⁵ Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Ankara 1999, s. 42; Baransel, *a.g.e.*, s. 39; Seçim sonuçları için bakınız: <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

³⁶ Metin Toker, *Not Defterinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)*, Ekim 1981, s. 14.

³⁷ *Hürriyet*, 19.10.1973.

³⁸ *1973 Yılı MSP Seçim Beyannamesi*, s. 34-39.

savunmaktadır³⁹. İktidara aç olan CHP ve parti içerisindeki aşırı solcuların baskısı sebebiyle Ecevit, MSP'ye ortaklık önermiş ancak bu teklif MSP tarafından reddedilmiştir⁴⁰. Çünkü Erbakan'ın lideri olduğu MSP'nin ilk hedefi, kendilerine daha yakın görüşleri bulunan Demirel ve AP ile ortaklık kurmak olmuştur. AP ve DP'nin ardından MSP'den de red cevabı alan Ecevit, hükümet kurma görevinden çekilmiştir⁴¹.

Ecevit'in ardından hükümet kurma görevi sandıktan ikinci parti olarak çıkan AP lideri Demirel'e verilmiştir. Koalisyon kurmak için ilk başta CGP ve DP ile toplantılar yapan Demirel'e, MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan da AP'den teklif gelmesi halinde bu teklifi değerlendirebileceklerini belirtmiştir⁴². DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle'ye "*benim başkanlığında bir hükümet kurulmasını arzu eder misiniz?*" sorusunu soran Demirel, hayır cevabını almıştır. CGP ile de görüşen Demirel'in bu çabaları bir sonuca varamamıştır⁴³. CHP Genel Başkanı Ecevit'e koalisyon kurma teklifi yapan Demirel'in teklifi reddedilince hükümet kurma görevini bırakmıştır⁴⁴.

Teklif edilen ortaklıkların "kişisel çıkarlar" uğruna birer birer reddedilmesi üzerine hükümete geçiren günler giderek artmaya başlamıştır. Hükümetin bir an önce kurulması için tarafsız bir başbakan ve sağ koalisyonun yani AP-CGP-MSP-DP, kurulması⁴⁵ önerilmişse de hem Cumhurbaşkanı *Korutürk*'ün "*partili bir başbakan*" istemesi⁴⁶ hem Ecevit'in ara rejimlerde bile tarafsız başbakan formülüne

³⁹ Toker, *Not Defterinden...*, s. 17; Söz konusu bu maddeler sonucunda komünizm propagandası yapanların, MSP için de 163. madde yani şeriatçılık propagandası yapan suçluların, ortaklaşa affedilmesini koz olarak kullanan uç solcuların ilerleyen süreçte nelerle karşılaşabileceklerini düşündüklerine inanmak mümkün değildir.

⁴⁰ *Milliyet*, 28.10.1973.

⁴¹ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Renklerin Çatışması*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=8uk6iOJ6phk> (Erişim Tarihi: 18.12.2020), Ahmad, *Demokrasi...*, s. 409; Baransel, *a.g.e.*, s. 40.

⁴² *Yeni Ortam*, 11.11.1973.

⁴³ *Yeni Ortam*, 15.11.1973.

⁴⁴ *Yeni Ortam*, 22.11.1973; Ahmad, *Demokrasi...*, s. 409; Baransel, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁵ *Yeni Ortam*, 24.11.1973.

⁴⁶ *Yeni Ortam*, 30.11.1973.

karşı olması⁴⁷ hem de AP'nin Naim Talu'nun başbakanlığını reddetmesi nedeniyle rafa kalkmıştır⁴⁸.

1.1.1. I. Ecevit Hükümeti (CHP-MSP)

CHP ve MSP'nin ortak bir koalisyon kurması iki partinin ortak çıkarları kadar seçimlerin ardından hükümet kuruluncaya kadar geçen süreçte Demirel'in konuştukları da sağlamıştır demek yanlış olmayacaktır. MSP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk'ün, Birand ile yaptığı görüşmede “*Bazı generaller Demirel'in MSP hakkındaki söylemlerini ve ithamlarını bize bildirdi. Biz, Demirel hakkında bir sürprizle karşılaştık ve CHP ile hükümet kurma kararını aldık*”⁴⁹ şeklinde bir demeç vermesi de bunu kanıtlamaktadır.

Tüm bu gelişmelerin ve hükümete geçiren 115 günün ardından 25 Ocak 1974'te CHP-MSP tarafından yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur⁵⁰. Protokollerinde her iki tarafın da kendi görüşlerinde belirli fedakârlıklarda bulunacaklarını söylediler de hükümet kurulduktan sonra uygulamalar bu yönde olmamıştır⁵¹. İki zıt kutbu temsil ettiğini söyleyebileceğimiz bu koalisyon, kendi içerisinde daha ilk aylarda çatırdamalar yaşamıştır. Erbakan önderliğinde bir grubun Suudi Arabistan'a gitmesi ve Erbakan'ın bu ziyaretteki tavırları, MSP'nin dine dayalı bir devlet uğrunda çabaları, alkol yasakları, heykellerin kaldırılması⁵², hafta tatilinin Cuma gününe alınması teklifi gibi konularda fikir ayrılıkları meydana gelmiştir⁵³.

Asıl büyük çatırdama ise koalisyon kurulmadan önce CHP ve MSP'nin hedefi olan Türk Ceza Kanunu'nun 141-142 ve 163. maddeleri doğrultusunda suçlu duruma düşenlerin affedilmesi meselesinin meclise taşınmasıyla yaşanmıştır. Tasarı, mecliste

⁴⁷ *Yeni Ortam*, 03.12.1973.

⁴⁸ Toker, *Not Defterinden...*, s. 35; Ahmad, *Demokrasi...*, s. 410.

⁴⁹ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Renklerin Çatışması*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=8uk6iOJ6phk> (Erişim Tarihi: 18.12.2020),

⁵⁰ Ahmad, *Demokrasi...*, s. 411; Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 263.

⁵¹ TBMM, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. I, Haziran 2015, s. 580.

⁵² Karaköy'deki “*Güzel İstanbul*” heykeli, Erbakan'ın isteği ile kaldırıldı. İstanbul'un simgesi haline gelmiş çıplak kadın heykelinin kaldırılmasının sebebi, basında Türk kadını-Türk anası şeklinde yer alması için ve ahlaki değerlere zarar verdiği düşünülmüştür.

⁵³ Toker, *Not Defterinden...*, s. 45-50.

görüşülmeden önce 4 MSP vekilinin, anarşistlerin affı için oy vermeyeceği haberleri çıkması üzerine hükümette yeni bir kriz meydana gelmiştir⁵⁴. Tasarı meclise sunulduktan sonra yapılan oylamada, MSP milletvekillerinin söylemi sonucunda beklenen olmuş ve koalisyonun ortağı olan MSP'nin 20 vekili, meclisteki diğer sağ partilerle birlikte teklife hayır oyu vermiştir. Bunun üzerine sunulan teklif, 141 ve 142. maddeler dışarıda bırakılarak kabul edilmiştir⁵⁵. Yaşanan fikir ayrılıklarının üzerine bu kanunun kabulünde de yol ayrımına uğrayan koalisyonda, Ecevit'in istifadeceğine dair söylentiler manşetlerde yer almıştır⁵⁶.

Ardından CHP Ortak Gruplar Sözcüsü Araslı istifanın söz konusu olmadığını bildirmiştir. Meclisten geçen genel af kanunun istediği şekilde olmaması sebebiyle Ecevit, CHP Özel Komisyonu'nun "düşünce özgürlüğü" ile ilgili bir öneri hazırlamasını istemiştir. Bu öneri genel hatlarıyla 141, 142 ve 163. maddelerin değiştirilmesini içermektedir. Ancak MSP Genel İdare Kurulu, "*CHP-MSP arasında yeni bir pazarlığın söz konusu olmayacağını*" söyleyerek yeni öneriye karşı olduğunu bildirmiştir⁵⁷. Neticede Anayasa Mahkemesi'ne kadar giden konu 3 Temmuz 1974'te sonuca bağlanmış ve koalisyon arasında geçen çetin süreçten sonra bütün fikir suçluları serbest bırakılmıştır⁵⁸.

1.1.1.1.Kıbrıs Barış Harekâtı

Koalisyon taraflarının ortak paydada buluşmalarının zor olduğu bu günlerde, I. Ecevit Hükümeti'nin en önemli hadisesi vuku bulmuştur. 1968'den beri Kıbrıs'ın refahı için yapılan çalışmaların, 1974 yılına kadar olumlu bir sonuca vardığını söylemek oldukça güçtür. Problemin bir türlü çözülememesi, Kıbrıs Rumlarının lideri ve Cumhurbaşkanı Makarios'un Atina ile ilişkilerinin iyice gerginleşmesi, Kıbrıs'ta hareketli günlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Makarios'un iddiasına göre, Kıbrıs'ta bulunan Yunan askerleri, halkı kendisine karşı kıskırtmıştır. Makarios

⁵⁴ Tercüman, 14.05.1974.

⁵⁵ Cumhuriyet, 14.05. 1974; Resmi Gazete, 18.05.1974, S: 14890.

⁵⁶ Milliyet, 20.05.1974.

⁵⁷ Cumhuriyet,22.05.1974.

⁵⁸ Hale, Türkiye'de Ordu..., s. 263.

bu şikâyetini Yunanistan Cumhurbaşkanı Fedon Kizikis'e yazdığı mektupla bildirmiş ve resmen Atina'yı da karşısına alarak olayların seyrini değiştirmiştir⁵⁹.

EOKA'cı Nikos Sampson'un önderliğinde, 15 Temmuz 1974 günü adayı Yunanistan'a ilhak etmek amacıyla bir darbe yapılmıştır⁶⁰. Sampson'un bu darbesi ile Kıbrıs Rum tarafının lideri durumunda bulunan Makarios düşürülmüş, "*Kıbrıs Helen Cumhuriyeti*" ve Sampson'un da bu ülkenin cumhurbaşkanı olduğu ilan edilmiştir⁶¹.

Kıbrıs'ta yaşanan bu gelişmelerin ardından Millî Güvenlik Kurulu, darbenin Kıbrıs'taki anayasal düzeni yıkması sebebiyle 11 Şubat 1959'da Zürih'te imzalanan Garanti Anlaşması'nın verdiği yetki ile müdahale kararı almıştır⁶². Bunun üzerine Ecevit, 17 Temmuz 1974'te Londra'ya giderek Başbakan Wilson ile görüşerek İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs'a ortak müdahalede bulunmasını içeren bir teklifte bulunmuştur⁶³. Ancak İngiltere adına Başbakan Wilson, Ecevit'in bu teklifine sıcak bakmamıştır⁶⁴. Kıbrıs ile ilgili ortak bir çözüm bulamadığı için Londra'dan ayrılan Ecevit, burada yaptığı basın toplantısında Kıbrıs'taki darbenin Türkiye'ye de bir saldırı hali olduğunu ve Kıbrıs'taki durumun düzeltilmesi için darbecilere 24 saat süre tanıdığımızı bildirmiştir⁶⁵.

Diplomatik girişimlerden bir sonuç alamayan Türkiye, Ecevit'in deyişi ile "*Türk Silahlı Kuvvetleri barışı sağlamak ve özgürlüğü getirmek*" için adaya tek başına müdahale etme kararı almıştır⁶⁶. Alınan karar doğrultusunda 20 Temmuz 1974'te harekât başlamış ve sabaha karşı saat 5'te Türk paraşütçüleri Yeşil Ada'ya inerek resmen harekete geçmiştir⁶⁷. Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ve savaş ortamının oluşması sebebiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ı ateşkese davet etmiştir. Bunun üzerine Kıbrıs Rum Radyosu'nda yayınlanan Kıbrıs Ellen Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nikos

⁵⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, İstanbul 2019, s. 604.

⁶⁰ Ulvi Keser, *Dünden Bugüne Kıbrıs (1913-2013)*, Ankara 2013, s. 676-677.

⁶¹ Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul 2019, s. 236-237; *Milliyet*, 16.07.1974.

⁶² Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 605.

⁶³ *Milliyet*, 18.07.1974; *Tercüman*, 18.07.1974.

⁶⁴ Ahmad, *Demokrasi...*, s. 420.

⁶⁵ *Cumhuriyet*, 18.07.1974; Baransel, *a.g.e.*, s. 46.

⁶⁶ Erol Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs*, İstanbul 2003, s. 199-200.

⁶⁷ *Hürriyet*, 20.07.1974; Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 605; Keser, *a.g.e.*, s. 681.

Sampson'un yaptığı konuşma ve ardından Kıbrıs Bayrak Radyosu'nda Ecevit'in ve Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcısı Rauf Denktaş'ın yaptığı konuşmayla 22 Temmuz 1974'te saat 17.00'da ateşkes ilan edilmiştir⁶⁸.

Ateşkesin ardından Kıbrıs meselesinin çözülmesi amacıyla Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, Kıbrıs'taki refahın ve anayasal düzenin yeniden inşası için Cenevre'de müzakerelere başlamıştır⁶⁹. 30 Temmuz 1974'te imzalanan Cenevre Deklarasyonu ile üç hükümet de ateşkes çizgisini aşmayacaklarını, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Rauf Denktaş'ın geçici bir süreyle Cumhurbaşkanı olacağını ve 8 Ağustos 1974'te Cenevre'de tekrar toplanacaklarını onaylamıştır⁷⁰. Konferansın ardından ilerleyen günlerde *The Daily Telegraph*'in yazarı Tuğgeneral Donaldson, yazısında “*Türkler dünya askerlerine yeni bir ders verdi*” diyerek hükümetin hakkını teslim etmiştir⁷¹.

İkinci Cenevre Konferansı, belirlenen tarihte, Denktaş ve Klerides'in de katılımıyla 8 Ağustos 1974'te toplanmıştır. Konferansta Türk sınırının Erenköy, Lefkoşe ve Magosa olacağı gazetelere yansımıştır⁷². Konferans sırasında Ecevit, “*amacımız Kıbrıs'ı barış ve denge içerisinde kurmaktır*”⁷³ dese de, Kıbrıs'ta Türklere saldırının devam etmesi ve Kıbrıs Rum ve Yunan temsilcilerinin anlaşmaya yanaşmaması gibi sebeplerle 14 Ağustos 1974'te Türk tarafı konferansı terk etmiş ve ikinci bir harekâtın yapılmasına karar vermiştir⁷⁴. Bu kararın ardından konferanstan bir sonuç alınamayacağını farkına varan Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Ecevit'e telefon etmiş ve meşhur “*Ayşe tatile çıkabilir*” parolasını vererek ikinci harekâtın fitilini ateşlemiştir. Türkiye, “*Bir Rum'un hayatının bir Türk'ün hayatından daha kıymetli olduğu anlayışını kabul edemeyiz*”⁷⁵ diyerek ikinci kez Kıbrıs Barış Harekâtı'na başlamıştır⁷⁶. *Üç Gün Savaşı* olarak anılan harekât başarıyla

⁶⁸ *Milliyet*, 23.07.1974.

⁶⁹ *Milliyet*, 24.07.1974; *Tercüman*, 27.07.1974.

⁷⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 606-607.

⁷¹ *Hürriyet*, 06.08.1974.

⁷² *Hürriyet*, 09.08.1974.

⁷³ *Hürriyet*, 15.08.1974.

⁷⁴ Evren, *Kenan Evren'in...*, C. I., s. 165.

⁷⁵ Mehmet Ali Birand, *30 Sıcak Gün*, İstanbul 1985, s. 483.

⁷⁶ William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, İstanbul 2003, s. 164; Karpat, *a.g.e.*, s. 243; Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 607; Ahmad, *Demokrasi...*, s. 421.

sonuçlanmış ve Türkiye, adanın %38'ini ele geçirerek ve 20 yıllık bu meseleyi kapatmıştır⁷⁷.

Ecevit Hükümeti'nin bu koalisyon döneminde yaşadığı bir diğer mesele de haşhaş krizi olmuştur. Amerika, 12 Mart döneminde, Amerikan gençlerini uyuşturucuya sürüklediği gerekçesiyle Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklamış ve bunu Nihat Erim Hükümeti döneminde baskıyla kabul ettirmiştir. Ecevit, MSP ile koalisyon kurup iktidar olduktan sonra, baskı ile kabul ettirilmiş olan bu kararı rafa kaldırmış ve bir kısım çiftçinin yegâne gelir kaynağı olan haşhaş ekimini serbest bırakmıştır. Amerika'ya karşı gelip haşhaş yasağını kaldıran Ecevit, Kıbrıs Barış Harekâtı ile birlikte ikinci kez Amerika'ya karşı "başkaldırı" başlatmıştır. Bu iki meselede de Türkiye'nin tutumuna karşı olan Amerika Senatosu, haşhaş krizini ve Kıbrıs'ı bahane ederek Türkiye'ye silah ambargosu uygulamıştır⁷⁸.

Koalisyona daha fazla mecbur kalmak istemeyen ve Kıbrıs başarısının ardından halk tarafından el üstünde tutulan Ecevit'in bu dönemde erken seçimi gözüne kestirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Erbakan ve Ecevit koalisyonun arasında ipleri kopartacak olan gelişme, 13 Eylül 1974'te Ecevit'in, İskandinavya'ya yapacağı ziyarete Orhan Eyüboğlu'nun kendisine vekâlet edeceğini açıklaması olmuştur. Yaşanan bu gelişmenin ardından Bülent Ecevit, erken seçime gidileceğini umarak 18 Eylül 1974'te istifa etmiş ve böylelikle I. Ecevit Hükümeti de sona ermiştir⁷⁹.

1.1.1.2.Sadi Irmak Hükümeti ve Milliyetçi Cephe Fikri

Erken seçime gidileceğini uman Ecevit, ilerleyen günlerde umduğunu bulamamıştır. Çünkü meclis içerisinde bulunan ve çoğunlukta olan sağ partilerin, erken seçime giderek, yıldızının parladığı günlerde Ecevit'in tek başına hükümet kurmasına önyak olmaları, bu partiler adına büyük bir siyasî hata olurdu. CHP ve MSP koalisyonunun dağılmasının ardından Ecevit ve Demirel kendi hükümetlerini kurmak için uğraşsalar da bir sonuç çıkmamıştır. İlk koalisyondan önce benzer bir

⁷⁷ *Milliyet*, 17.08.1974; Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 607; Ahmad, *Demokrasi...*, s. 421.

⁷⁸ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Kıbrıs'tan Cepheleşmeye*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=RIQbaLxtvV4> (Erişim Tarihi: 18.12.2020).

⁷⁹ *Cumhuriyet*, 19.09.1974; Toker, *Not Defterinden...*, s. 69; Ahmad, *Demokrasi...*, s. 423.

siyasî boşluğun meydana gelmesi sebebiyle dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Sadi Irmak'ı kendi hükümetini kurmakla görevlendirmiştir⁸⁰. Kendisine verilen görevi yerine getiren Sadi Irmak, 12 Kasım 1974'te Kontenjan Senatörü olarak partiler üstü bir hükümet kurmuştur⁸¹.

Bu sırada ayrı bir parantez de CHP için açmak gereklidir. Sadi Irmak'ın hükümet kurma çalışmaları yaptığı sırada CHP adına sürpriz bir gelime meydana gelmiştir. 12 Mart Muhtırası'nda imzası bulunan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, "Atatürk tarafından kurulan ve Türk siyasî hayatında çok önemli bir görevi olduğunu söylediği CHP'ye", "*artık bu süreçte bağımsız kalarak devlete hizmet edilemeyeceğini fark ettim*" diyerek katılmıştır⁸².

Daha önce Hava Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapmış ve daha da önemlisi 12 Mart Muhtırası'nda imzası bulunan bir orgeneralin, CHP gibi köklü bir partiye üye olması dönem içerisinde çeşitli tartışmalara neden olmuş ve meclisteki birçok parti tarafından eleştirilmiştir. Muhsin Batur, öncelikle 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Adnan Menderes'i tutuklayan kişi olmuş, ilerleyen süreçte 9 Mart 1971'de darbe yapmasına ramak kalmış ve ardından da 12 Mart Muhtırası ile birlikte demokrasi ve özgür düşünce ortamına ket vuranların yanında yer almıştır. Eleştirilerin büyük bir bölümü bu gibi meseleler nedeniyle yapılmıştır. CHP'nin Türkiye'yi çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaştıracak bir programı olması ve halkla bütünleşmiş bir parti olması gibi sebepleri öne sürerek CHP'ye dâhil olan Batur, ilginçtir ki yaklaşık 3 yıl önce halkın iradesini hiçe sayarak muhtıraya imza atmıştır.

Sadi Irmak Hükümeti'nin meclise sunduğu program, mecliste yapılan oylamada 17 kabul oyu almıştır. Sadi Irmak bu sonucun ardından 29 Kasım 1974'de istifa etmiştir. Hükümeti kimin kuracağı büyük bir kriz haline gelmesi üzerine, 1974'ün Aralık ayında CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu tarafından "*Milliyetçi Cephe*" fikri ortaya atılmıştır. Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Turhan

⁸⁰ Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde...*, s. 46.

⁸¹ Murat Belge, *Militarist Modernleşme (Almanya, Japonya ve Türkiye)*, İstanbul 2012, s. 641-642.

⁸² Batur, *a.g.e.*, s. 461-463.

Feyzioğlu ve Alparslan Türkeş'i bir çatı altında toplayan bu oluşum, Ecevit karşısında çoğunluk oluşturarak Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni kurmuştur⁸³.

1.1.2. I. Milliyetçi Cephe Hükümeti (AP-MSP-MHP-CGP)

12 Mart Muhtırası ile yönetme yetkisi elinden alınan Süleyman Demirel, 4 yıl gibi bir sürenin ardından tekrar başbakanlık koltuğuna tekrar oturmuştur. Demirel'in AP, MSP, MHP ve diğer 5 bağımsız vekilin de desteğini alarak kurduğu Milliyetçi Cephe Hükümeti, 222 kabul, 218 red ve 2 çekimsiz oy ile mecliste güvenoyu alarak 31 Mart 1975'de göreve başlamıştır⁸⁴.

MHP Merkez Karar Kurulu'nun önemli isimlerinden biri, Birand ile yaptığı konuşmada *“Milliyetçi Cephe kurulurken tüm Türkiye'nin partisi olmak ve ortamı sakinleştirmek için değil de, Ecevit ile birlikte yükselen solu durdurmak gibi negatif bir duyguyla kuruldu. Bundan dolayı yükselen solun peşindeki milyonlar bu hükümeti kendisine düşman olarak gördü”* diyerek ilerleyen dönemde hükümetin bu gayesini eleştirmiştir⁸⁵.

Mecliste yükselen solu durdurmayı hedeflerinden biri haline getirmiş Milliyetçi Cephe Hükümeti, sokaklarda meydana gelen anarşinin önüne geçebilmek için ülkücü gençleri seçmiştir. Oldukça uzun bir süredir kamplarda eğitim gören ve Türkiye'yi içerisinde bulunduğu durumdan kurtarmayı kendilerine vazife edinmiş ülkücü gençler, Milliyetçi Cephe Hükümeti tarafından verilecek olan görevlere son derece elverişli kişiler olarak görülmektedir. Sol görüşün altında bir araya gelen devrimci gençler de tıpkı ülkücü gençler gibi Türkiye'yi kurtarmak gayesinde olmuşlardır. Dönemin iki büyük düşüncesini savunan ve ortak gayeleri Türkiye'yi kurtarmak olan bu gençler ne yazık ki farklı düşünceleri savunmaları nedeniyle sokaklardaki olayların giderek artmasına neden olmuştur⁸⁶.

⁸³ Ahmad, *Demokrasi...*, s. 425.

⁸⁴ *Tercüman*, 13.04. 1975.

⁸⁵ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Kıbrıs'tan Cepheleşmeye*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=RIQbaLxtvV4> (Erişim Tarihi: 18.12.2020).

⁸⁶ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Kıbrıs'tan Cepheleşmeye*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=RIQbaLxtvV4> (Erişim Tarihi: 18.12.2020).

1.1.2.1. Siyasîlere ve Büyükelçilere Yapılan Saldırıları

Bir türlü durmak bilmeyen anarşi ve terör eylemleri bu dönemde siyasete de sıçramış, hem yurtiçinde hem de yurtdışındaki devlet adamlarını hedef almıştır. Bu dönemde yaşanan ilk saldırı, Bakanlar Kurulu toplantısından çıkan Demirel'e Başbakanlık binası önünde birçok gazeteci ve bakanın gözleri önünde CHP'li Vural Önsel tarafından atılan yumruk ile gerçekleşmiştir⁸⁷. Sokakta gençler arasında cereyan eden sağ-sol kavgalarının siyasîler arasında da bu şekilde gerçekleşmesinin perde arkasında, I. Ecevit Hükümeti döneminde TRT Genel Müdürlüğü görevine getirilen İsmail Cem'in görevden alınması meselesinin olduğu iddia edilmiştir⁸⁸.

Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde, Bülent Ecevit saldırılardan en çok nasibini alan siyasî lider olmuştur. İlk olarak 23 Haziran 1975'te Bolu'nun Gerede ilçesine otobüsle mitinge giderken taşlı saldırıya uğramış ve bu saldırı sonucunda otobüste bulunanlardan 30 kişi yaralanmıştır⁸⁹. Yaklaşık 2,5 ay sonra bu kez Elazığ'a miting için giden Ecevit, konuşması sırasında taş yağmuruna tutulmuştur. Olayın ardından sert bir demeç veren Ecevit, *“Bir avuç faşiste devleti yıktırmayacağız. Biz hükümetteyken sahte komandolarla vatandaş kanı akıtmadık, gerçek komandolarla Kıbrıs'ta zafer kazandık”* şeklinde açıklama yapmıştır⁹⁰. Ardından Türkler ile görüşmek için gittiği New York'ta, Waldorf Astoria Oteli'nin lobisinde Stavros Psihopedrisdes adlı bir Rum tarafından saldırıya uğrayan Ecevit'i, ABD Dışişleri Yetkilisi Bernard Johnson korumuştur⁹¹. Niksar'da düzenlenecek mitingler sırasında çıkan olaylarda CHP'nin seçim otobüsü ve Ecevit silahlı saldırıya uğramıştır. CHP Genel Başkanı, bu olayın ardından *“Bu, AP ile MHP'nin birlikte hazırladıkları bir oyun”* şeklinde bir açıklama yapmıştır⁹². Ayrıca Ecevit'e 29 Mayıs 1977'de İzmir-Çiğli'de suikast girişiminde bulunulmuştur. Kullanılan silahın zehirli

⁸⁷ *Milliyet*, 14.05.1975; Başbuğ, *a.g.e.*, s. 323.

⁸⁸ *Tercüman*, 14.05.1975.

⁸⁹ *Günaydın*, 24.06. 1975.

⁹⁰ *Günaydın*, 05.09 1975.

⁹¹ *Tercüman*, 28.07.1976.

⁹² *Milliyet*, 27.04.1977.

mermi attığı ve Amerikan ordusu tarafından kullanıldığı ortaya çıkmış, suikast girişiminde bulunan polis yakalanmıştır⁹³.

Yurtdışında ise Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil, silahlı saldırı sonucu şehit olmuş ardından saldırıyı Ermenistan Kurtuluş Örgütü (ASALA) üstlenmiştir⁹⁴. İki gün sonra yine aynı şekilde Fransa Büyükelçisi İsmail Erez ve şoförü Talip Yener⁹⁵, birkaç ay sonra da Beyrut Büyükelçisi Başkâtibi Okan Cirit de şehit edilmiştir⁹⁶.

1.1.2.2. ABD'nin Ambargo Kararı

I. Milliyetçi Cephe devrindeki en önemli meselelerden biri de Amerika ile ilişkilerin seyrinin değişmesi olmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunun halen yürürlükte olmasından dolayı Demirel, ilk olarak Türkiye'de Amerikalılara tanınan imtiyazları kaldırmış ve Amerikan üslerinin Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) devrini kararlaştırmıştır⁹⁷. İçişleri Bakanı Asiltürk, bunun geçici bir statü olmadığını ve kalıcı karar olduğu belirtmiştir. Gazetelerin manşetlerinde üslerde indirilen Amerika bayrakları ve göndere çekilen Türk bayrakları almıştır⁹⁸.

Demirel, halkın gözünde saygınlığını yükselten bu hamlenin ardından ordu ile ilgili ilginç bir karara imza atmıştır. Orgeneral Emin Alpkaya'nın emekliye ayrılmasının ardından Orgeneral İrfan Özaydınlı'yı atlayarak⁹⁹, ordunun geleneklerine aykırı olmasına rağmen Korgeneral Cemal Engin'i Hava Kuvvetleri Komutanı olarak atayan Demirel, 12 Mart Muhtırası'nın ardından sanki intikam alırcasına bu kararı vermiştir. Güvendiği isimlerin ordunun üst mevkilerde bulunmasını isteyen Demirel'in bu kararına Yüksek Askeri Şura, Korgeneral Cemal

⁹³ Semih Hiçyılmaz, *Soygun, Rüşvet, Cinayet, İşte Derin Devlet*, İstanbul 2008, s. 46.

⁹⁴ *Cumhuriyet*, 23.10.1975.

⁹⁵ *Cumhuriyet*, 25.10.1975.

⁹⁶ http://www.mfa.gov.tr/sehit-edilen-diplomatlarimiz-ve-vatandaslarimiz_tr.tr.mfa (Erişim Tarihi: 18.12.2020)

⁹⁷ *Hürriyet*, 26.07.1975.

⁹⁸ *Milliyet*, 27.07.1975.

⁹⁹ Orgeneral İrfan Özaydınlı bu kararın ardından kararnamenin iptali için mahkemeye başvurmuştur. *Hürriyet*, 14.05.1976.

Engin’i emekliye sevk ederek cevap vermiştir¹⁰⁰. Siyasetin ve ordunun tepesinde meydana gelen bu olayın ardından halk arasında tekrardan askeri bir müdahalenin gerçekleşeceğine dair söylentiler çıkmaya başlamıştır.

1.1.2.3. İşçi Bayramı (1 Mayıs 1977)

Dünyadaki tüm işçi sınıfının uluslararası savaş, birlik ve dayanışma günü olarak kutlanan 1 Mayıs’ın Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) planlamasıyla Taksim’de kutlanmasına karar verilmiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntıları ve Milliyetçi Cephe’nin işini sandıkta bitirmek gayesini güden DİSK, yapılacak seçimde CHP’yi destekleme kararı almış¹⁰¹ ve kendisini sola ait ya da yakın hisseden herkesi Taksim’de yapılacak büyük kutlamaya çağırmıştır¹⁰². Bu çağrı ülkede büyük yankı uyandırmış ve gazetelerde bazı yazarlar, 1 Mayıs’ta can ve mal kaybı olabileceği öngörüsünde bulunup halkı uyarmışlardır¹⁰³.

DİSK ilerleyen günlerde bu kutlamaya “Maocu”¹⁰⁴ olarak bilinen grupların katılamayacağını açıklamasıyla büyük bir olayın fitilini ateşlemiştir. Daha kutlamalar başlamadan gazetelerdeki yazılar sebebiyle oluşan korku ortamında bir de sol içinde TKP ve Maocu tartışması meydana gelmesi büyük bir krize dönüşmüştür. Maocular olarak bilinen bu grup, açıklamaya rağmen 1 Mayıs’ı Taksim’de kutlayacaklarını açıklamıştır¹⁰⁵.

Mitingden önceki gece miting yapılacak alanı gören InterContinental Oteli kapatılmış ve o gece uçakla Yeşilköy’e gelen Amerikalılar bu otelin 213, 510 ve 713 sayılı odalarına yerleştirilmiştir. Bir başka grup ise Sheraton Otel’in çatısına ve Sular İdaresi’nin duvarında yerlerini almıştır¹⁰⁶. Kutlama günü, 1 Mayıs İşçi Bayramı’nı

¹⁰⁰ Toker, *Not Defterinden...*, s. 132.

¹⁰¹ *Milliyet*, 23.02.1977; *Politika*, 23.02.1977.

¹⁰² Toker, *Not Defterinden...*, s. 162.

¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Kabaklı, *Yarın komünist bayramı 1 Mayıs*, Tercüman, 30.04.1977,

¹⁰⁴ 12 Mart 1971 süreciyle birlikte, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının başını çektiği Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu’na mensup kişiler farklı çizgilerde yollarına devam ettiler. Maocular diye anılan gruplardan biri Halkın Kurtuluşu adlı dergi çevresinde toplanan gruptur. Bir diğeri Halkın Yolu ve Kızıl Bayrak dergilerini çıkaran ve Militan Gençlik olarak bilinen gruptur.

¹⁰⁵ Korhan Atay, *1 Mayıs 1977, İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?*, İstanbul 2013, s. 13.

¹⁰⁶ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Günlerin O Gün Getirdiği...*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=pWsd7fqolPo> (Erişim Tarihi: 22.12.2020).

kutlamaya çeşitli şehirlerden İstanbul'a gelen yaklaşık 500 bin kişilik kalabalık bir grup oluşmuştur. Kutlamada DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in konuşması bittikten sonra silah sesleri duyulmuş ve Kanlı 1 Mayıs olarak tarihe geçen büyük bir kıyım yaşanmıştır. Silah seslerinin ardından bu sefer de Sular İdaresi ve InterContinental Oteli'nden kutlamanın olduğu meydan yayılım ateşine tutulmuştur. Büyük bir kalabalığın bir arada bulunduğu meydana panikleyen insanlar, kaçmak isterlerken birbirlerini ezmeye başlamıştır¹⁰⁷. Kanlı 1 Mayıs'ın bilançosu ağır olmuş, neticede 34 kişi yaşamı yitirmiş ve 200'ü aşkın kişi yaralanmıştır¹⁰⁸.

Aynı dönemde seçim çalışmalarını yürüten CHP, Kanlı 1 Mayıs'ın ardından aynı meydana, 3 Haziran'da Taksim'de büyük bir miting düzenlemeyi planlamıştır. Ancak birkaç gün önce Çiğli'de saldırıya uğrayan Ecevit, bu mitingden önce Başbakan Demirel tarafından uyarılmasıyla işin seyri değişmiştir. Başbakan Demirel, Ecevit'e gönderdiği mektupta “3 Haziran günü İstanbul'da yapılacak CHP mitinginde Sheraton otelinden dürbünlü tüfekle ateş edileceğini, illegal komünist örgütlerin bu saldırıyı memleketin iç barışını sarsmak için yapacağını¹⁰⁹” bildirerek mitingin ertelenmesinin gerektiğini bildirmiştir. Ecevit, Demirel'in bu uyarısı üzerine “Ben oraya eşimle birlikte gideceğim. Suikast yapılacağı bildirilen saatte eşimle birlikte otobüsün üzerinde olacağız ama bu koşullar altında hiçbir vatandaşımızı toplantıya katılmaya davet etme hakkını kendimde görmüyorum” şeklinde açıklama yaparak mitingden vazgeçmeyeceğini söylemiştir¹¹⁰. Yaşanan bu gelişmelere rağmen yüzbinlerce kişi Taksim'de düzenlenen CHP mitingine katılmış ve 5 Haziran seçimleri öncesindeki yapılan en kalabalık CHP mitingi Taksim mitingi olmuştur¹¹¹.

Ecevit bu büyük mitingde “Türk halkı bu düzeni değiştirmeye karar verdi. Halk, ben duraklasam bile beni de aşarak amacına erişir. Bu değişimi toplumla birlikte değiştirmeyenler, halkın özlemlerine ters düşenler, çağın gerisinde kalanlar, baskıyla, zulümle, tehditle önleyemezler. Ne tertip yaparlarsa yapsınlar, ırmağı

¹⁰⁷ Atay, a.g.e., s. 15.

¹⁰⁸ Hürriyet, 02.05.1977.

¹⁰⁹ Cumhuriyet, 03.06.1977; Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978*, Ankara 1985, s. 104.

¹¹⁰ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Günlerin O Gün Getirdiği...*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=pWsd7fqolPo> (Erişim Tarihi: 22.12.2020)

¹¹¹ Cumhuriyet, 04.06.1977.

tersine akıtamazlar. Biz, 40 bin zengini daha çok zengin eden değil, 40 milyon yurttaşımızı refaha kavuşturan bir düzen getireceğiz.” şeklinde yaptığı konuşmayla düzenin değişmesi gerektiğini ve CHP’nin seçime hazır olduğunu aktarmıştır¹¹².

1.1.3. II. Ecevit Hükümeti

5 Haziran 1977’de ve halkın %70’inin katıldığı¹¹³ seçimde CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, Bağımsızlar 4, CGP 3, DP de 1 milletvekilini meclise sokmayı başarmıştır¹¹⁴. Tıpkı bir önceki seçimlerde olduğu gibi herhangi bir parti tek başına iktidar olabilecek sayıda koltuğa sahip olamamıştır. 1960’lı yıllardan itibaren gelenek haline gelen, en yüksek oyu olan partiye hükümet kurma görevi verilmesi bu dönemde de devam etmiştir¹¹⁵. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından hükümet kurma görevi verilen Ecevit, tek başına bir hükümet kurmak, yani bir azınlık hükümeti kurmak için çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. CHP’nin azınlık hükümeti kurabilmesi için meclisteki güvenoyu oylamasında kendi milletvekillerinin haricinde 13 milletvekilinin daha Ecevit’e evet oyu vermesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yaptığı çalışmaları Korutürk’e aktaran Ecevit¹¹⁶, Korutürk’ten ısrarla “*AP Genel Başkanı ile görüştünüz mü?*” sorusunu alması nedeniyle, kuracağı azınlık hükümetine Korutürk tarafından onay verilmeyeceğinin sinyallerini almaya başlamıştır¹¹⁷.

AP Genel Başkanı Demirel de Korutürk’e yazdığı mektupta “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 102. maddesine göre hükümeti kurmakla görevlendirdiğiniz Cumhuriyet Halk Partisi Sayın Genel Başkanı’nın yaptığı temalar sonunda, meclisten güvenoyu alabilecek bir hükümeti kuramayacağı açıktır. 450 milletvekilinin bulunduğu mecliste AP, MSP ve MHP’nin 229 üyesi vardır. Mecliste bulunan diğer üyelerin tamamının söz konusu kuruluşa oy vereceği varsayımına dayanılsa bile, kurulacak hükümetin gene de güvenoyu alamayacağı kesinkes bellidir*” diyerek Ecevit’in hükümet kurma konusunda başarısız olacağını

¹¹² Başbuğ, *a.g.e.*, s. 325.

¹¹³ Günaydın, 06.06.1977.

¹¹⁴ Seçim sonuçları için bakınız: <https://ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (Erişim Tarihi: 19.12.2020)

¹¹⁵ Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde...*, s. 43.

¹¹⁶ *Hürriyet*, 21.06.1977.

¹¹⁷ Toker, *Not Defterinden...*, s. 180.

Cumhurbaşkanı'na bildirmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından 3 Temmuz 1977'de mecliste yapılan güven oylamasında Ecevit Hükümeti, 217 kabul, 229 ret ve 2 de çekimser oy alarak düşmüştür¹¹⁸.

Bunun üzerine istediğini alamayan Ecevit, Korutürk'e istifasını sunmuş, hükümet kurma sırası da artık Demirel'e geçmiştir. Demirel, ikinci kez Milliyetçi Cephe Hükümeti kurma gayesiyle çeşitli temaslarda bulunmuştur. 22 Temmuz 1977'de AP, MSP ve MHP'nin ortaklığında İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuş ve kurulan bu hükümet 229 güvenoyu alarak göreve başlamıştır¹¹⁹.

1.1.4. II. Milliyetçi Cephe Hükümeti (AP-MSP-MHP)

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin ilk günlerinde memleketteki sağ ve sol çatışmaları daha da büyük bir hal almıştır. Nasıl ki askerler üniformalarından belli oluyorsa sağcı ve solcu gençler de kılık kıyafetlerinden kendilerini belli eder duruma gelmişlerdir¹²⁰. Haliyle sokakta birbirlerini gördükleri anda bu gençler birbirleri ile kavga eder olmuş ve daha hükümetin ilk 15 gününde 26 kişi hayatını kaybetmiştir¹²¹.

Hükümetin artan şiddeti bastırma konusundaki yetersizliği ve 5 Haziran seçimlerinin ardından 11 Aralık 1977'deki yerel seçimlerde de AP'nin, CHP'nin gerisinde kalması AP içerisinde bir kırılmaya neden olmuştur. Bu meselelere ek olarak Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan'a verilen yetkilerden rahatsız olan 9 vekil, AP'den istifa etmiştir¹²². AP'de meydana gelen bu krizi Malatya Milletvekili Ahmet Karaaslan ve Sivas Milletvekili Enver Akova'nın da partiden istifa etmeleri takip etmiştir. Kendi azınlık hükümeti kurabilmek için bağımsız isimlerin oyuna ihtiyacı olan Ecevit, AP'den ayrılan bu isimlerle Güneş Motel'de görüşmüş ve kırmızı oy sözü alarak bakanlık sözü vermiştir¹²³. İstifalar ile birlikte AP'nin meclisteki sandalyesi 178'e, Milliyetçi Cephe'nin sandalye sayısı da 218'e düşmesiyle birlikte II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kaderi de değişmeye

¹¹⁸ Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde...*, s. 43-46.

¹¹⁹ Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 278.

¹²⁰ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Günlerin O Gün Getirdiği...*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=pWsd7fqolPo> (Erişim Tarihi: 23.12.2020)

¹²¹ *Cumhuriyet*, 05.08.1977; Ahmad, *Demokrasi...*, s. 448.

¹²² Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 279.

¹²³ Toker, *Not Defterinden...*, s. 219.

başlamıştır. Yaşanan bu gelişmeleri fırsat bilen muhalefet, kötü yönetilen ekonomi ve misillemeye dönüşmüş anarşi ortamı gerekçe gösterilerek meclise gensoru vermiştir¹²⁴. Gensoru verilmesinin ardından Başbakan Demirel, 31 Aralık 1977’de güvenoyuna başvurmuş ve 228 red oyuna karşılık 218 kabul oyu alan hükümet düşmüştür. Böylelikle Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir hükümet gensoru ile düşürülmüş oldu ve Demirel de istifasını Korutürk’e iletmiştir¹²⁵.

1.1.5. III. Ecevit Hükümeti

Yeni yılın ilk haftasında Bülent Ecevit, “*önce can güvenliği*” parolasıyla yeni bir hükümet kurmak için kolları sıvamıştır¹²⁶. Daha önce görevde bulunan ve Ecevit’in Güneş Motel’de görüştüğü bağımsız vekiller, “*Ülkenin bugün içinde bulunduğu çok ağır iç ve dış koşullar karşısında uzun sürecek bir hükümet bunalımına tahammülümüz olmadığından kurulacak bu yeni hükümette görev almamız ve hükümeti desteklememiz hususunda görüş birliğine varılmıştır.*” şeklinde bir açıklama yaparak Ecevit’e destek vereceklerini belirtmişlerdir¹²⁷.

Bağımsızların da desteğini alan Ecevit, 5 Ocak 1978’de III. Ecevit Hükümeti’ni kurmuştur¹²⁸. 35 bakandan oluşan kabinesinde 22 CHP, 10 bağımsız, 2 CGP ve 1 de DP’li bakan yer almıştır¹²⁹. Bağımsızların eski AP’li vekiller olması, CGP’den Turhan Feyzioğlu ve Salih Yıldız, DP’den de Faruk Sükan gibi muhafazakâr isimlerin bu kabinede yer alması gibi nedenler, bu hükümet döneminde Ecevit’in kendi programını yürürlüğe sokmasını güçleştirmiştir¹³⁰. Kurulan bu yeni hükümet, 17 Ocak’ta yapılan meclisteki oylamada 228 kabul, 218 ret oyu ile güvenoyu almıştır¹³¹.

¹²⁴ *Tercüman*, 23.12.1977.

¹²⁵ *Hürriyet*, 01.01.1978.

¹²⁶ Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, Ankara 1981, s. 31.

¹²⁷ *Cumhuriyet*, 03.01.1978; Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 31.

¹²⁸ *Cumhuriyet*, 06.01.1978.

¹²⁹ *Milliyet*, 06.01.1978; Güneş Motel’de görüştüğü isimler çeşitli bakanlıklara getirildi. (Tuncay Mataracı - Gümrük ve Tekel Bakanı Şerafettin Elçi - Bayındırlık Bakanı Mete Tan - Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Hilmi İşgüzar - Sosyal Güvenlik Bakanı Orhan Alp - Sanayi ve Teknoloji Bakanı Ali Rıza Septioğlu - Devlet Bakanı Enver Akova - Devlet Bakanı Hasan Korkut - Devlet Bakanı Ahmet Karaaslan - İmar ve İskân Bakanı Güneş Öngüt - Ulaştırma Bakanı).

¹³⁰ Ahmad, *Demokrasi...*, s. 448.

¹³¹ *Hürriyet*, 18.01.1978.

Anarşinin her gün onlarca can aldığı bir dönemde yeni bir hükümet kuran Ecevit, ilk olarak bu durumun önüne geçilmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Ancak alınan tedbirler yeterli olmamış, önce Malatya’da daha sonra da Sivas ve Kahramanmaraş’ta sağ-sol kavgası şeklinde başlayan olaylar Alevi-Sünni kavgasına dönüşmüştür. Yaşanan çatışmalar sonunda yüzlerce vatandaş hayatını kaybetmiş ve binlerce iş yeri zarar görmüştür.

Tıpkı önceki dönemlerde elçiliklere düzenlenen saldırılar gibi Zeki Kuneralp’e yapılan bu suikast da Ermeni Yargı ve İntikam Örgütü tarafından üstlenmiştir. Hadisenin neticesinde Zeki Kuneralp ile birlikte eşi Necla Kuneralp ve emekli elçi Beşir Balcıoğlu hayatını kaybetmiştir¹³².

Yaşanan bu gelişmelerin üzerine giderek tırmanan anarşi ve ekonomik sorunları gerekçe gösteren Turhan Feyzioğlu kabineden istifa etmiştir¹³³. İlerleyen günlerde meclisteki bağımsızlardan Cemalettin İnkaya ve Oğuz Atalay da gidişattan memnun olmadıklarını açıklamış ve Atalay, “*daha haysiyetli bir hükümetin kurulacağını bilsem bu hükümeti bozarım*” şeklinde bir demeç vererek mevcut hükümete gözdağı vermiştir¹³⁴.

Asayişin temin edilememesi üzerine 26 Aralık 1978 tarihinde, saat 07.00’den itibaren sıkıyönetim ilan edilmiş ve hükümet, resmen 13 ilde idareyi orduya teslim etmiştir¹³⁵. Yaşanan facia ve sıkıyönetim ilanının ardından 28 Aralık 1978’de AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ve 45 vekil, “*mevcut hükümetin ülkede yıkıcı, bölücü, anarşik olayları önleyemediği, can ve mal güvenliğini sağlayamadığı ve gerekli önlemleri zamanında almadığı*” gibi gerekçelerle gensoru vermiştir¹³⁶.

Tüm bu gelişmeler ne yazık ki çığ gibi büyüyen anarşiyi durduramamıştır. Hükümetin anarşiyi bastırmakta pasif kalması; ordunun ise aktif bir biçimde olaylara müdahale etme kararlığında olması, siyasette ordunun ipleri yavaş yavaş eline

¹³² *Hürriyet*, 03.06.1978.

¹³³ Hale, *Türkiye’de Ordu...*, s. 280.

¹³⁴ *Son Havadis*, 21.12.1978-23.12.1978.

¹³⁵ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 234-235; *Tercüman*, 27.12.1978; Sıkıyönetim ilan edilen iller, İstanbul, Ankara, Kahramanmaraş, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas ve Şanlıurfa’dır.

¹³⁶ Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 58-59.

almasına neden olmuştur. Anarşi bu dönemde öylesine bir boyut almıştır ki, yeni hükümetin iktidardaki ilk yılı dolarken, 1167 kişi yaşanan asayişsizlik yüzünden hayatını kaybetmiştir¹³⁷.

1.1.5.1. Abdi İpekçi Suikastı

1979'a gelindiğinde hem ekonomik sıkıntılar hem de anarşi büsbütün kendini göstermeye başlamıştır. Anarşinin bu seferki kurbanı, Milliyet Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi olmuştur¹³⁸. Basında Ecevit'e en yakın isim olan İpekçi, aynı zamanda Ecevit'in yakın dostu olarak bilinen biri olarak görülmektedir. Ecevit ile dostluğu eskiye dayanan Abdi İpekçi, Ecevit'in CHP Genel Başkanı olması sürecinde gerekli kamuoyunu oluşturmada önemli bir rol oynamış, Ecevit ne zaman zor bir duruma kalsa yardımcı olmuştur¹³⁹. İpekçi, 1 Şubat günü evine giderken Mehmet Ali Ağca tarafından öldürülmüştür¹⁴⁰.

Suikastın üstünden yaklaşık beş ay geçtikten sonra, katil zanlısı Mehmet Ali Ağca, 5 Haziran 1979'da tutuklanmıştır. Yakalandığında herhangi bir partiye veya örgüte üye olmadığını beyan eden, kararı kendisinin aldığını söyleyen Ağca, bir müddet sonra ülkücüler ile ilişkisinin olduğunu itiraf etmiştir. Cezaevinde geçirdiği altı aylık sürenin ardından, 23 Kasım 1979'da cezaevinden kaçırılmıştır¹⁴¹.

1.1.5.2. Kabine ve CHP'de Meydana Gelen Kriz

Nisan ayında kabinedeki altı bağımsız isim¹⁴², yapılan ekonomik hamlelerden ve kampaşmadan memnun olmadıkları için hükümeti, önlem alması konusunda uyarmıştır. Bu uyarıda yer alan bazı konular şunlardır;

1- *Ülkemizin bugünkü güç koşullarında yine fedakârlığın her türlüüne açığız.*

¹³⁷ Tercüman, 01.01.1979.

¹³⁸ Milliyet, 02.02.1979.

¹³⁹ Ali İhsan Göğüş, *Hep İsmet Paşa'nın Yanında*, Ankara 2008, s. 159-160.

¹⁴⁰ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 244; Baransel, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁴¹ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Uçurumun Eşiğinde*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=TLsMdyJHgHk> (Erişim Tarihi: 25.12.2020)

¹⁴² Enver Akova, Ali Rıza Septioğlu, Mustafa Kılıç, Güneş Öngüt, Orhan Alp ve Ahmet Karaaslan.

- 2- *Doğuda da batıda da yaşayan her Türk vatandaşı birleştirici Atatürk milliyetçiliği içindeki yerini bulmuştur. Milleti çeşitli yönleriyle kamplara bölmeye kimsenin hakkı yoktur*
- 3- *Anayasanın öngördüğü karma ekonomi anlayışından sapma olmamalıdır.*
- 4- *Eğer önlem alınmazsa vebali bize ait olmaz¹⁴³.*

Bakanlar Kurulu'nca yapılan 17,5 saatlik toplantının ardından bu kriz atlatılmıştır. Toplantının ardından konuşma yapan Başbakan Ecevit bölücülüğü kabul ederek, hükümetin bu süreçte uyum içerisinde olacağını açıklamıştır¹⁴⁴. Ancak olaylar zannedildiği gibi cereyan etmemiş ve birkaç ay sonra CHP içerisinde parçalanmalar meydana gelmiştir. İlk olarak 16 Haziran'da Ahmet Karahan, CHP'den istifa ederek AP'ye dâhil olmuştur¹⁴⁵. Ardından doğu illerini temsil eden ve bir müddet önce CHP'den istifa edip bağımsız olarak görevlerine devam eden Metin Musaoğlu, Eşref Cengiz ve Ramazan Yıldırım da tıpkı Ahmet Karahan gibi AP'ye katılmıştır¹⁴⁶. CHP içerisinde bu vekillerin istifa etmesi nedeniyle yeniden büyük bir kriz çıkmış ve bu istifalar ile birlikte, CHP meclisteki salt çoğunluğunu kaybetmiştir¹⁴⁷.

1.1.5.3. Doğu'daki Gelişmeler

Memleketteki anarşiye ek olarak meydana gelen bir diğer gelişme de doğuda kendilerine “*Apocular*” diyenler olmuştur. PKK'nın ilk formasyonu olan Apocuların bu dönemdeki en büyük saldırısı, 30 Temmuz 1979'da AP'nin Urfa Milletvekili ve Bucak Aşireti'nin reisi Celal Bucak'a düzenlenen saldırı olmuştur¹⁴⁸. Celal Bucak, doğudaki aşiretler ve devlet ile iyi ilişkileri bulunan önemli bir siyasî isimdir. Apocuların düzenlediği saldırı, kayınpederinin iftar sofrasında gerçekleşmiştir. Olay sırasında Celal Bucak ve ailesinin bulunduğu ev 20 silahlı kişi tarafından taranmış,

¹⁴³ *Milliyet*, 15.04.1979.

¹⁴⁴ *Milliyet*, 18.04.1979.

¹⁴⁵ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 267; *Cumhuriyet*, 18.06.1979.

¹⁴⁶ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 267.

¹⁴⁷ Mardin Milletvekili Metin Musaoğlu, Adıyaman Milletvekili Ramazan Yıldırım ve Diyarbakır Milletvekili Eşref Cengiz. *Milliyet*, 24.04.1979.

¹⁴⁸ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 275.

olay sonunda 4 kişi hayatını kaybetmiştir¹⁴⁹. Mecliste bulunan bir isme yapılan bu saldırının ardından bölgedeki resmi daireler, Apocular tarafından kuşatılmış ve ele geçirilmiştir. Terör örgütü halini alan Apocuların bu eylemleri ile hem bölgedeki diğer aşiretlere gözdağı vermiş hem de direkt olarak devlete karşı bir girişimi başlatmıştır¹⁵⁰.

Ekonomik sıkıntılar, anarşi ve terörden usanan halk, Senato ve boşta bulunan 5 milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde AP'ye meyletmış ve seçimi AP kazanmıştır. Seçimde CHP'nin oyları %41'den, %29'lara kadar gerilemiş¹⁵¹, milletvekili seçimlerinde de 5 milletvekilliğinin tümünü AP kazanmıştır¹⁵². Seçimin bu ağır sonuçlarının ardından Başbakan Ecevit istifa etmiş ve oldukça kanlı geçen hükümetin 649 günlük ömrü bitmiştir¹⁵³.

1.1.6. Demirel'in Azınlık Hükümeti

Ecevit'in, 15 Ekim 1979'daki istifasının ardından, 25 Ekim 1979'da Korutürk tarafından hükümet kurma görevi Demirel'e verilmiştir¹⁵⁴. Demirel, 12 Kasım 1979'da, MSP, MHP ve CHP'den ayrılan bazı milletvekillerinin dışarıdan desteklediği, kendi azınlık hükümetini kurmuştur¹⁵⁵.

Anarşi ve terör eylemlerinin bir an evvel önüne geçmek isteyen ve “vatandaşın can güvenliği sağlanacak” parolasıyla yola çıkan Demirel'in ilk icraatlarından biri, Millî Güvenlik Kurulu ile yaptığı toplantı olmuştur. O güne kadar, Ecevit Hükümeti'nin son aylarında “silahlı çatışma ve bölücülük faaliyetlerinde gözle görülür derece bir azalma olduğunu” söyleyen Millî Güvenlik Kurulu, toplantının ardından Demirel'in önüne koydukları bildiri ile durumun vahimliğini artık kavramış gözükmektedir. Bildiride, “ülkede anarşinin giderek arttığı, cinayetlerin, soygunların ve sabotajların peşi sıra birbirini izlediği, Cumhuriyet

¹⁴⁹ *Hürriyet*, 30.07.1979.

¹⁵⁰ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Uçurumun Eşiğinde*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=TLsMdyJHgHk> (Erişim Tarihi: 25.12.2020)

¹⁵¹ Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 280.

¹⁵² *Hürriyet*, 15.10.1979.

¹⁵³ *Son Havadis*, 17.10.1979.

¹⁵⁴ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 297.

¹⁵⁵ *Hürriyet*, 13.11.1979; Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 113.

tarihinde görülmemiş olayların meydana geldiği ve önlem alınması gerektiğini” bildiren MGK, yeni hükümeti ikaz etmiştir¹⁵⁶.

Demirel 4 Aralık 1979 tarihinde yaptığı ilk Sıkıyönetim Koordinasyon Toplantısı’ını açarken yaptığı konuşmada, *“Sıkıyönetim görevini, Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup subay, astsubay, erbaş ve erler bugüne kadar canla başla yürütmüşlerdir. Bundan sonra da başarı ile yürüteceklerdir. Yurdumuzu bir alev sarmıştır. Bu alevi söndürmek için yaptığınız görevlere şükran borçluyum. Ancak bu yangının söndürülemediği de bir gerçektir. Sıkıyönetim komutanları kendi sıkıntılarını ve bu yangını söndürmek, hedefe ulaşmak için ne lazım geldiğini açıklasınlar. Yetki lazımsa yetki, silah lazımsa silah, para lazımsa para, insan lazımsa insan bulalım. İllaki bu yangını söndürelim. Zira sıkıyönetim devletin son çaresidir¹⁵⁷”* diyerek anarşinin bir an evvel son bulması için elinden geleni yapacağını bildirmiştir¹⁵⁸. Böylelikle sıkıyönetimin ilanı ile iplerini eline almaya başlayan ordunun yetkileri biraz daha genişletilmiş; ordu, siyasiler karşısında güçlenmiştir¹⁵⁹.

1.1.6.1. 24 Ocak Kararları

Anarşi ve terörün halledilmesi için orduyu görevlendiren Başbakan Demirel, giderek kötü bir hal almaya başlayan ekonominin düzeltilmesi için de ilerleyen yıllarda kendisinden söz ettirecek olan Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Turgut Özal’ı görevlendirmiştir. Demirel’e göre *“24 Ocak 1980’de hükümetin güvenoyu almasının üzerinden henüz 60 gün geçmiş iken, fevkalade kapsamlı ekonomik tedbirler almak, Türkiye’ye karşı sorumluluk duygumuzun bir zaruri gereği idi¹⁶⁰.”* Ecevit ise bu kararları *“Bu ekonomik model Türkiye’yi bir Güney Amerika ülkesine*

¹⁵⁶ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, İstanbul 1984, s. 84; *Milliyet*, 22.11.1979.

¹⁵⁷ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 300.

¹⁵⁸ Nevzat Bölügiray, *Sokaktaki Asker, Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları*, Milliyet Yayınları, 1989, s. 251.

¹⁵⁹ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Uçurumun Eşiğinde*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=TLsMdyJHgHk> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)

¹⁶⁰ Cüneyt Arcayürek, *12 Eylül’e Doğru Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)*, İstanbul 1986, s. 368.

getirir, gelişme sürecindeki bir ülkede bu model demokrasiyle bağdaşmaz” şeklinde eleştirmiştir¹⁶¹.

Türkiye'nin içinde bulunduğu yokluktan ancak bu şekilde çıkılacağı düşünülen ve ekonomide yeni bir sayfa açacak program, önce 8 Ocak 1980'de Genelkurmay'da yapılan toplantı ile komutanlara anlatılmıştır. Böylelikle sıkıyönetim ile askerin siyasetteki etkisini tanıyan Ecevit'in ardından Demirel ve Özal da bu üstünlüğü kabul etmiştir¹⁶².

Yedi yoku yedi var yapacak olan 24 Ocak kararlarının ardından büyük bir devalüasyon yaşanmıştır¹⁶³. Programın temel gayeleri; enflasyonu kontrol altına almak, yabancı sermayeyi özendirmek, ihracatı arttırmak ve sanayileşmeyi hızlandırmak doğrultusunda kararlar almaktır¹⁶⁴. Kararların uygulamaya konulmasından sonra akaryakıtta %120, elektriğe %120, kâğıda %300, kömüre %100¹⁶⁵, alkole %75, sigaraya %37, şekere %35, trene %175 oranında yapılan zamlar gündem olmuştur¹⁶⁶.

Halkı zor duruma sürükleyen bu zamların ardından Demirel, sıkıyönetim komutanları ve Turgut Özal ile yaklaşık bir saat süren toplantı yapmıştır. Toplantıda, *“Petrol yok, döviz yok, mal yok, ilaç yok, hammadde yok, gübre yok... Binaenaleyh Türkiye hesaplarını dengeye getirmiş olmalı ki dışarıda itibarı artsın. İşte bu hareketin önemli sebeplerinden birisi de içeride ve dışarıda Türkiye'nin itibarını arttırmalı ki; bu adamlar hesabını kitabını biliyor, bunlara güvenilir, yani bunlara ben ödünç para verirsem batmaz desin¹⁶⁷.”* şeklinde bir konuşma yaparak komutanlara kararın gerekçelerini açıklamıştır.

1.1.6.2. TARIŞ Olayları

İzmir'de bulunan TARIŞ fabrikalarında, yeni ekonomi kararları açıklanmadan hemen önce, mühimmat bulundurduğuna işaret eden iddiaların

¹⁶¹ Başbuğ, *a.g.e.*, s.414.

¹⁶² Erkanlı, *Askeri...*, s. 346.

¹⁶³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 355. Arcayürek, *12 Eylül'e...*, s. 364; Erkanlı, *Askeri...*, s. 345.

¹⁶⁴ Osman Ulagay, *24 Ocak Deneyimi Üzerine*, İstanbul 1983, s. 24.

¹⁶⁵ *Milliyet*, 26.01.1980.

¹⁶⁶ *Milliyet*, 27.01.1980.

¹⁶⁷ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 374-375.

çıkması üzerine güvenlik kuvvetleri bölgeye arama yapmak için görevlendirilmişlerdir. Bu iddiaların doğruluğunu araştırmak maksadıyla, 22 Ocak 1980'de TARİŞ'e bağlı ünitelerde arama yapmak üzere giden polisler ile işçiler arasında silahlı çatışma çıkmıştır. İzmir'deki bu olayın ardından 10'u polis olmak üzere 30 kişi yaralanmıştır¹⁶⁸.

TARİŞ'te meydana gelen bu çatışmadan bir gün sonra, olaylara öğrenciler de karışmıştır. İzinsiz olarak protesto düzenleyen öğrenciler ile polis arasında çıkan çatışmanın ardından 83 kişi yaralanmıştır¹⁶⁹. Olayların ardından direnişe ve iş çıkarma eylemine başlayan işçilerin grevi, 31 Ocak'ta DİSK'in yaptığı açıklama ile sona ermiştir¹⁷⁰.

Grevin sona ermesinden yaklaşık bir hafta sonra, TARİŞ'te görev yapan 11.000 işçinin kovulmasına karar veren TARİŞ Genel Müdürlüğü, olayların yeniden alevlenmesine neden olmuştur¹⁷¹. Alınan kararın ardından işçiler, TARİŞ'e ait bazı bölümleri işgal etmiş ve MİGROS deposunu basıp yiyecek dolu 6 kamyonu kaçırmışlardır¹⁷². Olayların Gültepe ve Çimentepe'de adeta savaşa dönüşmesinin ardından 14 Şubat günü askeri birlikler bölgeye müdahale etmiş ve fabrika boşaltılmıştır¹⁷³.

1.1.6.3. Cumhurbaşkanı Seçimleri

Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresi biteceği için 22 Mart'ta seçim yapılacağı 7 yıl öncesinden belirlenmesine rağmen herhangi bir hazırlık yapılmamıştır. Çünkü AP, gösterdiği adayın yeterli çokluğa ulaşamayacağı kanısında olduğundan, Korutürk'ün görev süresi bitince, bu göreve vekâlet edecek ismin İhsan Sabri Çağlayangil olması sebebiyle işleri ağırdan almıştır. Çağlayangil, Demirel'in

¹⁶⁸ *Milliyet*, 23.01.1980; Bölügiray, *Sokaktaki Asker*, s. 345; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 353; Toker, *Not Defterinden...*, s. 363-367. Cumhuriyet'in haberine göre ilk gün, olayların ardından 50 kişi yaralanmıştır. Bakınız: *Cumhuriyet*, 23.01.1980.

¹⁶⁹ *Cumhuriyet*, 24.01.1980.

¹⁷⁰ *Milliyet*, 01.02.1980.

¹⁷¹ *Cumhuriyet*, 07.02.1980.

¹⁷² *Cumhuriyet*, 09.02.1980.

¹⁷³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 359.

birçok hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapmış ve AP yıllarında Demirel ile deyim yerindeyse kol kola yürümüş bir isimdir¹⁷⁴.

Seçimin ilk günlerinde AP, CHP, MSP ve MHP boş oy kullanma yolunu seçmiş ve oylamaya katılan 445 vekilden 258'i boş oy vermiştir. Bu gelişmenin üzerine yeni bir cumhurbaşkanı adayı çıkamadığı için seçim ilerleyen günlere ertelenmiştir¹⁷⁵. Sonraki günlerde adaylar çıksa da (örneğin Mardin Bağımsız Milletvekili Nurettin Yılmaz, CHP Bingöl Milletvekili Hasan Celalettin Ezman) yeterli oyu alamamışlardır¹⁷⁶. Seçimin uzayacağı belli olunca görev süresi dolan Korutürk'ün yerine Senato Başkanı ve AP'nin önde gelen isimlerinden olan İhsan Sabri Çağlayangil, 6 Nisan'dan itibaren bu göreve vekâlet etmeye başlamıştır¹⁷⁷.

Artık kriz şeklini alan seçimlerde nihayet AP ve CHP'nin adayları belli olmaya başlamıştır. Demirel ve AP, Sadettin Bilgiç ismi üzerinde mutabık olurken¹⁷⁸, ilk günlerde aday çıkarmayan CHP'de önce çıkan altı aday vardır. Bu altı aday Sırrı Atalay, Muhsin Batur, Celal Ertuğ, Kemal Kayacan¹⁷⁹, Kemal Sarıbrahimoğlu ve Lütfi Doğan'dır¹⁸⁰. CHP Müşterek Grubu'nda yapılan gizli oylamayı, bu altı isim arasından Muhsin Batur kazanmış ve aday olmuştur. Adaylar belli olduktan sonra seçim turları başlamış ancak hiçbir aday yeterli oy kabul edilen 318 oyu alamamıştır.

25 Mart 1980'de başlayan seçimler, tam 73 tur boyunca hiçbir adayın yeterli oy alamaması sebebiyle artık “*nafile*” turlara sahne olmuştur. Muhsin Batur ve Sadettin Bilgiç arasında geçen yarıştan uzun bir süre sonuç çıkmaması ve

¹⁷⁴ İhsan Sabri Çağlayangil, Demirel'in I. ve II. Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Ayrıca Demirel'in yakın bir dostudur. Aceleci davranmamasının sebebi budur. Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 411-416.

¹⁷⁵ *Tercüman*, 23.03.1980; Milli Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁷⁶ *Hürriyet*, 27.03.1980.

¹⁷⁷ İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, İstanbul 1990, s. 232; Birand, *12 Eylül...*, s. 175; *Akşam*, 01.04.1980; Baransel, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁷⁸ Erkanlı, *Askeri...*, s. 347.

¹⁷⁹ Kayacan, “*Seçilmem önemli değil, CHP'nin Cumhurbaşkanı adayı olma onuru bana yeter*” şeklindeki söylemleriyle iddialı olmadığını belirtmiştir. Arcayürek, *12 Eylül'e...*, s. 451.

¹⁸⁰ *Milliyet*, 13.04.1980.

Genelkurmay Başkanı Evren'in o dönemdeki demeçlerinin üzerine Batur, 15 Mayıs 1980 günü adaylıktan çekilmiştir¹⁸¹.

3 Haziran'da Muhsin Batur yeniden aday olmuş, 5 Haziran'da yapılan oylamada 303 oy alarak sürpriz yapabilme ihtimalinin olduğu öne çıkmıştır¹⁸². Aynı günlerde AP'nin adayı Sadettin Bilgiç'in yerine de Orgeneral Faik Türün aday olarak gösterilmiştir¹⁸³. Batur ve Türün'ün yarıştığı 12 turdan da sonuç çıkmamıştır. 7 Haziran'da Batur'un senatörlük süresi bittiği için adaylığı da sona ermiştir¹⁸⁴. Yapılan seçim turlarından bir sonuç çıkmadığı için, seçim 12 Eylül'e kadar devam etmiştir¹⁸⁵.

Cumhurbaşkanı seçiminin sonuca ulaşamaması ve bu duruma ordu tarafından gelen eleştirilerin bir hayli artması, yarışın başını çeken Muhsin Batur ve Faik Türün'ün asker kökenli isimler olması bize, *“bir kurtarıcı beklemeye mecbur bırakılan halkın”* ardından siyasîlerin de tepkileri bir nebze azaltabilmek maksadıyla asker kökenli isimlere meylettğini göstermektedir.

Ordu, yetkiyi ele geçirmesine rağmen anarşiyi bastırma konusunda “başarılı” olamamıştır. Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş'ın ardından bu kez de Çorum'da Alevi-Sünni kavgası meydana gelmiştir. Çorum'da yaşanan olayların ardından adeta birbirini takip eden suikastlar gerçekleşmiştir. Bu suikastların hedefleri özellikle belirli bir kesimi temsil eden ve tüm ülke tarafından bilinen isimler olmuştur. Önce CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, kendine ait dükkânda bir terörist tarafından dört el ateş edilerek öldürülmüştür¹⁸⁶. Bu suikastın ardından Ecevit, yaptığı açıklamada *“İlk defa bir TBMM üyesi, teröristlerin kurşunlarına hedef olarak yaşamını yitirmiştir. Başbakanın son zamanlarda partimize yönelttiği çirkin iftiralarından ve terörizmi kışkırtıcı beyanlarından sonra bu cinayetin işlenmesi*

¹⁸¹ Bu turlarda alınan oylar için bakınız: Batur, *a.g.e.*, 517-528.

¹⁸² Arcayürek, *12 Eylül'e...*, s. 486; Baransel, *a.g.e.*, s. 259.

¹⁸³ *Milliyet*, 03.06.1980; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 444.

¹⁸⁴ Batur, *a.g.e.*, 547; *Milliyet*, 07.06.1980.

¹⁸⁵ Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁸⁶ *Hürriyet*, 16.07.1980.

durumun vahametini büsbütün arttırmaktadır” diyerek Başbakan Demirel’i suçlamıştır¹⁸⁷.

Suikasttan dört gün sonra, 12 Mart döneminin ardından hükümet kuran ve Balyoz Harekâtı’nı başlatan, eski başbakan Nihat Erim öldürülmüştür. Olay yerinde *“Gün Sazak’ı cezalandırdık, şimdi de Nihat Erim’i cezalandırıyoruz”* yazılı ve DEV-SOL imzalı bir bildiri bulunmuştur¹⁸⁸. Nihat Erim suikastından iki gün sonra da bu kez sola yakınlığı ile bilinen DİSK’in Genel Başkanı ve kurucusu Kemal Türkler öldürülmüştür. Haberin yurda yayılmasının ardından Maden-İş üyesi işçiler greve başlamıştır¹⁸⁹.

Suikastlar ile geçen Temmuz ayının ardından Ağustos ayı, Doğu’daki yargıç ve savcılarının bildiriyle başlamıştır. Bölgedeki terör eylemlerinden bıkan görevliler, *“yarın sapık bir kurşunun hedefi biz olabiliriz”* diyerek eylem çağrısında bulunmuşlardır¹⁹⁰. Aynı hafta içerisinde, bir süredir diplomatlarımızı hedef alan Ermeni Terör Örgütü ASALA, önce Atina’da görevli diplomatımız Galip Özmen’i şehit etmiştir. Bir sonraki hedefleri, Fransa’daki Lyon Konsoloslugu olmuştur. Konsoloslugu basan silahlı iki terörist, yaptıkları saldırı ile dört kişiyi yaralamıştır¹⁹¹.

1.1.6.4. Fatsa Olayları

Karadeniz’in ve Ordu’nun küçük bir kasabası olan Fatsa, Belediye Başkanı Terzi Fikri’nin, Devrimci Yol Örgütü’nün de desteğini almasıyla birlikte, adeta kendi başına bir devlet halini almıştır¹⁹². Terzi Fikri’nin her mahalle kurduğu ve toplam sayıları 11 olan komiteler, bölgede kendi yönetimlerini sağlayarak faaliyet göstermişlerdir. Halk, herhangi bir isteği olduğunda bu komitelere bildiriyor ve komiteler de bu arzuyu yerine getirmek çalışır hale gelmiştir. Örneğin kanalizasyon

¹⁸⁷ Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁸⁸ *Cumhuriyet*, 20.07.1980.

¹⁸⁹ *Cumhuriyet*, 22.07.1980.

¹⁹⁰ *Hürriyet*, 01.08.1980.

¹⁹¹ *Hürriyet*, 06.08.1980.

¹⁹² Ahmad, *Modern Türkiye...*, s. 245; Ahmad, *Demokrasi...*, s. 455.

ile ilgili bir iş yapılacaksa herkes eline kazma kürek alıyor ve bu iş kısa sürede bitiriliyordu¹⁹³.

Çorum'daki olaylar hakkında bilgi almak amacıyla Çorum'a gelen Kenan Evren ve kuvvet komutanları, Fatsa hakkında çıkan söylentilerin de doğruluğunu araştırmak için Ordu'ya gitmişlerdir. Samsun'dan helikopter ile Ordu'ya geçecekleri sırada, Samsun Valisi'nin "*Helikopterle Fatsa üzerinden geçerken yüksekte geçin, ateş açabilirler*" uyarısında bulunması üzerine askeri bir operasyon düzenlenmesine karar verilmiştir¹⁹⁴.

11 Temmuz 1980 tarihinde Fatsa'da düzenlenen "*Nokta Operasyonu*" ile bölgede sokağa çıkma yasağı getirilerek operasyon başlamıştır. Bölgede maskeli sivillerin de katıldığı çeşitli aramalar yapılmış ve neticede Belediye Başkanı Fikri Sönmez'in içlerinde bulunduğu 300 kişi gözaltına alınmıştır¹⁹⁵. Yüzleri maskeli muhbirlerin ihbarları sonucunda arama yapılması üzerine, muhalefetten de Ecevit öncülüğünde tepki gelmiştir. Ecevit, "*Hükümet sağın işgali altındaki kesimlerinden hiçbirisini kurtarılmış bölgeler arasında saymamaktadır. Oysa Yozgat'ın nasıl faşist bir işgal altında bulunduğunu Türkiye'de bilmeyen kimse yoktur. Kara maskeli muhbirlerle Fatsa'da operasyon yapılmış olması, bu iktidarın yüz karasıdır. Bu şekilde operasyonlarla artık iktidarın maskesi inmiş faşizmin kara yüzü ortaya çıkmıştır*" şeklindeki açıklamasıyla hükümeti eleştirmiştir¹⁹⁶.

1.2. Toplumsal Olaylar

III. Ecevit Hükümeti'nin göreve geldiği süreçte ülkede asayişin sağlanması konusunda epey zorluklar yaşanmıştır. Sokak olaylarının iyice arttığı bu dönemde yeni bir hükümet kuran Ecevit, önce can güvenliğini sağlamak amacıyla yola çıkmıştır. Ancak III. Ecevit Hükümeti, daha ilk aylarında anarşinin adeta çığ gibi

¹⁹³ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 25.01.2021)

¹⁹⁴ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 462; Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 25.01.2021).

¹⁹⁵ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul 2014, İletişim Yayınları. s. 310; Birand, *12 Eylül...*, s. 216; Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 172.

¹⁹⁶ *Milliyet*, 15.07.1980; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 463.

büyümesine engel olamamıştır. Dershanelere¹⁹⁷ ve Beyazıt Meydanı'nda üniversiteden çıkan öğrencilere atılan bombalar, kurşunlanan belediye otobüsleri ve kahvehanelerde meydana gelen çatışmalarda birçok vatandaş hayatını kaybetmiştir¹⁹⁸.

Asayişsizliğin dur durak bilmediği bu dönemde, 17 Nisan 1978'de Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendioğlu, kendisine gönderilen paketteki bombanın patlaması sonucunda, iki torunu ve geliniyle birlikte hayatını kaybetmiştir. Olayın şehirde duyulmasının ardından Malatya'da gösteriler başlamış ve katilin solcular ve iktidar olduğu şeklinde naralar atılmaya başlamıştır¹⁹⁹. Malatya'da meydana gelen bu krizin ardından belediye hoparlöründen Kur'an okunmaya başlamış ve din elden gidiyor şeklinde kulaktan kulağa söylentiler yayılmıştır²⁰⁰. Gale yana gelen halk, en sonunda CHP İl Merkezi'ni ateşe vererek eylemde bulunmuştur²⁰¹.

Bayramda olaylar bu kez Sivas'a sıçramıştır. Sağ-sol kavgası şeklinde başlayan olaylar, mezhep çatışmasına dönüşmüş, 1000'den fazla işyeri zarar görmüş ve 11 kişi Sivas olayları sırasında hayatını kaybetmiştir²⁰².

Sivas'ın ardından ateş, bu kez de Kahramanmaraş'a sıçramıştır. Olayların başlaması, Çiçek Sineması'nda gösterilen "Güneş Ne Zaman Doğacak" isimli ülkücüler için kült sayılabilecek filmin gösterimi ile gerçekleşmiştir. Filmin gösterimi sırasında Çiçek Sineması'na atılan ses bombasının, solcular tarafından atıldığı ve sinemaya saldırı düzenleneceği söylentilerinin yayılmasıyla şehir adeta barut fıçısına dönmüştür²⁰³.

Çiçek Sineması'ndaki bu olaydan sonra 22 Aralık 1978 günü, Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği'ne (TÖB-DER) mensup iki öğretmen için düzenlenen cenaze töreni sırasında arbede yaşanmıştır. Cenaze töreni yapılan

¹⁹⁷ *Tercüman*, 27.01.1978.

¹⁹⁸ *Tercüman*, 09.08.1978-11.08.1978.

¹⁹⁹ *Milliyet*, 18.04.1978.

²⁰⁰ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Katliamlar Başlıyor*, 32. Gün Arşivi, https://www.youtube.com/watch?v=ErXf_DmsOY (Erişim Tarihi: 24.12.2020)

²⁰¹ *Milliyet*, 19.04.1978.

²⁰² *Hürriyet*, 07.09.1978.

²⁰³ Başbuğ, *a.g.e.*, s. 361.

öğretmenlerin devrimci ve Çiçek Sineması'nda yaşanan saldırıdan sorumlu olduğunu düşünen ülkücü gençler tören sırasında ateş açmıştır²⁰⁴. Güvenlik güçleri, olayların başlamasının ardından geçen 3 gün boyunca neredeyse herhangi bir müdahalede bulunmamıştır²⁰⁵. Bu durum Kahramanmaraş olaylarının daha da şiddetlenmesine neden olmuştur.

Tıpkı Sivas'taki gibi sağcı-solcu çatışması şeklinde başlayan kavga kısa sürede Alevi-Sünni çatışmasına dönerek dinî bir nitelik almıştır. Kahramanmaraş olayları sırasında insanlığa sığmayacak derecede eylemler gerçekleşmiştir. Hamile kadınların karınları deşilmiş, yeni doğmuş çocukların bacakları ayrılmış, birçok insan ağaca asılmış ve birçoğunun kafası kesilmiştir. Olaylarda, çoğu Alevi olmak üzere 120 kişi hayatını kaybetmiş, 1000'e yakın kişi de yaralanmıştır²⁰⁶. Karşı karşıya kalınan bu acı hadisenin ardından, 26 Aralık 1978 tarihinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve hükümet, 13 ilde idareyi orduya teslim etmiştir²⁰⁷.

Cumhurbaşkanı Korutürk, Kahramanmaraş'ta yaşanan faciadan sonra, 1 Ocak 1979'da tüm yurda verdiği yeni yıl mesajında *“Ne yazık ki, bu ateşle oynamanın korkunç tehlikelerini kestiremeyen ya da kestirmek istemeyen bazı kişi, kuruluş ve politikacılar da siyasî çıkar için el altından mezhep ayrılıklarından yararlanma yoluna gitmişlerdi. Geçirdiğimiz acı deneyler, siyasal kadroların birbirlerini suçlamasıyla bir yere varılamayacağını artık herkese göstermiş olmalıdır. Kritik anlarda siyasî partiler, ulusun huzur ve mutluluğunu gerçekleştirmek için kendi siyasal görüşlerinden de fedakârlık yapmak zorunda kalabilirler”* demiştir²⁰⁸.

III. Ecevit Hükümeti döneminde 26 Aralık sıkıyönetim ilan edilmesi dahi anarşinin önüne geçilmesini sağlayamamıştır. Oldukça kanlı geçen sürecin sonunda,

²⁰⁴ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 230; Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 51.

²⁰⁵ Özlem Göner, *Turkish National Identity and Its Outsiders*, New York 2017, s. 102.

²⁰⁶ Mart ayında göreve başlayan Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, bölgeye giden Sedat Celasun Paşa'nın raporunda bu vahşetten bahseder. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Katliamlar Başlıyor*, 32. Gün Arşivi, https://www.youtube.com/watch?v=ErXf_DtnsOY (Erişim Tarihi: 24.12.2020)

²⁰⁷ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 234-235; *Tercüman*, 27.12.1978; Sıkıyönetim ilan edilen iller, İstanbul, Ankara, Kahramanmaraş, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas ve Şanlıurfa'dır.

²⁰⁸ Baransel, *a.g.e.*, s. 240.

15 Ekim 1979'da Ecevit istifa etmiştir. Ecevit'in görevini bırakmasının ardından 25 Ekim 1979'da, Demirel kendi azınlık hükümetini kurmuştur. Demirel de tıpkı Ecevit gibi ilk olarak vatandaşın can güvenliğini sağlamak için çalışmalar yapmıştır. Ecevit döneminde uygulanan sıkıyönetim kararı, Demirel döneminde daha da genişletilmiş ve orduya anarşiyi bastırma konusunda ne lazımsa verilmesi kararlaştırılmıştır²⁰⁹.

Ordunun oldukça geniş yetkiler ile donatılması bile ülkede anarşi ortamının durdurulmasını sağlayamamıştır. Anarşinin bu dönemdeki bir diğer hedefi MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak olmuştur. Devrimci Sol (DEV-SOL) üyesi iki silahlı tarafından çapraz ateşe alınan Sazak, evinin önünde öldürülmüştür²¹⁰. Artık misillemeye dönen suikastların ardından Çorum'da; Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş'ta yaşanan olayların bir benzeri yaşanmıştır. Gün Sazak'ın öldürülmesinin ardından "*Ya kan kusturacağız, ya tam susturacağız*" sloganları atan bir grup Çorum'da eylem yapmıştır²¹¹.

Eyleme güvenlik güçlerinin neredeyse herhangi bir müdahalede bulunmaması olayların büyümesine sebebiyet vermiştir. 4 Temmuz 1980 günü, Cuma namazı sırasında "*komünistler camiye bomba attı, camileri yakıp yıkıyorlar*" söylentisinin tüm şehre yayılmasıyla olayların seyri değişmiştir²¹². Alevilere ait dükkânların taşlanıp yağmalanması ve buna misilleme olarak bir araçtan ateş edilmesi gibi gelişmeler sonucunda tüm Aleviler bir mahallede toplanarak direniş göstermiş, barikatlar kurmuşlardır. Alevi vatandaşlar, olaylar iyice büyüyene kadar herhangi bir müdahalede bulunmayan güvenlik görevlilerinin, olaylara müdahale etme kararı almasından sonra, görevlilere güvenmediklerini belirtmişlerdir. Bunun ardından yetki jandarmaya devredilmiştir²¹³.

Sağ-sol kavgası yine Alevi-Sünni kavgasına dönüşmüş, bu olaylar neticesinde birçok işyeri, ev ve Alevi yurttaş zarar görmüştür. Basında, tüm yurttaki birlik ve beraberlik ortamını oluşturmak için, "*Sevgili Çorumlular ve başka şehirler halkı! Siz 900 yıldan beri, şu topraklarda yaşarsınız da, birbirinizin Sünni veya Alevi olduğunuzu*

²⁰⁹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 300.

²¹⁰ *Tercüman*, 28.05.1980; Baransel, *a.g.e.*, s. 259.

²¹¹ Sadık Eral, *Çaldıran'dan Çorum'a Anadolu'da Alevi Katliamları*, İstanbul 1993, s. 83.

²¹² Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 166-167.

²¹³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 441.

şimdi mi fark ettiniz?” şeklinde demeçler yer almış, Diyanet İşleri Başkanı da “Türkiye’de Alevi ve Sünni yurttaşlar asırlardır bir arada yaşamaktadır. Yurdun savunması ve kalkınması için birlikte gayret etmişlerdir. Asırlar boyunca bırakın Kahramanmaraş ve Çorum olayları gibi olayları, önemli tek bir olay bile olmamıştır.” diyerek halkı birlik olmaya çağırmıştır²¹⁴.

Önce Malatya’da, daha sonra da sırasıyla Sivas, Kahramanmaraş ve Çorum’da meydana gelen bu olayların perde arkası da oldukça ilginçtir. Yüzlerce kişinin kanının döküldüğü ve vahşetin gözler önüne serildiği bu olaylardan önce, ABD Türkiye Büyükelçiliği’nde ikinci kâtip görevinde bulunan ve CIA ajanı olduğu bilinen Alexander Peck, 1970’li yılların sonunda bu bölgelerde araştırmalarda bulunmuştur²¹⁵.

III. Ecevit Hükümeti döneminde İçişleri Bakanı olarak görev yapan Hasan Fehmi Güneş, 2011 yılında katıldığı ve Balçiçek İlter’in sunduğu Söz Sende programında Peck’in bu araştırmalarından söz etmiştir. Güneş, yaptığı araştırmalar sonucunda Kahramanmaraş olaylarından önce Peck’in bölgede dolaştığı sonucuna da ulaşmıştır²¹⁶. Peck’in Anadolu’nun Alevi-Sünni insanların bir arada yaşadığı kilit noktalarına gerçekleştirdiği seyahatlerden biri de Amasya’ya olmuştur. Amasya Belediye Başkanı Gündüz Türem ile görüşen Peck, Amasya’da Alevi-Sünni vatandaşların nüfus durumu ve olası bir çatışmanın hangi büyüklükte olacağı gibi konular üzerinde durmuştur²¹⁷.

Ecevit’in iktidarı sırasında yaşanan Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş olaylarının ardından sıkıyönetim ilan edilmesi ve Demirel’in iktidarı sırasında ordunun anarşi karşısında tam yetkilendirilmesine rağmen Çorum olaylarına engel olunamaması, 12 Eylül döneminin yorumlanması konusunda çalışmalara ışık tutmaktadır. 1970’li yılların başında başlayan ve toplumu iki ayrı kutba iten sağ-sol çatışmalarına, 1978-1980 arası dönemde Alevi-Sünni kutuplaşmasının da eklendiği görülmektedir.

²¹⁴ Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 169-170.

²¹⁵ Eral, *a.g.e.*, s. 73.

²¹⁶ Balçiçek İlter, *Söz Sende (2011)*, <https://www.haberturk.com/video/haber/izle/eski-bakandan-tarihi-itiraf/56659> (Erişim Tarihi: 03.03.2021).

²¹⁷ Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler*, Ankara 1989, s. 222.

Dönemin aktörleri, kendi hareketlerine meşruiyet kazandırmak için toplumda bu dönemde iyice kendini gösteren ayrılıkları kullanmışlardır. Milli birliği, Türk bayrağını, Atatürk'ün değerlerini ve Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak söylevlerinin altını yaşanan bu hadiseler ile doldurmuşlardır²¹⁸. İktidar tarafından asayişin sağlanması üzere tam yetkilendirilen askerlerin, yaşanan olaylara 12 Eylül 1980'e kadar göz yumması da konuyu değerlendirirken unutulmaması gereken bir diğer noktadır.

12 Eylül 1980 günü darbe gerçekleşikten sonra ülkedeki terör olaylarının sanki bir düğmeye basılmış gibi birden durduğu ve ardından büyük bir tutuklama dalgasının oluşturulduğu görülmüştür. 1980-1986 yılları arasında devam eden bu tutuklama dalgası sonucunda yaklaşık 650 bin kişi gözaltına alınmıştır²¹⁹. Başlatılan bu tutuklama dalgası, terör olaylarını bastırmayı başarmış ancak gerisinde insan haklarına aykırı uygulamalar ve çok büyük bir toplumsal yıkıntı bırakmıştır²²⁰.

27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart muhtırası, siyaseti ve devleti hedef alan müdahaleler olmuştur. 12 Eylül 1980 darbesi ise, kendisinden öncekilerin aksine, askerlere göre yozlaşmış olan toplumu odak noktası yapmıştır²²¹.

12 Eylül'ün bu dönem içerisinde verdiği en büyük zarar, şüphesiz ki cezaevleri vasıtasıyla uyguladığı işkenceler sonucunda yaktığı maneviyat olmuştur. Fişlenen insanlara uygulanan şiddetin yanı sıra vücutlarına elektrik verme, vücutlarında sigara söndürme, tazyikli suya maruz bırakma, Filistin askısı, soğuk suda bekletme gibi çeşitli fiziksel işkenceler uygulanmıştır²²². Ayrıca cezaevlerinde "disiplini sağlamak" gayesiyle psikolojik şiddet de uygulanmıştır. Taciz, tecavüz, kadın mahkûmların genital bölge darbe vurulması, erkek mahkûmların soyularak kadın koşullarında teşhir edilmesi, mahkûmları birbirlerine tecavüz etmeye zorlama, pislik ve çöp yedirme gibi çeşitli işkenceler ile insanlar şiddete maruz kalmışlardır²²³.

²¹⁸ Elise Massicard, "Claiming Difference in an Unitarist Frame: The Case of Alevism", *Turkey Beyond Nationalism*, (der.) Hans Lukas Kieser, I.B. Tauris 2006, s. 79.

²¹⁹ Ali Yılmaz, *Kara Arşiv: 12 Eylül Cezaevleri*, İstanbul 2013, s. 38-39.

²²⁰ Zürcher, *Modernleşen...*, s. 408.

²²¹ Ahmet Çiğdem, *D'nin Halleri: Din, Darbe, Demokrasi*, İstanbul 2009, s. 22.

²²² Adil Akkoyunlu, *Türkiye Tarihinde Bir Sonbahar, Bir İslamcının 12 Eylül Hatıraları*, İstanbul 2018, s. 24-32.

²²³ Ayrıntılı bilgi için bk.: Yılmaz, *a.g.e.*, s. 26-31.

Yaşanan bu uygulamalar, insanlarda ve toplumda tedavi edilemeyecek kadar büyük izler bırakmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ÖNCESİ VE SONRASINDA ORDU

2.1. Orgeneral Kenan Evren'in Sahneye Çıkışı

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti, görevi devraldıktan sonra, öncelikli olarak Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun'u emekliye sevk etmiştir. İlk etapta sağlık sorunu nedeniyle emekli edildiği söylenen Ersun Paşa ile birlikte 800 subayın da emekliye ayrılması, başka sorunların da bu emekliliklere neden olduğu fikrini doğurmuştur. Söylentiye göre “*Kanlı 1 Mayıs*” olarak hafızalara kazınan katliamın ardından Ersun Paşa, memlekette mevcut bulunan anarşiyi gerekçe göstererek bir darbe girişiminde bulunacaktı. Bu sebebin yanı sıra Demirel, hem kendisi hem de partisi AP ile yıldızı barışmayan ve arada sırada gerginlik yaşadığı Ersun Paşa'yı emekli ederek iplerin kendi elinde olmasını hedeflemiştir demek yanlış olmayacaktır²²⁴.

Namık Kemal Ersun'dan boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı koltuğuna atanmak üzere öne çıkan üç isim vardır. Bu isimler; 1. Ordu Komutanı Orgeneral Adnan Ersöz, 2. Ordu Komutanı Orgeneral Şükrü Olcay ve 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ali Fethi Esener olarak öne çıkmıştır. Demirel, bu üç isim arasından Ali Fethi Esener'in Kara Kuvvetleri Komutanı olmasını tercih ederek Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın da onayıyla, ilgili kararı Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e göndermiştir. Çankaya'da bu kararı Korutürk'e sunan Sancar, Korutürk'ün “*Ordunun geleneğini bozmaya hiçbirimizin hakkı yok. Sırası gelen ve en kıdemli olanı önereceksin. Ersöz Paşa, Kara Kuvvetleri Komutanı olmalıdır*” diyerek bu atamaya karşı çıkmıştır²²⁵.

Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Semih Sancar, Başbakan Demirel'e yazdığı mektupla, Korutürk'ün bu kararı onaylamadığını bildirmiştir. Bu mektubun ardından Demirel ile Korutürk arasında bir dizi mektuplaşma gerçekleşmiştir. Demirel, yazdığı yazılarda Ali Fethi Esener'in atamasının bir an önce

²²⁴ Baransel, *a.g.e.*, s. 195-196.

²²⁵ Birand, *12 Eylül...*, s. 29.

gerçekleşmesini isterken; Korutürk ise bugüne kadar yapılmış kuvvet komutanı atamaları nasıl hiyerarşiye uygun olduysa, bugünden sonra da öyle gerçekleşeceğini yazılarında belirtmiştir²²⁶. Demirel ve Korutürk arasında anlaşma sağlanamadığı için, atama kararnamesi imzalanmamıştır.

Askeri hiyerarşiye uygun bir atama gerçekleşmemesinden dolayı çıkan bu sıkıntı, 30 Ağustos 1977'ye kadar sürmüştür. Atama bekleyen Adnan Ersöz, Şükrü Olcay ve Ali Fethi Esener'in görev süreleri 30 Ağustos 1977'de sona erdiği için bu isimler emekli olmuşlardır. Bu üç ismin emekli olmasının ardından Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevine, Kenan Evren getirilmiştir²²⁷.

Kenan Evren, göreve atanmasını “*Doğrusunu söylemem gerekirse Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanacağım aklımın ucundan bile geçmiyordu. Önümde benden kıdemli üç orgeneral vardı. Ben Ege Ordu Komutanlığı'nda süremi tamamladıktan sonra emekli olacaktım. Hazırlıklarımı ona göre yapmıştım. İzmir'de bir ev almıştık. Eşimle birlikte evin eşyalarını yavaş yavaş yerleştirmeye başlamıştık. Hatta emir subayım Cevat Ertem de benimle birlikte emekli olmaya karar vermişti. O da İzmir'de oturmak için ev arıyordu. 30 Ağustos 1977 günü öğleden sonra makam odamda çalışırken, Cumhurbaşkanlığı Hukuk Müşaviri Amiral Fahri Çoker telefonla Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanma kararnamemin imzalandığını söyleyince çok şaşırdım. Böyle bir şey beklemiyordum. Sürpriz oldu.*” diyerek anlatmıştır²²⁸.

2.1.1. Evren'in Genelkurmay Başkanlığı'na Atanması

Evren'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmasının bir diğer önemi de artık gelenek olduğu üzere, Kara Kuvvetleri Komutanı'nın bir sonraki Genelkurmay Başkanı olarak atanacak olmasıdır. Hâlihazırda Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan Semih Sancar'ın görev süresi 1976'da dolmuş, gelen hükümetler tarafından görev süresi birer yıl uzatılarak görevine devam etmiştir²²⁹.

²²⁶ Arcayürek, *Demokrasinin Sonbahar...*, s. 167-183.

²²⁷ Baskın Oran, *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, Ankara 1989, s. 22; Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Günlerin O Gün Getirdiği...*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=pWsd7fqolPo> (Erişim Tarihi: 03.02.2021)

²²⁸ Baransel, *a.g.e.*, s. 196-197.

²²⁹ Birand, *12 Eylül...*, s. 47.

Ecevit'in kendi hükümetini kurmasının ardından, Semih Sancar'ın Genelkurmay Başkanlığı görevinin 1 yıl daha uzatılıp uzatılmayacağı da küçük bir krize neden olmuştur. Ecevit, Genelkurmay Başkanı olarak o dönemde Kara Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapan ve ideal, demokrat bir komutan olarak gördüğü Kenan Evren'in atanmasını istemiştir. Ayrıca Ecevit, Evren hakkındaki izlenimlerini *“Siyasetle ilgilenmeyen bir komutan olduğu izlenimini edinmişim. Hatta o kadar yumuşak üslubu vardı ki Genelkurmay'da Silahlı Kuvvetler'de yeteri kadar otoritesini kurabilecek mi diye de kaygı duyuyordum”* şeklinde açıklamıştır²³⁰.

Ecevit'in Evren'i Genelkurmay Başkanı olarak istemesi, Semih Sancar'ın bu karar üzerine askeri bir hareket başlatabilme ihtimalinden de kuşku duyulmuştur. Bu meseleyi çözmek için Millî Savunma Bakanı Hasan Esat Işık, Evren'e Genelkurmay Başkanı'nın değiştirilmesinin olay çıkarabilme ihtimalini sormuştur. Evren, bu soruya *“Orgeneral Sancar böyle bir delilik yapsa bile arkasında kimseyi bulamaz. Silahlı Kuvvetler böyle bir hareketin arkasında bulunmaz. Faruk Gürler hadisesinde bile ordu kılını kıpırdatmadı”* şeklinde cevap vermiştir²³¹.

Bu görüşmenin ardından Sancar ile ilgili kuşku da ortadan kalkınca, Evren'in Genelkurmay Başkanı olmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. Felakete sürüklenen ekonominin ve anarşinin giderek tırmandığı bir süreçte, 6 Mart 1978'de Genelkurmay Başkanlığı görevine atanan Evren, yaptığı konuşmada *“Türk ulusunun bölünmezliğini ve vatanın bütünlüğünü korumak ve kollamak hepimizin en başta gelen görevidir. Silahlı Kuvvetler; bu kutsal görevini atalarına ve tarihine layık bir inanç ve azimle, her türlü fedakârlıklara katlanarak yapmaya, bu gibi menfur emel ve gayretleri yok etmeye daim hazır bulunacaktır.”* diyerek bütünlüğü sağlamaya çabalayacağını söylemiştir²³².

²³⁰ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Katliamlar Başlıyor*, 32. Gün Arşivi, https://www.youtube.com/watch?v=ErXf_DmsOY (Erişim Tarihi: 03.02.2021); Birand, *12 Eylül...*, s. 51-52.

²³¹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 187; Baransel, *a.g.e.*, s. 197.

²³² Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 188-189.

2.2. Komutanlara Gelen Müdahale İstekleri ve Müdahale Fikrinin Ortaya Çıkması

Ecevit Hükümeti'nin giderek artan anarşiye engel olamaması ve ekonominin giderek kötüleşmesi, ülkenin genelinin Ecevit'in bu durumu düzeltemeyeceği kanısına varmasına neden olmuştur. Evren'in anılarına göre, bu gidişattan epey sıkılan halk, Silahlı Kuvvetlerin neyi beklediğini soran birçok mektubu Evren'e göndermiştir. Bunun yanında birçok milletvekili ve senatör de artık çıkar yolunun kalmadığını ve Silahlı Kuvvetlerin bir müdahalede bulunması gerektiğini bizzat Evren'e söylemiştir. 1979'un ilk yarısında yaşanan bu gelişmelere rağmen Evren, o dönem içerisinde bir müdahale düşünmediğini belirtmiştir²³³.

İlerleyen süreçte sadece Temmuz ayında yaşanan 407 olay ve bu olayların sonucunda 101 ölü, 384 yaralı vatandaşın olması Türkiye'yi, oldukça ağır bir bilançoyla karşı karşıya bırakmıştır. Genelkurmay Başkanı Evren, yaşanan bu gelişmelerin ardından Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ile bir araya gelmiştir. Yapılan toplantıda *“Zannedirim 12 Mart dönemini daha kötü bir durumda yaşıyoruz. Gördüğümüz gibi bugüne kadar hükümet önemli gördüğümüz tedbirlere el atmadı. Kanunlarda hiçbir değişikliğe gitmiyor, gitmek de istemiyor. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulmasına evvelce karşı çıktığı için buna inandığı halde el atmıyor. Ağır ceza mahkemelerinden birisini buna memur etmek istiyor fakat onu da bir türlü yapamadı. Her gün ben, subaylardan çeşitli mektuplar alıyorum. Herhalde siz de alıyorsunuzdur. Hatta ordu içerisinde gizli örgütlerin kurulmuş olabileceğinden şüpheleniyorum. Eğer bu durum böyle devam ederse yeniden bir 27 Mayıs olmasından korkarım. Millî Güvenlik Kurulu'nda, ben de siz de söylenmesi gereken her şeyi açıkça ve çekinmeden söylüyoruz. Ama hükümet bir şey yapmıyor. Müdahale kaçınılmaz olabilir ne dersiniz?”* diyerek komutanların, olası bir müdahale durumunda ne yönde karar

²³³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 264; Bunlara ilaveten Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu Başkanı öncülüğünde bir heyet, Evren'e *“Yurt sathındaki esnaf ve sanatkârların büyük sıkıntı içerisinde. Anarşist ve teröristler sık sık esnaf ve sanatkârların dükkânlarına saldırıyorlar. Silah tehdidi ile para aldıklarından, vermeyeni vurduklarından, kepenk kapattıklarından”* bahsetmiştir. Ayrıca üç milyona yakın bir birlik oluşturduklarını ve durumun devamı halinde silahlanacaklarını belirtmişlerdir. Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 280.

verecekleri konusunda nabız yoklamıştır. Komutanlar da tıpkı Evren gibi düşündüklerini, kendilerine de birçok mektup ulaştığı ve çarenin Silahlı Kuvvetler olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır²³⁴.

2.3. Özel Çalışma Grubu

Bir önceki bölümde siviller ve siyasîlerin bakış açısından anlatılan anarşi, ekonomik sıkıntılar ve terör gibi problemlere, ordunun gözünden bakmak da gereklidir. Ecevit'in II. Hükümeti sırasında sık sık gözler önüne serilen yokluk, sağ ve solun sürekli çatışma halinde olması ve Doğu'da giderek kendini göstermeye başlayan terör hareketi gibi meseleler, ordunun sabrını günden güne taşırmaya başlamıştır. Ecevit'in bu meseleler dışında öncelikli olarak kontrgerilla dediği yapının ortadan kaldırılmasını istemesiyle askerler ve siyasîler arasındaki ipler gerilmiştir. Ecevit'in bu isteğinin aksine ordunun önceliği Doğu'da filizlenen terör hareketini bir an evvel durdurmak olmuştur²³⁵.

Kontrgerilla meselesine ayrı bir parantez açmak faydalı olacaktır. Kontrgerilla kısaca, Amerikan İstihbarat Teşkilatı (CIA) önerisi üzerine NATO üyesi devletlerde, farklı kod adları verilerek kurulan çeşitli örgütlerden biridir. Bu örgütlerin görevli oldukları ülkelerde çeşitli bilgiler topladığı ve bu bilgiler ışığında çeşitli görevler oluşturduğu düşünülmektedir²³⁶.

Türkiye'de Kontrgerilla adındaki yapıya ilk değinen isimlerden biri Bülent Ecevit olmuştur. Ecevit, Kenan Evren ile yaptığı bir görüşmede örgütün varlığından ve faaliyetlerinden söz etmiş, örgütün derhal imha edilmesi gerektiğini Evren'e bildirmiştir. Evren ise bu yapının gizli bir örgüt olmadığını, Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı bir Özel Harp Dairesi olduğunu ve endişelenecek bir durumun olmadığını söyleyerek durumu geçiştirmiştir.

²³⁴ Kenan Evren, kuvvet komutanları dışında Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Bedrettin Demirel ile olası bir müdahale hakkında görüşmüştür. Bedrettin Demirel, "*Komutanım ben de size ne zamandır bu konuyu açmak istiyordum fakat cesaret edemiyordum. Ben İstanbul'da bulunduğum için çeşitli çevrelerle ve bu arada üniversite öğretim üyeleri ile de görevim icabı konuşuyorum. Hepsinin ümidi sizde. Ancak sizin bu durumdan ülkeyi kurtarabileceğinize inanıyorlar ve size güveniyorlar. Geç kalırsa çok daha müşkül durumlar ile karşı karşıya kalabiliriz.*" diyerek destek vermiştir. Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 276-277.

²³⁵ Oran, *a.g.e.*, s. 23.

²³⁶ Hüseyin Mertoğlu, *Kontrgerilla, Tanıklar, Belgeler, Bilgiler*, Ankara 1997, s. 88.

Kontrgerilla adlı örgütün varlığının tartışıldığı dönemde yaşanan hadiseler, ülkede siyasilerin üzerinde bir gücün olduğu söylentisinin çıkması için yeterli olmuştur. Öncelikle ağır kayıpların verildiği 1 Mayıs 1977'deki Taksim mitinginden önceki gece, Taksim Meydanı'nı gören InterContinental Oteli'nin kapatılması ve aynı gece bu otele Amerikalıların yerleşmesi farklı bir "gücün" olduğu fikrini desteklemektedir. Ayrıca Kanlı 1 Mayıs'ın ardından aynı meydanda miting yapan Ecevit'e bir saldırı yapılacağına dair uyarı mektubu alan dönemin Başbakanı Demirel'in, saldırıyı önlemek yerine sadece Ecevit'i uyarması da "gücün" siyasileri ve hatta Başbakanı dahi aştığını ve ellerini kollarını bağladığı tezinin çıkmasına neden olmuştur²³⁷.

Anarşi, ekonomik sıkıntılar ve özellikle de terör meselelerindeki önlenemez artışın sonucunda, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, İkinci Başkan Haydar Saltık'a, "*Senin başkanlığında çok itimat ettiğimiz iki kurmay subayla bir çalışma grubu kurunuz. Bu gruba kapalı olarak başka bir görev veriniz. Ancak esas görevleri, bir müdahale zamanı gelmiş midir, müdahale mi daha iyi netice verir yoksa ilgilileri ikaz mı daha münasiptir, bunları etüt etsinler. Zaman zaman da bana rapor versinler. Rapor daktilo ile değil, el yazısı ile olmalı ki gizlilik ihlal edilmesin*" diyerek küçük bir "*Özel Çalışma Grubu*" kurmasını emretmiştir²³⁸.

Evren bu grubun kurulması kararına gerekçe olarak, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini göstermiştir. İlgili madde "*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi: Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır*" şeklindedir²³⁹. 11 Eylül 1979 tarihinde çalışmaya başlayan bu grup Türk Silahlı Kuvvetleri'nin olası bir askeri müdahalesine gerek olup olmadığını araştırmak ve lüzum görüldüğü takdirde müdahale için bir plan oluşturmakla görevlendirilmiştir²⁴⁰.

²³⁷ Uğur Mumcu, *Kontrgerilla Öğretileri, Bütün Yazıları 8*, Ankara 2002, s. 160-162.

²³⁸ Başbuğ, *a.g.e.*, s. 418; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 284; Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Uçurumun Eşiğinde*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=TLsMdyJHgHk> (Erişim Tarihi: 16.02.2021).

²³⁹ Oran, *Kenan Evren'in...*, s. 23.

²⁴⁰ Birand, *12 Eylül...*, s. 200; Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 283-284.

Özel Çalışma Grubu'nun içerisindeki iki subaydan biri olan Cumhur Evcil, Birand'a verdiği röportaj sırasında *“O zaman kurmay albaydım. Sayın Haydar Saltık beni davet etti. İçerisinde bulunduğumuz durum nedeniyle özel bir çalışma yapmamız gerektiğini ifade ettiler. Tabii heyecanlandım, duygulandım. Hemen kısa süre içinde çalışma grubunu oluşturduk ve çok gizli olarak, hiç kimse bizim böyle bir çalışma yaptığımızdan, Sayın Haydar Saltık'tan ve komutanlardan başka hiç kimsenin haberi olmadı. Biz devamlı onların ihtiyaç duyduğu fikirleri ürettik, alternatifler halinde ürettik. Seçim daima onlara aitti.”* diyerek grubun temel çalışma prensibini anlatmıştır²⁴¹.

2.4. İstanbul'da Komutanların Toplantısı ve Uyarı Mektubu

Artık alışıldığı üzere, her yılın son ayında Brüksel'de düzenlenen NATO Askerî Komite Toplantısı'na katılacak olan Kenan Evren, Brüksel'den döndükten sonra İstanbul'da, kuvvet komutanlarıyla durumu değerlendirmek amacıyla bir toplantı düzenlenmek istediğini Haydar Saltık'a bildirmiştir. Evren, Brüksel'den döndükten sonra 21 Aralık 1979'da, İstanbul'daki 1. Ordu Karargâhı'nda toplanan komutanlar, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu anarşi ortamından ve sıkıntılı durumdan nasıl kurtulacağı hakkında fikir alışverişi yapmışlardır²⁴². Bu toplantıda, 27 Mayıs İhtilali gibi bir müdahale yapmanın yanlış sonuçlar doğuracağı, bunun yerine bütün kurumların birlik içerisinde, vazife edindikleri görevleri yerine getirmesi için öncelikle uyarıda bulunulmasına karar verilmiştir²⁴³.

Toplantıda varılan fikir birliğinin aksine, toplantıya katılan paşalardan Bedrettin Demirel ve Fikret Oktay gibi isimler, derhal müdahale etmenin gerekli olduğu hakkında fikirlerini belirtmişlerdir²⁴⁴. Ancak müdahale fikri yerine, Kenan Evren'in *“Bırakalım bu politikacılar biraz daha batsın ki, biz müdahale ettiğimiz zaman ne içeriden ne dışarıdan kimse bir şey diyemeyecek duruma gelsin.*

²⁴¹ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Uçurumun Eşiğinde*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=TLsMdyJHgHk> (Erişim Tarihi: 16.02.2021)

²⁴² Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde...*, s. 68.

²⁴³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 328-329; Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde...*, s. 49.

²⁴⁴ Arcayürek, *12 Eylül'e...*, s. 269-271.

Haklılığımız yüzde yüz anlaşılmış olsun” diyerek verdiği uyarı mektubu fikri kabul edilmiştir²⁴⁵.

Alınan karar doğrultusunda, 12 Mart Muhtırası’ndan farklı olarak, tek bir hükümet veya partiyi değil, tüm siyasî partileri ve anayasal kuruluşları, bilhassa yasama, yürütme ve yargı organlarının fikir ayrılıklarına karşı bir uyarı mektubu hazırlanmıştır²⁴⁶. Mektubun asıl gayelerinin, devleti bölünmekten kurtarmak, devleti yeniden işler hale getirmek ve otoriteyi sağlamak olduğu görülmektedir²⁴⁷. Evren, *“Bu mektubun bir yarar sağlayacağı inancı içerisinde değilim. Göreceksiniz hiçbir şey düzelmeyecektir. Ama biz bu görevimizi de yerine getirelim ki ileride tarih bizi bu yönden tenkit etmesin”* diyerek formaliteden de olsa mektubu onaylamıştır. Mektup, 27 Aralık 1979’da Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e verilmiştir²⁴⁸.

Çankaya’da Korutürk ve Evren arasında yapılan görüşmede Evren, *“Esasen bizim düşündüğümüz AP ve CHP’nin bir araya gelerek koalisyon kurmasıdır. Diğer bütün koalisyonlar denendi. Hiçbirisinden bir netice çıkmadı. Şimdiki hükümetin dışarıdan sağlanacak destek ile büyük işler başarması mümkün değil. Erbakan’a hiçbir zaman güvenilmez. AP ve CHP’nin bir araya gelmesini bütün aklı başında insanlar arzuluyor. İtalya’da anarşi ve teröre karşı iktidardaki sağ parti ve komünist parti bile terörü önlemek için işbirliği içerisinde bulunuyor. Bizde de buna benzer bir işbirliği kurulabilir.”* diyerek Korutürk’ün, Demirel ve Ecevit’i işbirliğine ikna etmesini istemiştir²⁴⁹.

Korutürk, bu buluşmada komutanların, *“Siz yaşça ve kıdemce bizden büyüksünüz. Gelin başımıza geçin. Türkiye’yi içine düştüğü bu hadiseden kurtaralım.”* diyerek yanlarında bulunması için teklifte bulunduğundan bahsetmiştir. Korutürk’ün bu teklifi *“Haklısınız büyük sıkıntılar var. Ancak askeri rejimle bunların halledilmesi mümkün olmayabilir. Dış kamuoyunun tepkileri Türkiye’yi güç durumda bırakabilir. Yalnızlığa sürüklenebilirsiniz. Ama sizler ihtilal yapmaya*

²⁴⁵ Oran, *Kenan Evren’in...*, s. 28.

²⁴⁶ Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 130.

²⁴⁷ Erkanlı, *Askeri...*, s. 345.

²⁴⁸ Birand, 12 Eylül..., s. 32; Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 330.; Baransel, *a.g.e.* s. 249; Ayrıca bk.: EK-2: Uyarı mektubunun tam metni.

²⁴⁹ *A.g.e.*, s. 333.

kararlıysanız, ben bu işte yokum. İsterseniz şimdi istifaya hazırım” diyerek reddetmiştir²⁵⁰.

Cumhurbaşkanı Korutürk, kendisine ordunun üst kademesi tarafından 27 Aralık 1979’da verilen uyarı mektubundan, 28 Aralık 1979’da Demirel’in kendisini ziyareti sırasında Demirel’e bahsetmemiştir. Buna gerekçe olarak da “*Memleketin menfaati bakımından en iyi şekilde nasıl hareket etmeliyim*” diye düşündüğünü söylemiştir²⁵¹. Ardından Korutürk, Genelkurmay Başkanı Evren’i arayarak “*Mektup meselesini düşündüm. İki üç gün sonra hem yurtta hem de bütün dünyada yılbaşı kutlanacaktır. Yılbaşının yurtta tedirginlik yaratmadan kutlanmasını ve dünya kamuoyunu da yılbaşında Türkiye’ye yöneltmemek için mektubu yılbaşını takip eden günlerde muhataplarına vermeyi uygun buldum. Bunda bir mahzur var mıdır?*” diye sormuş, Evren de kendisine “*Nasıl emrederseniz*” şeklinde cevap vermiştir²⁵².

Halkın bu uyarı mektubunu, Cüneyt Arcayürek’in 2 Ocak 1980’de Hürriyet’teki yazısından öğrendiği gibi, Demirel ve Ecevit de uyarıyı bu tarihte öğrenmiştir²⁵³. Aynı gün Cumhurbaşkanı Korutürk, Başbakan Demirel ve CHP Genel Başkanı Ecevit ile Çankaya’da görüşmüş ve TSK Görüşü başlığını taşıyan bu mektubu Demirel ve Ecevit’e teslim etmiştir²⁵⁴. Uyarı mektubunu öncelikle Demirel’e verseydi, mektubun Demirel için yazıldığı algısının oluşacağını düşünen Korutürk, bu nedenle mektubu aynı anda iki lidere vermiştir²⁵⁵. Ecevit, toplantının ardından verdiği demeçte, “*Mektup 12 Mart’a göre değişik, hiç olmazsa bir model göstermiyor. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi hiçbir döneminde demokrasiyi koruma*

²⁵⁰ Hikmet Özdemir, *Fahri S. Korutürk*, Ankara 2010, s. 103; Baransel, *a.g.e.*, s. 250.

²⁵¹ Baransel, *a.g.e.*, s. 252.

²⁵² Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 334; Baransel, *a.g.e.*, s. 252.

²⁵³ *Hürriyet*, 02.01.1980; Bölügiray, *Sokaktaki Asker...*, s. 299; Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde...*, s. 49; Arcayürek, *12 Eylül’e...*, s. 274.

²⁵⁴ EK-3: TSK Görüşü adlı yazının tam metni; Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 331.

²⁵⁵ Korutürk, Demirel ve Ecevit’in ardından aynı gün bu mektubu Meclis Başkanı Cahit Karakaş, Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grup Başkanı Fahri Özdilek, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanı Zeyyat Baykara, MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ve DP Genel Başkan Vekili Dr. Faruk Sükan’a da mektubun birer kopyasını vermiştir. Bakınız: Baransel, *a.g.e.*, s. 251-252.

açısından bir uyarı almadı. Oysa bu hükümet, daha 51. gününde böyle bir uyarı almıştır. Bu aramızdaki farkı göstermektedir.” demiştir²⁵⁶.

Başbakan Demirel ise, *“Biz Türkiye’de birçok sıkıntıyı göğüslemiş bir hükümet olarak, bunlara tedbir aramak için ihlas ile yola çıkmış ve 14 Ekim seçimleri sonrasında milletin genel arzusu istikametinde parlamentodan güvenoyu alarak hükümet olmuşuzdur. Türkiye’de bugünkü durumun sebebi biz değiliz. Otuz gün zarfında her şeyi bu hale getirmek mümkün değildir. Hevesle, şevkle çalışmaya koyulduk. Şimdi ortada olan bu durumun ne olduğunu, adını koymak istemiyorum. Mesele, soğukkanlılıkla mütalaa edilecektir.”* demiştir. Ayrıca Demirel *“Daha 32 günlük hükümetim, mektup neden bana verilsin?”* diyerek mektubu kabul etmemiştir²⁵⁷. İki liderin de, ilk gün, askerlerin uyarısından, askerlerin düşündüğü kadar, kendi paylarına düşeni almadıkları ve suçu birbirlerine attıkları görülmektedir.

Sonraki gün haftalık görüşme nedeniyle Cumhurbaşkanı’nın yanına giden Evren, Demirel’in mektubu alınca üzüldüğünü ve hükümetten ayrılmayı düşündüğünü Korutürk’ten öğrenmiştir²⁵⁸. Çıkışta Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Haluk Bayülken ve Hukuk Müşaviri İlhan Öztrak ile de görüşen Evren, burada *“Biz mektubu hükümet değişsin diye vermedik. Ayrıca bu uyarıyı sadece hükümete vermedik. Bütün siyasi partiler ve anayasal kuruluşlara verdik”* diyerek, Bayülken’e durumun ve üzerine düşen görevin ehemmiyeti hakkında bilgi vermiştir²⁵⁹.

Yaşanan bu gelişmelerin üzerine 4 Ocak’ta Demirel ve Evren arasında, uyarı mektubunu görüşmek üzere bir toplantı yapılmıştır. Demirel bu görüşmede Evren’e, Anayasa’nın 110. maddesine Genelkurmay Başkanı’nın, Başbakan’a karşı sorumlu olduğunu ve bu mektup ile sınırın aşıldığı bildirerek; komutanlar mektubu yazmalarındaki asıl sebebi merak ettiğini sormuştur. Evren, bu merak karşısında, *“Türkiye’nin çeşitli bölgelerini gezdik. 12 aydır sıkıyönetim olmasına rağmen, hadiselerin sonra ermemesi, hatta azalması beklenirken artması, görev başında bulunan komutanları üzmektedir. Bu mektubun hedefi hükümet değil, anayasa*

²⁵⁶ Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 138; Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 340.

²⁵⁷ Arcayürek, *12 Eylül’e...*, s. 297-283.

²⁵⁸ Oran, *Kenan Evren...*, s. 29.

²⁵⁹ Birand, *12 Eylül...*, s. 154-155-158; Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 342.

kuruluşlarıdır” diyerek, bir kez daha mektubun sadece Demirel ve hükümetine karşı verilmediğini bildirmiştir. Görüşmenin sonunda Demirel ve Evren, diğer kuvvet komutanlarının da katılımıyla 7 Ocak’ta bir kez daha görüşmek üzerine randevulaşmışlardır²⁶⁰.

7 Ocak’ta yapılan toplantıda Evren, bir önceki toplantıya ek olarak anarşiden, mahallelerin kurtarılmış bölgeler haline gelmesinden, meclisten bir türlü geçmeyen kanunlardan, ordunun sıkıntılarından ve AP ve CHP’nin işbirliğini yapmasından bahsetmiştir. 3 saat süren bu toplantının sonunda Başbakan Demirel, Evren’in ve diğer komutanların bahsettiği önerileri tekrar konuşmak için 9 Ocak’ta bir görüşme yapılmasını uygun görmüştür²⁶¹. Başbakan’ın CHP ile işbirliğine, ısrarla yanaşmamasına rağmen, CHP lideri Ecevit, *“Ulusal tehlikeler karşısında partilerin, en azından büyük partilerin, dayanışma, hatta işbirliği içerisine girmesi gerekmektedir. Bu ortamda iki büyük parti işbirliği yapmalıdır.”* diyerek uyarıyı anladığını belirtmiştir²⁶².

9 Ocak’ta yeniden bir araya gelen Demirel, Evren ve diğer kuvvet komutanları 4 saat boyunca bir türlü çıkarılamayan kanunlar ve mevcut durumu değiştireceği düşünülen fikirler üzerine görüşmüşlerdir. Evren, *“Bugünlere bir günde gelmedik. Sıkıyönetimin içine girdik. Birçok konuda muvaffak olamadık. Eskiden olduk da şimdi neden olamadık? Dünya değişiyor. Kanunlar çıkmadı. Zaman aleyhimize işliyor. Sol ve sağ çatışıp memleketi iç harbe götürecek. Yurtdışında aynı şeyler var. Bazılarında bedbinlik gördüm. Bunun böyle yürümeyeceği kanaati var”* diyerek birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur.²⁶³

Ardından Demirel, bu değerlendirmelere karşı madde madde açıklama yapmıştır:

“1. Sıkıyönetimin için girdik, muvaffak olamadık diyorsunuz. Muvaffak olmadan sıkıyönetimin içinden çıkamayız. Bu bir zarurettir. Bunun şartları nedir_ Hiç vakit kaybetmeden bunu aramaya, bulmaya mecburuz.

²⁶⁰ Arcayürek, *12 Eylül’e...*, s. 302-303.

²⁶¹ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 344.

²⁶² *Milliyet*, 08.01.1980; Toker, *Not Defterinden...*, s. 355.

²⁶³ Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde...*, s. 55.

2. Sol ile sağ çatışıp memleket iç harbe gidecek diyorsunuz. Silahlı Kuvvetler kendi içinde bir bölünmeye uğramadığı takdirde, bu kolay değildir.

3. Tedirginlik var, bedbinlik var. Bunun böyle yürümeyeceği kanaati var diyorsunuz. 21 Kasım 1979 tarihinde yaptığımız Millî Güvenlik Kurulu toplantısında, bu işin millî mesele olduğunu, bir devlet meselesi olduğunu, amansız bir mücadele gerektirdiğini, bir siyasî tarafı bulunmadığını, devletin bu işin içinden çıkacak güce sahip olduğunu ortaya koyduk. Şimdi bunun hakkını vermeliyiz²⁶⁴”

Evren, o görüşme ile ilgili “Demirel’in söyledikleri çok güzel, hemen hemen bütün tekliflerimizi tasvip ediyor. Fakat yine de Cumhuriyet Halk Partisi ile işbirliği teklifi için bir şey söylemedi. Hâlbuki Ecevit, bu işbirliği teklifini müteaddit defalar yaptı. Öyle zannediyorum ki bu iş böyle yürümeyecek. Zira Millî Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi’nin dıştan desteği ile bu isteklerimizin yerine getirilmesi mümkün değil. Allah vere de bizi askeri bir müdahaleye mecbur etmeseler” şeklinde aldığı notlar ile Başbakan Demirel’in CHP ile işbirliğine yanaşmaması halinde müdahalenin gerçekleşeceği fikrinde olduğunu belirtmiştir²⁶⁵.

Demirel ise, "Silahlı Kuvvetler, sıkıyönetimde uğradığı başarısızlık karşısında bunalmış durumda. Olayları durduramamaktan sıkılmışlar... Konuşmalarımızda komutanlar son derece arkadaşça, dostça ve büyük bir nezaket çerçevesi içinde konuştular. Hiçbir öneride bulunmadılar. Yine konuşmalardan aldığım izlenim bu mektubun bize yöneltilmediğidir. Zaten biz zorunlu kaldığımızdan hükümet olduk, dolayısıyla bizi hedef alamaz... Ordunun sıkıntısının sıkıyönetim uygulamalarından geldiğine teşhis koyduğumuza göre, şimdi bu sıkıntıları giderici önlemler almalıyız. Önce yasalar çıkarılmalıdır. Ardından komutanların diğer istekleri, yani ordudaki maaşlar, tazminatlar sorunu halledilmelidir... Ben askerinin emrinde değilim. Asker benim emrimdedir. Yani sıkıyönetimi iyi uygulamak, terörün kaynaklarına inmek onların görevidir. Yasaların çıkmamasını koz olarak kullanırlarsa, Meclis yasaları

²⁶⁴ Arcayürek, 12 Eylül’e..., s. 323-324.

²⁶⁵ Evren, Kenan Evren’in..., C.I., s. 345.

kabul eder ve ellerinde gerekçe kalmaz." şeklindeki düşünceleriyle bu toplantıları değerlendirmiştir²⁶⁶.

2.5. Özel Çalışma Grubu'nun Hazırladığı Raporlar ve Müdahale Fikrinin Somutlaşması

Kuvvet komutanları ile görüşmesinin ardından, üst kademelerdeki herkesin müdahalenin tek çözüm olarak gördüğünü öğrenen Evren'in, Genelkurmay İkinci Başkanı Haydar Saltık'a kurduduğu Özel Çalışma Grubu, 1979'un Ekim ayında hazırladığı ilk raporu Evren'e teslim etmiştir. Özel Çalışma Grubu'nun hazırladığı bu raporlarda, iç savaşın giderek yaklaştığı, meclisin birtakım problemleri çözmekte yetersiz olduğu, bu düzende anarşi ve terörün durdurulmasının çok zor olduğu yazılmış, çözüm olarak da meclisin feshedilip ordunun yönetime el koyması gerektiği bildirilmiştir. Evren ise bu dönem için henüz müdahale etmeye gerek duymadıklarını anılarında kaleme almıştır²⁶⁷.

Bir sonraki yılın Mart ayında İngiltere ve Norveç'e, bu ülkelerinin Genelkurmay Başkanlarının davetlisi olarak gidecek olan Evren, Özel Çalışma Grubu'nun hazırladığı raporları incelemesi için Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin'e talimat vermiştir. Hazırlanan raporların incelenmesinin ardından komutanlar, ülkedeki mevcut durumların önüne geçilmesi için tam müdahale kararı almışlardır. Evren, yurtdışı seyahatinden döndükten sonra bu raporlar kendisine teslim edilmiş, gerekli incelemeleri yaptıktan sonra Haydar Saltık'a "*Evet, durum gittikçe vahim bir hal alıyor. Eninde sonunda bu işi temizlemek bize düşecek, bunda hiç şüphem yok. Ancak henüz o noktaya gelmedik. Hazırlıklarınızı yürütünüz.*" demiş ve bu hazırlıkların en geç Haziran veya Temmuz ayında halledilmiş olmasını istediğini bildirmiştir²⁶⁸.

Ayrıca Evren bu süreçten, "*Günde en az 20 kişi öldürülüyor. Kahramanmaraş olayları üzerine hükümetin geçen 26 Aralık'ta 13 ilde ilan ettiği sıkıyönetimde davul bizim boynumuzda, tokmak sivillerin elinde... Yapacağımız harekâtın başarıya*

²⁶⁶ Birand, *12 Eylül...*, s. 162.

²⁶⁷ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 296.

²⁶⁸ *A.g.e.*, s. 390-391.

ulaşmasını istiyorsak iyice düşünmeli ve planlama yapmamız gerekiyor. Ordunun alt kademelerinden tamamen emin olmamız, ayrıca bu kademelerinde Ecevit'ten umutlarını tamamen kesmelerini beklememiz gerek. İkinci olarak halkın sivillerden umudunu tamamen kesmesi lazım” şeklinde bahsetmiştir²⁶⁹. Buradan da anlaşıldığı üzere Evren'in, planın eksiksiz işlemesi için tüm umudun komutanlar olarak görülmesini beklemeyi, bu bekleyiş sırasında da verilen insan kaybını göze aldığı görülmektedir.

Yine Evren'in not defterine yazdığı şekli ile müdahale fikrinin, 24 Nisan'da iyice kafasına yattığı görülmektedir. Evren'in yazdığı bu notta “Durum hiç de iyi değil. Hiçbir şeyin halledildiği yok. Galiba sonunda bu işe müdahale etmek zorunda kalacağız. Kuvvet komutanları ile yaptığımız görüşmede önümüzdeki haftayı da beklemenin uygun olacağı neticesine vardık. Eğer durum böyle devam eder ve partiler bu anlayışsızlık içerisinde olurlarsa bir müdahaleden başka çıkar yol kalmıyor.” yazmaktadır²⁷⁰.

Mayıs ayına girildiğinde, meclisin hala Cumhurbaşkanı seçimleri ile uğraşması ve bir türlü sonuca ulaşamaması komutanların da lehine bir gelişme olmuştur. Evren'in anılarında Cumhurbaşkanı seçiminin bir türlü sonuçlanmamasından “Bu parlamentodan hiçbir şey çıkmayacaktır. Böylece müdahale için gerekli ortam yavaş yavaş tamamlanmaktadır... Ordumuzun da harekâta hazır ve sabırsız olduğunu açıkça gördüm.” şeklinde bahsettiği görülmektedir²⁷¹.

Evren, Millî Savunma Bakanı Ahmet İhsan Birincioğlu ile yaptığı görüşmede “Cumhurbaşkanı seçimi halledilmedikçe meclisin hiçbir işe el atacağı yok. Cumhurbaşkanlığı makamı bu kadar hafife alınamaz. Hem millete hem de dünyaya rezil oluyoruz. Başbakanı söylemeniz de bu mesele artık halledilse, zira silahlı

²⁶⁹ Oran, *Kenan Evren'in...*, s. 24-25.

²⁷⁰ Aynı ay içerisinde komutanlar, ilk uyarı mektubunda yapılmasını istedikleri faaliyetlerin hala yapılmamış olmasından dolayı ikinci kez uyarı mektubu vermeyi düşünmüşlerdir. Ancak siyasi tansiyonu yükseltmek ve CHP'nin hükümeti devirmesi için şans elde etmesini istemediklerinden bu karardan vazgeçmişlerdir. Bakınız: Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 428-430.

²⁷¹ Oran, *Kenan Evren'in...*, s. 31.

Kuvvetler olarak biz de endişe duyuyoruz.” diyerek, Demirel’e gönderilmek üzere küçük bir uyarı daha yapmıştır²⁷².

Yollanan bu mesajın ardından Evren ile görüşen Demirel, memleketin doğusundaki terör olaylarından öncelikle bahsetmiş, daha sonra da Evren, Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili konuyu açınca da *“Yugoslavya Cumhurbaşkanı Mareşal Tito’nun cenaze töreni için Belgrad’a gideceğim. Orada Ecevit ile buluşacağız. Orada kendisiyle bu konuyu konuşacağım.”* şeklinde cevap vermiştir. Demirel’in, Evren’i böyle oyalamaya çalışması hazırlıkların hızlanmasına neden olmuştur²⁷³.

Görüşmenin ardından Haydar Saltık ile Genelkurmay’da buluşan Evren, *“7 Mayıs günü Askeri Komite ve SHAPEX tatbikatına gideceğim. Dönünceye kadar bütün hazırlıklar tamamlansın. Radyo ve televizyona verilecek bütün tebliğler, beyanatlar da hazırlansın. Bu partilerin memleketi felakete sürüklemelerine daha fazla seyirci kalamayız. Brüksel’den dönüşte artık bu işi bitirelim.”* emrini vermiştir²⁷⁴.

Müdahale hazırlıklarının son sürat devam ettiği günlerde Evren, kolordu komutanları ve akademi komutanları ile İstanbul’da, 24 Mayıs 1980’de bir toplantı yapmıştır. İlerleyen kısımlarda bahsedeceğimiz Regaip Kandili meselesinin ardından yapılan bu toplantıda, komutanlar artık müdahale etmekten başka çözüm yolunun kalmadığı konusunda mutabık olmuşlardır²⁷⁵.

Evren’in kurdurduğu çalışma grubu, bu toplantıdan yaklaşık 10 gün sonra yönetime el koymak için hazırladıkları planı Evren’e teslim etmiştir. Bayrak Harekâtı ismini verdikleri bu planı inceleyen Evren, İstanbul’un önemli bir nokta teşkil edeceğini düşündüğünden İstanbul Sıkıyönetim ve 1. Ordu Komutanı ile fikir

²⁷² Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 431.

²⁷³ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021); Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 432.

²⁷⁴ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 432.

²⁷⁵ Oran, *Kenan Evren’in...*, s. 34; Birand, *12 Eylül...*, s. 203; Bölügiray, *Sokaktaki Asker...*, s. 278.

alışverişi yapmak amacıyla İstanbul'a gitmiştir. Bu görüşmelerin ardından plan Genelkurmay İstihbarat Başkanı ile birlikte başkente gönderilmiştir²⁷⁶.

17 Haziran 1980'da gerçekleşen Sıkıyönetim Toplantısı'ndan hemen sonra, sıkıyönetim komutanları Evren'in odasında toplanmaları konusunda emir almışlardır. Odasındaki toplantıda Evren, *“Arkadaşlar, sizlerin de gördüğü gibi isteklerimizin büyük bir çoğunluğu yapılmadığı için terör durmak bilmiyor. Kaç kez uyardık, olmadı. Memleket felakete gidiyor. Zaten baktım sizler de bu toplantıda konuşmalarınızı çok kısa kestiniz. Biz, kuvvet komutanı arkadaşlarımızla beraber, yönetime el koymaya karar verdik. Bunu daha önce yapacaktık ama bazı nedenlerle erteledik. Şimdi bir de bu konudaki sizlerin görüşlerini alayım. Gerçi komutan karar verdikten sonra astların düşüncesi sorulmaz ama yine de ben sizlerin de görüşlerinizi alayım.”* diyerek müdahaleyi sıkıyönetim komutanlarına haber vermiştir. Ardından söz hakkı alan sıkıyönetim komutanları da müdahale fikrinde mutabık olmuştur²⁷⁷.

Sıkıyönetim komutanları ile yapılan bu toplantının ardından Evren, kuvvet komutanları ile bir araya gelerek harekâtın ne zaman yapılacağı ve planı gözden geçirmek amacıyla tekrar toplanmıştır. 17-18-19-20 Haziran günlerinde belirli saatlerde toplanan komutanlar harekât günü için, bir aksilik olmadığı takdirde 11 Temmuz 1980 tarihini kararlaştırmışlardır. Haziran ayına kadar belirli aralıklarla yapılan bu toplantılar neticesinde harekât emri son halini almıştır²⁷⁸.

2.6. Bayrak Harekât Planı

Özel Çalışma Grubu'nun hazırladığı plan, ülkenin birlik ve beraberliğini yeniden sağlamak yani tek bayrak altında bir araya gelmek gayesini taşıdığından

²⁷⁶ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 442.

²⁷⁷ Bölügiray, *Sokaktaki Asker...*, s. 581; Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

²⁷⁸ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 456-457; Birand, *12 Eylül...*, s. 209; Evren, emrin sonra halini anılarında *“BÜTÜN ORDU KOMUTANLARINA; BAYRAK PLANININ UYGULAMAYA GİRİŞ GÜNÜ 11 TEMMUZ, SAATİ İSE 04.00'TÜR. EMİR ÖZEL KURYELERLE DAĞITILACAKTIR”* şeklinde kaleme almıştır. Bakınız: Oran, *Kenan Evren'in...*, s. 35; Başbuğ, *a.g.e.*, s. 419.

Bayrak adını taşımaktadır. 15 sayfalık bu planda, memleketin durumu ve müdahale gerçekleştikten sonra yapılacak işlerin tamamı yer almaktadır²⁷⁹.

Yapılan bu gizli planın o güne kadar yayınlanmamış belgeleri ilk kez *Yeni Gündem* dergisinin 13-19 Eylül 1987’de çıkardığı sayıda açıklanmıştır²⁸⁰. Daha sonra 1990 yılında Milliyet Yayınları tarafından hazırlanan *Kenan Evren’in Anıları I* isimli kitapta da plana dair bölümler yer almıştır²⁸¹.

Planın ilk kısmında ülkenin içerisinde bulunduğu siyasî durumdan bahsedilmiştir. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu, asayişin bir türlü sağlanamadığı durumun, başta parlamento ve siyasîlerin gerekli önlemleri alma konusunda yeterli olmadığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca darbenin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde filizlenen terör örgütünün faaliyetleri, komünizm, faşizm ve şeriat fikirlerinin giderek artması gibi gelişmeler sebebiyle olacağı üzerinde durulmuştur.

Aynı planın ilerleyen bölümlerinde “*Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, siyasî ve sosyal sorunları kısa sürede kesin çözümlere ulaştırmak, iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesinin ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak maksadıyla G günü S saatinden itibaren, TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KARA, DENİZ VE HAVA Hükümranlık sahalarını dış tehdit ve tehlikelere karşı koruma görevini sürdürürken, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’ni ve HÜKÜMETİ feshederek ÜLKE YÖNETİMİ’ne Yüce TÜRK MİLLETİ adına el koyacak ve iç güvenliğini ve düzeni sağlayacaktır*²⁸².” diyerek harekâtın amacı belirlenmiştir.

²⁷⁹ Birand, *12 Eylül...*, s. 200-201.

²⁸⁰ EK-4: Bayrak Harekât Planı’nın Yeni Gündem dergisinde yayınlanan bölümü ekler kısmında yer almaktadır.

²⁸¹ EK-5: Kenan Evren’in anılarında yer alan harekât emrinin tam metni.

²⁸² Tuğrul Eryılmaz-Nihat Tuna, “12 Eylül’de Uygulanan Gizli Planı İlk Kez Açıkıyoruz: Bayrak Harekâtı”, *Yeni Gündem*, Y. 4, S. 80, 13-19 Eylül 1987, s. 10-14.

2.7. Bayrak Harekât Planı'nı Sekteye Uğratan Gelişmeler

Hazırlanan bu plan, özel kuryeler aracılığı ile müdahalenin planladığı tarih olan 11 Temmuz'dan neredeyse 7 gün önce dağıtılmaya başlanmıştır²⁸³. Aynı günlerde CHP'nin AP hükümetinin düşürülmesi maksadıyla verdiği gensoru sonucunda 214 güvensizlik oyuna karşılık 227 güvenoyu alan Demirel²⁸⁴, Bayrak Planı'nın işleyişini de sekteye uğratmıştır. Evren, “*yeni güvenoyu almış bir hükümeti 9 gün sonra düşürürsek, bak, CHP düşüremedi arkasına orduyu alıp beraber düşürdü*” şeklindeki söylemiyle, çıkacak söylentilerin önüne geçmek için planı ertelemeyi uygun görmüştür²⁸⁵.

Güvenoyu almış bir hükümete karşı girişilecek müdahalenin hem halkın gözünde ordunun imajına zarar verebileceği düşüncesi hem de Demirel'in yıllardır üzerinde durduğu *CHP+Ordu=İktidar* formülüne de haklılık payı vermiş olacağı düşünüldüğünden plan, müdahale için planlanan tarihten 3 gün önce kuryeler aracılığı ile toplatılmaya başlanmıştır²⁸⁶.

Gensoru ile birlikte planı sekteye uğratan bir diğer gelişme de 4 Ağustos 1980'de yapılacak olan Yüksek Askeri Şûra Toplantısı olmuştur. Bu toplantıda generalliğe terfi edecek albaylar, general ve amirallerin terfileri ve emekliye ayrılacak olan orgeneraller ile ilgili karar alınmıştır. Toplantıda alınan kararlar neticesinde kuvvet komutanlıklarında görevli olan orgeneraller büyük bir ölçüde korunmuş, yalnızca bir önceki yıl görev süresi 1 yıl uzatılan Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu'nun görevi sona ermiştir²⁸⁷.

Terfi alamayan ve emekliye ayrılan generallerin, ellerinde bulunan plan ile ilgili devletin üst kademesindeki siyasîlere bir şeyler söyleyeceği endişesi ordu ve

²⁸³ Birand, *12 Eylül...*, s. 209.

²⁸⁴ Başbuğ, *a.g.e.*, s. 419.

²⁸⁵ Oran, *Kenan Evren'in...*, s. 35; Birand, *12 Eylül...*, s. 213; Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeleri, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021).

²⁸⁶ Bölügiray, *Sokaktaki Asker...*, s. 585; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 460; Başbuğ, *a.g.e.*, s. 419.

²⁸⁷ Toplantıda alınan diğer önemli kararlardan bazıları şunlardır: Emekli olan Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu'nun yerine Oramiral Nejat Tümer atanmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'nın görev süresi Ağustos 1981'e kadar uzatılmıştır. İkinci Başkan Haydar Saltık, Ege Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. Haydar Saltık'tan boşalan İkinci Başkanlık koltuğuna ise Necdet Özturun getirilmiştir.

kolordu komutanlıklarında bulunan emirler toplatılmaya başlanmıştır. 4 Ağustos'ta başlayan toplama 7 Ağustos'ta bitmiştir²⁸⁸.

2.8. Müdahalenin Genel Hatlarının Belirlenmesi

Askerlerin gözünde müdahale için son engel olan Yüksek Askeri Şûra Toplantısı da yapıldıktan sonra, müdahalenin ne zaman gerçekleşeceği ile ilgili tekrar fikir alışverişleri yapılmıştır. Başlangıçta 22 Ağustos tarihi ileri sürülmüş ancak olası bir müdahale gerçekleşikten hemen sonra 26 Ağustos'ta Malazgirt Zaferi, 30 Ağustos'ta da Zafer Bayramı gibi ulusal bayramların olması sebebiyle bu teklif rafa kaldırılmıştır²⁸⁹.

Evren, 26 Ağustos'ta harekât gününü kararlaştırmak üzere kuvvet komutanları ve yeni İkinci Başkan Necdet Öztorun ile bir araya gelmiştir. Bu toplantıda ilk olarak 5 Eylül tarihi öne çıkmış ancak Necdet Öztorun'un Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı görevine yeni başlayan Korgeneral Recep Ergun'un müdahale hazırlıklarını tamamlamasının mümkün olmadığını söylemesi üzerine 12 Eylül tarihinde mutabık olunmuştur. Evren, hayatı boyunca birçok yerde karşısına çıkan 7 rakamı nedeniyle 7 veya 17 Eylül tarihinde müdahale edilmesini düşünmüşse de bu günlerin Cuma gününe denk gelmemesi sebebiyle 12 Eylül fikrine karşı çıkmamıştır²⁹⁰. Ayrıca aynı tarihte *Örs-Çekiç* kodlu NATO tatbikatının olması da ordunun işini kolaylaştıracak bir olay olarak görülmüştür. Bu tatbikat nedeniyle zaten sokaklarda yer alacak olan tanklar ve askerlerin, darbe mi gerçekleşiyor sorusunun önüne geçmesi ve herhangi birinin aklına askerlerin darbe yapacağını getirmesine engel olacağı düşünülmüştür²⁹¹.

Komutanların toplantıda fikir birliğine vardığı konular; müdahale gününü kararlaştırmak, müdahalenin herhangi bir sorunla karşılaşmaması için alınacak

²⁸⁸ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 505.

²⁸⁹ Oran, *Kenan Evren'in...*, s. 38.

²⁹⁰ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 523; Çünkü "Darbeler, Cuma günü yapılır" Bakınız: Oran, *Kenan Evren'in...*, s. 37.

²⁹¹ Hale, *Türkiye'de Ordu...*, s. 288.

önlemler ve müdahale sonrasında yapılacaklar olmuş ve toplantının ardından imzalanan zapt ile tescillenmiştir²⁹².

2.9. Son Hazırlıklar

Müdahalenin genel hatlarının belirlenmesinin ardından plan tekrar özel kuryelerle dağıtılmış, müdahalenin öne çekilmesi durumunun söz konusu olabileceğinden, 5 Eylül'den itibaren tüm komutanlıkların hazır olması emredilmiştir²⁹³. Alt birliklere ise müdahale günü haber verilmesi kararlaştırılmıştır²⁹⁴.

Hazırlıkların gözden geçirilmesi için Evren, 8 Eylül'de kendi odasında bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya tüm kuvvet komutanlarının yanı sıra, Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun, 30 Ağustos'ta orgeneralliğe terfi eden Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Necdet Öztörün katılmıştır. Yapılan toplantıda Bayrak Harekât Emri'nin tüm komutanlıklar tarafından teslim alındığı anlaşılmıştır. Müdahalenin ardından yapılacaklar detaylı bir şekilde incelenmiş, iletişimi kesilecek kişilerin listesi hazırlanmıştır. Ayrıca TRT'de okunacak bildirimler incelenmiş, 12 Eylül'ün ardından Anıtkabir'e ziyaret düzenlenmesi planlanmıştır. Bu toplantının ardından 9 Eylül'de bir toplantı daha yapılmış ve 12 Eylül 1980 günü saat 03.00'te müdahalenin yapılması onaylanmıştır²⁹⁵.

Darbeden bir gün önce, haftalık görüşme nedeniyle Genelkurmay Başkanı Evren, Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil ile görüşmüştür. Toplantıdan bir gün önce Başbakan Demirel, "*ihtilal hazırlığı olduğuna dair söylentiler var*"

²⁹² Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 526-528. Ayrıca bk.: EK-6: Toplantı sonunda imzalanan zaptın tam metni.

²⁹³ Darbe için siyasî bir kriz çıkmasını bekleyen komutanlar, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında CHP ve MSP'nin birlikte verdiği gensoruyu fırsat bilmişlerdir. Evren, "*Eğer Dışişleri Bakanı'nı güvensizlik oyu ile düşürecek olurlarsa, hükümetin de güvenoyu istemesini ve şayet hükümeti de düşürürlerse bizim işimizi kolaylaştırırlar*" şeklindeki demeçleri ile krizi beklediklerini söylemiştir. Nitekim 5 Eylül gününde yapılan oylama ile Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen aleyhinde 231 oy kullanılmış ve bakan düşürülmüştür. *Tercüman*, 06.09.190; Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021); Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 498; *Hürriyet*, 04.09.1980.

²⁹⁴ Bölügiray, *Sokaktaki Asker...*, s. 586.

²⁹⁵ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 536-540.

diyerek Cumhurbaşkanı Çağlayangil'den, Evren'in ağzını aramasını istemiştir²⁹⁶. Çağlayangil de Demirel'in bu isteği üzerine Evren ile görüşmesinde, ordunun herhangi bir sıkıntısı var mı diye sormuş, 6 Eylül'de Konya'da yapılan şeriat mitingi ile ilgili de üzüntüsünü bildirmiştir²⁹⁷ Evren de herhangi bir sıkıntı olmadığı, orduya hâkim olduğunu söylemiştir²⁹⁸.

Toplantının ardından Demirel ile telefonda görüşen Çağlayangil, Evren'in hal ve hareketlerinden bir şey çıkarmadığını söylemiş, Demirel de yaklaşık 10-12 saat sonra gerçekleşen darbeden habersiz, *“demek ki bir hafta daha süremiz var”* diyerek kendisini rahatlatmıştır²⁹⁹.

2.10. Ordunun Lehinde Yaşanan Gelişmeler

2.10.1. Regaip Kandili

Sağ-sol kavgalarının, Alevi-Sünni çatışmalarına dönüştüğü Malatya, Sivas, Kahramanmaraş ve Çorum'daki olayların ardından, ordunun *“işine gelecek”* bir gelişme de 16 Mayıs 1980'de meydana gelmiştir. Regaip Kandili nedeniyle Fatih Camii'nde okutulan ve tüm yurda naklen yayınlanan mevlit sırasında *“Atatürk'ün ruhuna Fatih”* denmesini bir grup yuhalayarak protesto etmiştir³⁰⁰. Daha sonra tüm yurttaki büyük bir tepki toplayan olayın sorumlularının bulunması için soruşturma başlatılmıştır³⁰¹. Başbakan Demirel, bu çirkin hadisenin ardından *“Atatürk'e yapılan her türlü saygısızlığı nefretle, lanetle karşılarım. Her Türk vatandaşı da benim gibi düşünür”* demiştir. CHP Genel Başkanı Ecevit de, *“Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusuna yapılan bu saygısızlık, ne milliyetçilik ne de dindarlıkla bağdaşır”* şeklinde açıklama yapmıştır³⁰².

Yaşanan bu çirkin olayın ardından Kenan Evren, *“Özgürlükçü demokratik ortamdan faydalanarak Anayasamızın laiklik ilkesini yok etmeyi amaçlayanların gayretleri yüce milletimizin önünde ezilmeye mahkûmdur. Ulu Ata'nın ilke ve*

²⁹⁶ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbe Günlüğü*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=DDe202SS4Kk> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

²⁹⁷ Çağlayangil, *a.g.e.*, s. 195.

²⁹⁸ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 541.

²⁹⁹ Çağlayangil, *a.g.e.*, s. 195; Baransel, *a.g.e.* s. 280.

³⁰⁰ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 434; Birand, *12 Eylül...*, s. 202.

³⁰¹ *Milliyet*, 17.05.1980.

³⁰² *Günaydın*, 17.05.1980.

devrimlerinin inançlı bekçileri TSK mensupları, en büyük komutanından en küçük neferine kadar ona uzanacak dili koparmaya, eli kırmaya kararlıdır” şeklinde sert bir açıklama yapmıştır³⁰³.

Bu olayın ardından komutanlar, kendi aralarında memleketin durumunu görüşmüşlerdir. Bu görüşmeler sırasında parti liderlerine, ikinci bir uyarı mektubu verilmesi konusunda fikir alışverişi yapılmış ancak mektubun, tıpkı ilki gibi bir işe yaramayacağına ve müdahalenin tek çıkar yol olduğuna karar vermişlerdir³⁰⁴.

2.10.2. Konya Mitingi

İsrail Parlamentosu’nun 23 Temmuz 1980’de, Kudüs’ü ebedi başkent ilan etmesi üzerine, Erbakan’ın da baskısı ile birlikte Kudüs meselesi siyasal hayata dâhil edilmiştir³⁰⁵. MSP ve Erbakan önderliğinde, İsrail’i protesto etmek amacıyla Konya’da “*Kudüs’ü Kurtarma Mitingi*” düzenlenmiştir³⁰⁶.

Çeşitli kaynaklara yansıdığı kadarıyla miting, bir anda şeriat propagandasına dönüşmüştür. Yeşil bir İslam sancağı açılmış, “*İslam Gelecek Vahşet Bitecek*³⁰⁷”, “*Ya Şeriat Ya Ölüm*”, “*Laiklik Dinsizliktir*”, “*İslam Ümmeti Şeriat Devleti*” gibi sloganlar söylenmiştir³⁰⁸. Erbakan, mitingde yaptığı konuşmada “*Müslümanların ilk kiblesi olan Kudüs için CİHAD ilan ediyoruz*” demiştir³⁰⁹.

Mitingde, İstiklal Marşı’nın söyleneceği duyurulunca, bir grup genç “*Ezan sesi istiyoruz, bu marşı söylemiyoruz*” diyerek İstiklal Marşı’nı protesto etti ve oturma eylemi yapmıştır³¹⁰.

Ayrıca mitingde “*yeni bir şeriat devletinin istenmesi*³¹¹” ve miting esnasında “*din için ölmenin de öldürmenin önünde herhangi bir yasak olmadığını bildiren*”

³⁰³ Oran, *Kenan Evren’in...*, s. 34; Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 166.

³⁰⁴ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 434.

³⁰⁵ Arcayürek, *Demokrasi Dur...*, s. 272; Birand, *12 Eylül...*, s. 252.

³⁰⁶ Bölügiray, *Sokaktaki Asker...*, s. 557; Ahmad, *Modern Türkiye...*, s. 250; Ahmad, *Demokrasi...*, s. 460.

³⁰⁷ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021)

³⁰⁸ Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 187; Bölügiray, *Sokaktaki Asker...*, s. 557.

³⁰⁹ *Türkiye’de Yarın*, 08.09.1980.

³¹⁰ *Milliyet*, 07.09.1980; *Konya Postası*, 08.09.1980; *Konya’nın Sesi*, 09.09.1980; Birand, *12 Eylül...*, s. 260.

broşürlerin dağıtılması gibi aşırılıkların yer aldığı olaylar yaşanmıştır. Bu broşürlerde yazanlara örnek verecek olursak;

“...Zıddi İslam canına vahşet salan akıncı,

Türkiye’de şeriat devletini kuracak akıncı...,

...Senin üzerinde oynanan oyunlara artık dur demelisin... Maskelerini parçalayıp suratlarına çarpmalısın, İslam’da saf saf olmalı, Türkiye’de dinsiz laik rejimi yıkmalısın...³¹²”

Mitingden bir hafta önce, 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle Genelkurmay’da yapılan kutlamaya katılmayan Erbakan’ın, Konya’daki mitinge ve şeriat gösterilerine dâhil olması, komutanların lehine yaşanan bir gelişme olmuştur³¹³. Müdahale etmek için küçük bir kıvılcım arayan komutanlar, Konya’daki mitingi göstermelik bir sebep olarak öne sürmüş, müdahalelerine “meşruiyet” kazandırmışlardır. Cumhuriyet Savcılığı düzenlenen bu mitingin ardından tahkikat başlatmıştır³¹⁴.

2.10.3. Ecevit’in Petrol-İş Toplantısı

Konya mitinginin olduğu 6 Eylül 1980’de, diğer muhalefet lideri Ecevit de Petrol-İş Sendikası’nın yaptığı toplantıya katılmıştır. Burada yaptığı konuşmada toplumun olaylara gereken tepki göstermediğini düşünen Ecevit, tüm işçileri sahada yan yana olmaya davet etmiştir³¹⁵.

Kongre sırasında yaptığı konuşmada, “Türkiye’de sanki bir maç oynanıyor. Bu maçta sahada siyasal partiler ve siyaset adamları vardır. Toplumun büyük bir kesimi ise tribünlerde seyirci durumdadır. Sahada oynanan kavgalı dövüşlü, tatsız, tuzsuz, sıkıcı ve sabır taşıyıcı bir maçtır... Şimdi ben de Petrol-İş Kongresi’ne tribünlerdeki işçileri sahaya çağırarak için geldim. Demokrasi sahasında

³¹¹ Konya’nın Sesi, 09.09.1980.

³¹² Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, a.g.e., s. 188.

³¹³ Evren, Kenan Evren’in..., C.I., s. 535.

³¹⁴ Konya Postası, 08.09.1980; Yeni Meram, 08.09.1980

³¹⁵ Bölügiray, Sokaktaki Asker..., s. 557; Mehmet Ali Birand, , 12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021)

demokrasinin sağlıklı kuralları içinde siyasal sürece katkıda bulunmaya çağırmaya geldim. Yalnız Petrol-İş değil, demokrasiyi benimsemiş tüm Türk işçilerini çağırmaya geldim. Böyle giderse, birisi düdüğü çalar demokrasi biter.” diyen Ecevit işçileri, mevcut rejimi ve demokrasiyi korumaya davet etmiştir³¹⁶.

Tüm bu olayların dışında, ülkede hâlihazırda bulunan asayişin sağlanamadığı ortam, bir önceki bölümde bahsedilen Cumhurbaşkanı seçimlerinin nafîle turlara dönmesi, TARIŞ ve Fatsa olayları, ülkeyi kurtarması düşünülen güvenlik güçlerinin, yani polislerin ve ordudaki askerlerin de kamplaşmaya başlaması, sivillerin yanında siyasî figürlere yönelik suikastlarının da başlaması, doğuda giderek güçlenen ve devlet haline gelmeye başlayan Apocular gibi sebepler, ordunun duruma el koyması için gerekli gördüğü sebeplerden olmuştur.

Halk da artık mevcut durumdan bıkmış hale gelmiştir. Öyle ki Özel Çalışma Grubu'ndaki çalışmalarda yer alan Cumhur Evcil'e yolda rastladığı kamyon şoförünün “Benim iki oğlum var. Kenan Evren, eğer bir oğlum öldükten sonra yönetime el koyacaksa iki elim onun yakasındadır” şeklinde söylemi durumu açıklar niteliktedir. Benzer bir örnek de CHP Milletvekili Altay Öymen'e kayınvalidesinin, “Artık biri gelse de hepimiz kurtulsak” demesi de gösterilebilir. Öymen bu demeye “Biri gelse dediğin benim gitmem anlamına gelir” şeklinde cevap vermiş, kayınvalidesi de “Başka çare yok, sen de kurtulursun bu durumdan” şeklinde cevap vermiştir³¹⁷.

2.11. İhtilalin Başlangıcı ve Sonrasında Yaşananlar

Bildiriyi tüm yurda haber vermeyi yalnız TRT başarabileceği için, müdahale ile ilgili sivil olarak ilk haber verilen isimler TRT Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu ve yardımcıları olmuştur. Kasaroğlu, 11 Eylül 1980 günü saat 18.30'da Genelkurmay Başkanlığına gelmiş ve burada harekât kendisine anlatılmıştır. Kendisinden tüm istasyonların gece yarısından itibaren aktif durumda olması istenmiştir³¹⁸.

³¹⁶ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 535-536.

³¹⁷ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 17.02.2021)

³¹⁸ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 543.

Fitili ateşlenen darbeden nasibini ilk alan ilk kurum matbaalar olmuştur. Bir sonraki günün haberlerini çıkarmak için çalışan matbaalar, 11 Eylül günü saat 22.00'da askerler tarafından basılmıştır. Gazeteci Güneri Civaoglu, bu baskın üzerine Başbakan Demirel'e ulaşmış, ihtilalin yaklaştığını söylemiştir³¹⁹.

İlerleyen süreçte Genelkurmay Başkanı Evren'e, Amerikalılardan "*Mamak'a tanklar geldi, neler oluyor?*" şeklinde soru gelmiştir. Evren de müdahaleye 1 saat kala, nasıl olsa bir engel teşkil etmeyeceğini düşünerekten ihtilal yaptıklarını söylemiştir³²⁰. Aynı vakitlerde Sıkıyönetim Komutanları birbirlerini arayarak, harekât için yapılan tüm hazırlıkların eksiksiz ve doğru şekilde tamamlandığını bildirmek maksadıyla "*yollar açık*" parolasını birbirlerine söylemişlerdir. Adana Sıkıyönetim Komutanı Nevzat Bölügiray da parolayı Genelkurmay İkinci Başkanı Necdet Öztoran'a bildirmiştir³²¹.

Radyodan darbe ile ilgili 1 numaralı bildiriye okumak üzere TRT Haber Spikeri Mesut Mertcan görevlendirilmiştir. Askerler, bildirinin bir asker tarafından okunması yerine sivil birinin okumasını istediklerinin üzerinde durarak Mertcan'a bildiriye teslim etmişlerdir³²².

Darbenin gerçekleşmesinin ardından parlamento ve siyasî faaliyetler sona erdirilmiş, parti liderleri daha önce kararlaştırılan bölgelere sürgün edilmiş, tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiş, sokağa çıkmak yasak hale getirilmiş ve halk gelişmeleri dönemin yayın kurumlarından takip etmek durumunda kalmıştır³²³. 12 Eylül sabahı, halka canlı yayından seslenen Evren konuşmasında siyasî partilerin uzlaşısı içerisinde bulunmaması, anarşi ve terörün bir türlü bitirilememesi, anayasal kurumların görevlerini yapmaması, toplumdaki kamplaşmanın güvenlik güçlerine sıçraması, İstiklal Marşı'na yapılan saygısızlıklar, cumhurbaşkanının bir türlü

³¹⁹ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbe Günlüğü*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=DDe202SS4Kk> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

³²⁰ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbe Günlüğü*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=DDe202SS4Kk> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

³²¹ Bölügiray, *Sokaktaki Asker...*, s. 594.

³²² Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbe Günlüğü*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=DDe202SS4Kk> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

³²³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II., s. 14.

seçilememesi gibi birçok nedeni sıralayarak müdahalenin bu sebepler ile gerçekleştiğini söylemiştir:

“Silahlı Kuvvetler, Aziz Türk Milleti’nin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğünü ve gittikçe etkisi azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır³²⁴.”

Evren, ayrıca darbeden yaklaşık 4 gün sonra yaptığı basın toplantısında harekâtın amaçlarını şu şekilde sıralamıştır:

- 1- *“Millî birliği korumak*
- 2- *Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek*
- 3- *Devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak*
- 4- *Sosyal barışı, millî anlayış ve beraberliği sağlamak*
- 5- *Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik ve cumhuriyet rejimini işlerli kılmak*
- 6- *Ve nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmek³²⁵”*

2.11.1. Siyasîlerin Toplatılması

27 Mayıs İhtilali’nin ardından ordunun, siyasîlere karşı tutumunu gören Evren, aynı hataya düşmemek için liderleri teslim almak üzere direkt olarak subay göndermek yerine, milletvekilleri veya bakanların yanında birer subay gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Evren, liderlerin başına bir şey gelmesinden korktuğunu anılarında *“kalp krizi geçirme ihtimallerini bile düşünerek bu kararı verdim”* şeklinde açıklamıştır³²⁶.

³²⁴ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 555.

³²⁵ Kenan Evren, *Seçme Konuşmalar 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989*, İstanbul 2000, s. 23; Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 205; Evren, *Kenan Evren’in...*, C.II., s. 40.

³²⁶ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.I., s. 544.

Alınan kararlar doğrultusunda Başbakan Demirel'i almak üzere, bir dönem AP Genel Sekreterliği yapmış, Demirel'in hükümetlerinde çeşitli bakanlıklarda görev almış ve mecliste AP adına milletvekilliği görevini üstlenmiş Nahit Mentеше'nin gönderilmesine karar verilmiştir. Bülent Ecevit'i almak üzere de, Ecevit'in hükümetinde İçişleri Bakanlığı yapmış emekli Hava Orgenerali İrfan Özaydınlı gönderilmiştir. Erbakan ve Türkeş'e de aynı muamele gösterilmiş, Erbakan teslim alınırken Türkeş evinde bulunamamıştır³²⁷. Çünkü Türkeş'e bir gün önce ihtilal gerçekleşeceği, ordunun içerisinden sızdırılmış, Türkeş de solcu bir ihtilal gerçekleşebileceği endişesiyle, MHP Milletvekili Halil Şıvgın'ın evinde kalmıştır³²⁸.

Sırra kadem basan Türkeş'in bu kayboluşunun ardından "yandaşları ile karşı bir darbe yapacak" söylentisi yayılmaya başlamıştır. Bu söylentilerin önüne geçebilmek ve Türkeş'in bir an evvel teslim olması için Millî Güvenlik Konseyi (MGK) bir bildiri yayınlanmış³²⁹, tanınan sürenin bitmesine 6 saat kala da Türkeş Teslim olmuştur³³⁰.

Alınan karar doğrultusunda Demirel ve Ecevit, Gelibolu-Hamzakoy'daki motele; Erbakan ve Türkeş ise İzmir-Uzunada'daki Deniz Kuvvetleri moteline yerleştirilmiştir³³¹. 12 Eylül'den tam 29 gün sonra Demirel ve Ecevit Gelibolu'dan helikopter ile alınarak evlerine geri dönmüşlerdir. Alparslan Türkeş hakkında ise Türk Ceza Kanunu'nun 149. maddesi uyarınca yargılanma kararı verilmiştir. Erbakan hakkında ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır³³².

³²⁷ *Hürriyet*, 12.09.1980; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 544.

³²⁸ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbe Günlüğü*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=DDe202SS4Kk> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

³²⁹ Müdahaleden sonraki gün Millî Güvenlik Konseyi saat 13.00'da yayınladığı bildiri "MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 14 Eylül günü, saat 13.00'e kadar en yakın Garnizon Komutanlığına müracaat etmediği takdirde kendisinin Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı bildirimlerine ve Millî Güvenlik Konseyi emirlerine uymadığından dolayı suçlu duruma düşeceği açıklanır" şeklinde bir tebliğ bulunmaktadır. Bakınız: Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. II, Milliyet Yayınları, 1990, s. 14.

³³⁰ *Milliyet*, 15.09.1980.

³³¹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 543.

³³² *Hürriyet*, 12.10.1980.

2.11.2. Millî Güvenlik Konseyi

Müdahalenin ardından gelecek askeri yönetimin yasama görevini yerine getirmek amacıyla Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dan oluşan Millî Güvenlik Konseyi'nin kurulması 26 Ağustos'taki toplantıda kararlaştırılmıştır³³³.

Komutanlar kurulan bu kurumun ismine karar verilirken birçok yönden ince eleyip sık dokumuşlardır. Örneğin Millî Güvenlik Kurulu ismi öne çıkmış ancak bu kurulun Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bazı bakanlar ile ayda bir toplanması ve görevlerinin de kanunla düzenlenmiş olması gerektiği için bu isimden vazgeçilmiştir. Ardından Millî Birlik Komitesi ismi öne çıkmış ancak 27 Mayıs İhtilali'nin yasama organı olan ve 38 kişiden oluşan bir komite kurulduğu için bu seçenek de ortadan kalkmıştır. Son olarak yasamayı yürütecek olan organın adına Millî Güvenlik Konseyi isminin verilmesi kararlaştırılmıştır. Kurulacak olan konseyin sekreterliğine de en başından beri Özel Çalışma Grubu'nun başında bulunan ve harekâtın planlanmasında büyük çaba gösteren Haydar Saltık'ın getirilmesine karar verilmiştir³³⁴.

Darbenin ardından tüm gücü elinde toplayan Konsey'in ilk girişimi, yıllardan beri süregelen ve memleketin en önemli hadisesi durumuna gelmiş mesele anarşi ve teröre karşı olmuştur. Evren, terörü bir an önce bitirmek için sıkıyönetim komutanlarına tüm yetkilerini kullanmalarını emretmiştir. Bu emir, Millî Güvenlik Konseyi'nin 2 Numaralı Bildirisi'nde yer alan maddede "*Sıkıyönetim Komutanlıkları, ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması için lüzum görecekları her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili kılınmışlardır. Bütün vatandaşlar Sıkıyönetim Komutanlıklarının aldığı ve*

³³³ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 23.02.2021)

³³⁴ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.I., s. 523.

*alacağı tedbirlere ve yayınlanacak bildirilere titizlikle uyacaklardır*³³⁵.” açıkça görülmektedir.

Konseyin karşılaştığı ilk ciddi problem başbakanlık görevini kimin yürüteceği olmuştur. Daha ilk günlerde karşılaşılan bu problem, yapılan plan ve programa rağmen darbe gerçekleşikten sonra askerlerin ne yapılacağına dair yapılan planların yetersiz olduğunu göstermiştir. Evren’in anılarında özellikle sivil bir kişinin başbakanlık yapmasını istediği görülmektedir. Öne çıkan ilk isim bir dönem Bayındırlık Bakanı ve CHP Milletvekili olarak görev yapmış Emin Paksüt olmuştur. Ancak Emin Paksüt bu görevi yaşının ilerlemesi sebebiyle reddetmiş ve Başbakanlık görevini de Evren’in almasının daha doğru olacağını, böylelikle aldığı kararları kolaylıkla uygulamaya koyabileceğini belirtmiştir³³⁶.

Sonraki süreçte başbakanlık görevine, darbenin en başından beri planlayıcısı olan Haydar Saltık’ın getirilmesi teklif edilmiş ancak Saltık askerlik görevini idame ettirmek istediğini bildirerek görevden muafiyetini bildirmiştir. Konsey’in yaptığı toplantılarda öne çıkan diğer isim ise o dönemde 5. büyük partinin Genel Başkanı olan Turhan Feyzioğlu olmuştur. Atatürk ilkelerine bağlı, sivil, cesur demeçler vermesi ve Ecevit Hükümeti döneminde Başbakan Yardımcılığı görevi yapmış olması dolayısıyla tecrübesi ile öne çıkan Turhan Feyzioğlu’nun Başbakanlık görevine atanmasına karar verilmiştir³³⁷.

Ancak çok geçmeden ekonomi ile ilgilenmesi için görev verdikleri Turgut Özal ve Emin Paksüt, diğer parti liderleri sürgündeyken, 5. büyük partinin liderinin başbakan olarak göreve getirilmesinin tepki çekeceğini düşündüklerini bildirerek bu karara karşı olduklarını söylemişlerdir. Feyzioğlu’nun da askerlerden aldığı güce rağmen AP ve CHP’den destek almadan bu görevi devam ettirmesinin mümkün

³³⁵ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.II., s. 11.

³³⁶ *a.g.e.*, s. 12.

³³⁷ *a.g.e.*, s. 28-32.

olmadığı görülünce eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu'nun başbakan olarak göreve başlamasına karar verilmiştir³³⁸.

Konseyn çalışmalarını ile başbakanın bulunmasının ardından Bakanlar Kurulu'nda görev alacak isimlerin seçilmesine bir sonraki görev olarak görülmüştür. Yapılan çalışmalar sonucunda içerisinde 5 emekli generalin de bulunduğu Bakanlar Kurulu göreve başlamıştır³³⁹. Başbakan Bülent Ulusu'nun öncülüğünde meydana gelen Bakanlar Kurulu'nun programı, MGK'ya 21 Eylül 1980'de sunulmuş ardından MGK tarafından kabul edilmiştir³⁴⁰.

2.11.3. Askerî Cuntanın Siyasîlere Karşı Tutumu ve Liderlerin Muhalefeti

Harekâtın ardından Gelibolu-Hamzakoy'daki bir motele sürgün edilen Demirel ve Ecevit, 11 Ekim 1980 günü Ankara'ya getirilmiştir³⁴¹. Etimesgut Hava Meydanı'na inen liderlere, tüm siyasî faaliyetler durdurulduğu için MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık tarafından imzalanan birer belge verilmiştir. Demirel ve Ecevit'in siyasî faaliyetlerden uzak durması için hazırlanan bu belge siyasîlere karşı tutumun kısa bir özeti olmuştur³⁴².

Belgeyi teslim alan Demirel'in, kendilerine konulan yasaklara karşı yaptığı hamlesi, arkadaşları ile birlikte yıkılan her şeyi yeniden kurmaya koyulmak olmuştur. Demirel, evini sanki bir siyasî parti merkezi gibi kullanmış ve AP üyesi birçok arkadaşının katıldığı toplantılar düzenlemiştir³⁴³. Böylelikle açıktan olmasa da, Evren'in deyişi ile “*saman altından su yürüterek*” siyasî çalışmalarına devam etmiştir³⁴⁴.

³³⁸ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbe Günlüğü*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=DDe202SS4Kk> (Erişim Tarihi: 23.02.2021); Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II., s. 62-67; *Hürriyet*, 21.09.1980; Başbuğ, *a.g.e.*, s. 448.

³³⁹ *Hürriyet*, 22.09.1980; Ayrıca bk.: EK-7: Ulusu Hükümeti'nin Bakanlar Kurulu listesi.

³⁴⁰ Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 206.

³⁴¹ *Tercüman*, 11.10.1980; Arcayürek, *Demokrasi Dur...*, s. 406.

³⁴² Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II., s. 114-115; Arcayürek, *Demokrasi Dur...*, s. 407; Ayrıca bk.: EK-8: Demirel ve Ecevit'in siyasetten uzaklaştırılması için verilen belgenin tam metni.

³⁴³ Nevzat Bölügeray, *Sokaktaki Askerin Dönüşü 12 Eylül Dönemi*, Ankara 1991, s. 90.

³⁴⁴ Mehmet Ali Birand, , *12 Eylül Belgeseli, Darbe Günlüğü*, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=DDe202SS4Kk> (Erişim Tarihi: 23.02.2021).

Ecevit ise Atatürk'ün kurmuş olduğu partinin Genel Başkanı olarak bu kadar fazla ödün vermenin mümkün olmadığını düşündüğünden, bu sürecin ardından CHP'den bazı yöneticiler ile birçok kez bir araya gelerek toplantılar yapmıştır. Toplantılarda, CHP'li yöneticilerin “*Askerler daha önce de müdahalede bulundular ama eninde sonunda kışlarına geri döndüler. Geri dönmelerini kolaylaştırmak için dediklerini yapalım*” şeklinde aldıkları kararı öğrenen Ecevit, “*12 Eylül'ün, 12 Mart gibi olmadığı konusunun üzerinde durarak şimdiye kadarki en ağır müdahale olduğunu*” söyleyerek muhalefet edilmesi gerektiğini söylemiştir³⁴⁵.

Ekim ayının sonuna doğru yabancı basın mensuplarının Haydar Saltık ile yaptıkları röportajda, Saltık'ın “*Siyasî kısıtlamalar kalktıktan sonra Demirel ve Ecevit'in birer vatandaş olarak siyasî faaliyetlerde bulunabileceğini*” söylemesi basında farklı yorumlanmıştır³⁴⁶. Örneğin *Tercüman* gazetesinde Saltık'ın bu konuşması “*Demirel ve Ecevit Siyasî Hayata Dönecek*” şeklinde yer almıştır³⁴⁷. Bu yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için 29 Ekim 1980'de bir bildiri yayınlanmıştır. Yayınlanan bu bildiri, “*Bay Demirel ve Bay Ecevit'in diğer vatandaşlar gibi siyasî faaliyetlerini sürdürebilecekleri açıklanmış ancak herhangi bir siyasî partinin lideri olacaklarına dair bir beyanatta bulunulmamıştır*”³⁴⁸ şeklinde bir bölüm yer almıştır.

MGK'nın yayınladığı bu bildirin ardından, 30 Ekim 1980'de Ecevit, CHP Genel Başkanlığı görevinden istifa etmiştir³⁴⁹. Yaptığı açıklamada “*Zorunlu olacağı anlaşılan bu ayrılığı şimdi gerçekleştirmekte yarar gördüm. Bu dönemde, tüm parti çalışmaları yasaklandığı gibi, Genel Başkanlık görevinin gereklerini yerine getirebilmem de olanaksızdı*” diyerek, ayrılığının gerekçelerini belirtmiştir³⁵⁰. Arkadaşlarına da bu ayrılığı “*Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatırken, sırtındaki, imparatorluğun verdiği üniformayı çıkardı. Ben de demokrasiye geçiş mücadelesi*

³⁴⁵ Nahit Duru, *Arayış*, Ankara 2012, s. 36-37.

³⁴⁶ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II., s. 135.

³⁴⁷ *Tercüman*, 29.10.1980.

³⁴⁸ Duru, *a.g.e.*, s. 38.

³⁴⁹ *Milliyet*, 31.10.1980; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II., s. 135; Başbuğ, *a.g.e.*, s. 449.

³⁵⁰ Duru, *a.g.e.*, s. 38.

verirken, üzerimdeki Genel Başkanlık kisvesini çıkarmaya karar verdim³⁵¹.” diyerek anlatmıştır.

MGK'nın verdiği kararlara muhalefet edebilmek amacıyla CHP Genel Başkanlığı görevinden istifa eden Ecevit'in bir dergi çıkaracağı söylentileri çalkantılı geçen 1980 yılının Aralık ayına denk gelmektedir³⁵². Ecevit'in çıkaracağı ve darbeye karşı muhalefet göstereceği bu dergiye *Milliyet* gazetesinin finansal destek sağlayacağı dönemin popüler iddialarından olmuştur. Evren anılarında, Ecevit'in Genel Başkanlık'tan istifa etmesine, bu söylentilerin ardından anlam verebildiğini belirtmiş, Ecevit'in, kendisine herhangi bir müdahale bulunulduğu takdirde “*siyasî olarak değil sadece bir vatandaş olarak yazılarımı paylaşıyorum*” diyebileceğini belirtmiştir³⁵³.

Eski bir gazeteci olan ve çalışmalarını tamamlayan Ecevit, ilk sayısını 21 Şubat 1981'de çıkardığı *Arayış* isimli dergi vasıtasıyla siyasî yasaklara karşı bir varlık göstermeye başlamıştır³⁵⁴. Çeşitli uzmanlar tarafından yazılan yazıların da bulunduğu *Arayış*'in amacının “*Kavga dergisi değil, BARIŞ dergisi olacağız*” olduğu, ilk sayıdan itibaren birçok sayıda yer almıştır³⁵⁵.

Ecevit'in askerî hükümete karşı bir muhalefette bulunacağı derginin 3. sayısından itibaren açıkça belli olmuştur. 3. sayıda yayınlanan ve Ecevit'in yazdığı bir makalede şu konulardan bahsedilmektedir:

“Dikta rejimleri ancak zor kullanılarak ayakta durabilirken, demokrasi kendi gücüyle ayakta durabiliyor. Demokrasiyi yaşatmak için değil, ancak yıkmak için zora başvurmak gerekiyor. Bu da çağımız koşullarına en uygun rejimin demokrasi olduğunu kanıtlar... Otuz yıl demokrasinin haklarıyla, özgürlükleriyle yaşamış bir toplum, demokrasiden uzun süre yoksun kalmayı içine sindiremez³⁵⁶.”

³⁵¹ Hulusi Turgut, *12 Eylül Partileri*, İstanbul 1986, s. 12-14.

³⁵² Ayrıntılı bilgi için bakınız: “*Arayış*'in Arayacakları Belli Oldu”, Yankı, S. 508, 22-28 Aralık 1980, s. 18.

³⁵³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II., s. 160.

³⁵⁴ Duru, *a.g.e.*, s. 39; Başbuğ, *a.g.e.*, s. 449.

³⁵⁵ *Arayış*, S. 1, 21 Şubat 1981, s. 3.

³⁵⁶ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II., s. 251.

Ecevit'in bu muhalefet hareketinin giderek destek kazanmasının önüne geçilmesini isteyen cunta, MGK'nın 2 Haziran 1981 tarihli, 52 No'lu Karar'ını yayınlamıştır³⁵⁷. İlgili bildiri de “...memleketi 11 Eylül 1980 ortamına getiren şartların doğmasında ve ağırlaşmasında olumsuz davranışları ile rol oynamış bulunan kimseleri eleştirmek yahut övmek veya yermek maksadı ile yayımlar yapıldığı, demeçler verildiği dikkat çekmektedir... siyasî parti yöneticisi ve mensuplarının TÜRKİYE'nin geçmiş veya gelecek siyasî veya hukuki yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları ve makale yazmaları, toplantı yapmaları... Kamuoyunu yanıltıcı ve ilgilileri etkileyici yazı yazmaları yasaklanmıştır...” gibi kararlar ile siyasî parti liderlerinin muhalefetine yasaklar getirilmiştir³⁵⁸.

52 No'lu Karar'dan sonraki süreçte, Bülent Ecevit, 3 kez çeşitli nedenler ile yargılanmış ve bu yargılamalar sonunda 3 kez hapis cezasına çarptırılmıştır. Derginin ömrü, 2 Mart 1982'de Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından gönderilen tebligat sonucunda belli olmuştur. Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Recep Ergun'un imzasını taşıyan tebligatta, “ihbar ve kıdem tazminatları ödenmesi suretiyle” 54 sayılı çıkaran *Arayış* dergisi kapatılmıştır³⁵⁹.

Ecevit ve Demirel'in türlü yasakları delerek politika ile uğraşmaya devam etmesi üzerine Yüksek Askerî Şura üyeleri ile bir araya gelen Evren, bu toplantıdan 2533 No'lu Kanun, yani bilinen ismi ile “*Siyasî Partilerin Feshine Dair Kanun*” kararıyla çıkmış, böylece demokrasiye bir darbe daha vurulmuştur³⁶⁰. Kapatılan siyasî partilerin hazinesi de devlete aktarılmıştır³⁶¹. Siyasî partilerin kapatılmasının ardından liderlerin gizli toplantılar ile politikaya yön vermeye çalışmasının önüne geçilmesi için sıkıyönetim komutanlarına, partilerin ileri gelenlerinin izlenmesi ve olası bir hareketlilik durumunda Genelkurmay'a bildirilmesi emredilmiştir³⁶².

³⁵⁷ *Milliyet*, 03.06.1981.

³⁵⁸ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II., s. 339-340.

³⁵⁹ Duru, *a.g.e.*, s. 275-278.

³⁶⁰ EK-9: 2533 No'lu Kanun'un tam metni.

³⁶¹ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul 2019, s. 214; *Milliyet*, 17.10.1981; Turgut, *a.g.e.*, s. 17.

³⁶² Bölügiray, *Sokaktaki Askerin...*, s. 94-95.

Evren'e göre, siyasî partilerin feshedilmesinin nedenlerinden biri de, mevcut siyasî partilerin, demokratik düzene geçildikten sonra yine ülkenin durumunu 12 Eylül öncesine getirmelerinin önüne geçmek istemesidir. Yeniden başlayacak demokratik düzene, önceki yıllardan sorumlu olan partiler ile değil, yeni partiler ile başlanacağını belirten Evren³⁶³, halka bu kanunu anlatmak için radyo ve televizyonda yaptığı konuşmada, 12 Eylül öncesi siyasî parti liderlerinin sen-ben kavgaları ve yönetimleri hakkında geniş çapta bir açıklama yapmış ve halktan, Türk siyasî hayatında açılacak yeni sayfaya ve siyasî hayatın yeni liderlerini “dikkatli” seçmeleri konusunda telkinde bulunmuştur³⁶⁴.

2.11.4. Demokratik Düzenin Oluşturulması İçin Yapılan Çalışmalar

Askeri cunta, demokratik düzene geçişi sağlamak amacıyla, Kurucu Meclis ve Türk halkına kendi deyimleri ile bol gelen anayasanın değiştirilip yeni bir anayasanın meydana getirilmesi için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaları ve demokratik düzene geçiş programını, MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık yaptığı basın toplantısında açıklamıştır. Bu programa göre izlenecek adımlar şu şekildedir;

- 1- *“Kurucu Meclis’in teşkiline imkân verecek ön şartların sağlanması,*
- 2- *2324 sayılı “Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun’a ek olarak çıkarılacak “Kurucu Meclis’in Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun” kabulü,*
- 3- *Kurucu Meclis’in bîfül teşkil edilerek yeni anayasanın hazırlanması,*
- 4- *Yeni anayasanın halkoyuna sunulması,*
- 5- *Yeni Partiler Kanunu ile Seçim Kanunu’nun hazırlanması,*
- 6- *Parti faaliyetlerinin başlatılmasına izin verilmesi*
- 7- *Makul bir sürenin sonunda yeni seçimlerin yapılması ve parlamentonun çalışmaya başlaması,*
- 8- *Kurucu Meclis ve Millî Güvenlik Konseyi’nin görevlerinin sona ermesi, normal demokratik siyasal yaşama bütünüyle dönülmesi³⁶⁵”*

³⁶³ *Milliyet*, 17.10.1981.

³⁶⁴ Turgut, *a.g.e.*, s. 21; Evren, *Kenan Evren’in...*, C.II., s. 419-422.

³⁶⁵ *Milliyet*, 02.11.1980; Evren, *Kenan Evren’in...*, C.II., s. 136-137.

2.11.4.1. Kurucu Meclis

Demokratikleşme programının gerçekleşmesi için önemli bir yapı taşı görevini görecek olarak Kurucu Meclis ile ilgili kanun, 29 Haziran 1981’de Resmi Gazete’de yayınlamıştır. Kabul edilen 2485 No’lu kanuna göre Danışma Meclisi ve Millî Güvenlik Konseyi’nden oluşan Kurucu Meclis’in kendisine tanımlanan görevleri arasında Yeni Anayasa’yı ve bu anayasanın halkoylamasına sunulması için gerekli kanunu hazırlamak vardır. Kurucu Meclis ayrıca Anayasa kesin olarak kabul edildikten sonra “*Siyasî Partiler Kanunu*” ve “*Seçim Kanunu*” hazırlamakla görevlendirilmiştir³⁶⁶.

Aynı kanununun 3. maddesinde, Kurucu Meclis’i oluşturan organlardan biri olan Danışma Meclisi’nde, her ilden valilerin önerdiği adaylar arasından gerekli şartları taşıyan ve Millî Güvenlik Konseyi’nin seçtiği 120 üye ve direkt olarak Millî Güvenlik Konseyi’nin seçtiği 40 üye olmak üzere toplam 160 üyenin bulunacağı belirtilmiştir. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere anayasanın hazırlanması konusunda görevlendiren meclisin üyelerin seçiminde MGK aktif bir rol oynamış ve tüm yetkiyi elinde toplamıştır.

Danışma Meclisine 11.640 aday arasından seçilen üyeler 15 Ekim 1981’de açıklanmış³⁶⁷, Danışma Meclisi başkanlığına da daha önceden hükümet kurmuş bir isim olan ve Danışma Meclisi’ne Konya’dan alınan Sadi Irmak seçilmiştir³⁶⁸. Hem Danışma Meclisi’nin rahat çalışması hem de Ecevit ve Demirel’in giriştiği muhalefet hareketinin önüne geçilmesi için aynı günlerde siyasî partiler feshedilmiştir³⁶⁹.

2.11.4.2. Yeni Anayasa

Evren, yaptığı bir konuşmada “*1961 Anayasası’nın verdiği bazı haklar, halka bol geldi ve içerisinde oynaya oynaya 12 Eylül’e kadar geldik*” diyerek anayasa değişikliğinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Aynı konuşmada “*Toplumun güvenliği, toplumun huzuru için kişi hak ve menfaatlerinden bazı fedakârlıkta*

³⁶⁶ Resmi Gazete, 30.06.1981, S. 17386.

³⁶⁷ Bütün üyeler hakkında bilgi almak için bakınız: *Milliyet*, 16.10.1981.

³⁶⁸ *Milliyet*, 28.10.1981.

³⁶⁹ Oran, *Kenan Evren’in...*, s. 84.

bulunmak zorundayız” diyerek hazırlanan yeni anayasada kişinin hak ve özgürlükleri konusunda da kısıtlamaya gidileceğinin sinyallerini vermiştir³⁷⁰. Yeni anayasanın oluşturulması için görevlendirilen Danışma Meclisi, bu amaçla 15 kişiden oluşan ve Danışma Meclisi’ne İstanbul’dan seçilen Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında bir komisyon kurmuştur³⁷¹.

Demokratik düzene geçilmesi için bir an evvel çalışmalarını tamamlaması gereken Danışma Meclisi ve oluşturulan komisyon içerisinde başkanlık görevini sürdüren Orhan Aldıkaçtı önderliğinde gruplaşmalar meydana gelmiştir. Basında yer alan haberlere göre kendi içerilerinde Atatürkçü Liberaller, Sosyal Demokratlar ve Muhalif Radikaller isimleri ile üç farklı gruba ayrılan üyeler, demokratik hayata döndükten sonra oluşturulacak partilerin çekirdeklerini şimdiden oluşturmaya başlamışlardır. Meclis içerisindeki bu gruplaşmaların haberini alan Konsey, meclise uyarıda bulunmuştur. Bu uyarının ardından bu gruplaşma faaliyetlerine son verilmiş ve anayasa hazırlama çalışmalarının hızlandırılarak Eylül 1982’ye kadar bitirmeleri görevi verilmiştir³⁷².

Çalışmalarını hızlandıran komisyon, hazırladığı anayasa taslağını 17 Temmuz 1982’de Danışma Meclisi’ne teslim etmiştir³⁷³. Bu dönemde hazırlanan anayasa taslağına gelen en büyük eleştiri “1876 Anayasası’na benziyor” olmuştur. Taslağı eleştirenler arasında Eski Hava Kuvvetleri Komutanı ve nafile seçim turlarının Cumhurbaşkanı adayı Muhsin Batur da vardır. Batur taslak için, “*Türk Ulusu’nun bireyelerine ve toplumun bazı kesimlerine güvenmeyen, şüpheli ve suçlayıcı bir ana görüşü baz kabul edip çeşitli hak ve özgürlükleri sınırlayarak devleti güvence altına alma isteğini aşarak özgürlük ve hakların özünü ve varlığını kullanılmaz haline getirecektir... Taslak Cumhurbaşkanı’nı sorumsuz tutarken, akla getirilmesi dahi zor ve lüzumsuz yetkiler ile Cumhurbaşkanı donatılmıştır*” diyerek, hak ve özgürlüklerin

³⁷⁰ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.III., s. 237.

³⁷¹ *Milliyet*, 24.11.1980; *Hürriyet*, 25.11.1980.

³⁷² Evren, *Kenan Evren’in...*, C.III., s. 186-189.

³⁷³ Turgut, *a.g.e.*, s. 34; Karatepe, *a.g.e.*, s. 238-239.

kısıtlanması ve taslağa göre partili bir Cumhurbaşkanı seçilmesinin önünün açılması konusundaki endişelerini dile getirmiştir³⁷⁴.

Basında ve eskiden siyasetin içerisinde yer alan isimlerin eleştirilerine rağmen, hazırlanan anayasa taslağı 4 Ağustos 1982’de Danışma Meclisi’nde görüşülmeye başlamıştır³⁷⁵. Görüşmeler sonucunda 136 üyenin oyu ile kabul edilerek maddeler üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Hazırlanan taslaktaki siyasî partiler, dernekler, sendikalar, milletvekili seçilme yeterliliği, siyasî parti üyelikleri ve uyacakları kurallar gibi birçok maddeye konsey tarafından çeşitli fıkralar eklenerek, anayasa son halini almıştır³⁷⁶.

19 Ekim 1982’de kamuoyuna açıklanan anayasa, Devlet Başkanı Evren tarafından yurt içerisinde çeşitli şehirlerde yaptığı konuşmalar ile halka tanıtılmıştır³⁷⁷. 25 Ekim’de Trabzon’da başlayan tanıtım turları sırasıyla Rize, Erzurum, Diyarbakır, Ankara, Kayseri, Adana, Antalya, İzmir, İzmit, İstanbul ve Eskişehir’de yapılmıştır. Mitingler ile halka tanıtılan anayasanın tanıtıldığı son yer ise 5 Kasım 1982’de TRT Radyosu’nda Evren tarafından yapılan konuşma ile olmuştur³⁷⁸.

Tanıtımı biten 1982 Anayasası, 7 Kasım 1982’de Anayasa halkoyuna sunulmuş, %91.37 gibi askerlerin bile beklemediği hayli yüksek oranda evet oyu ile kabul edilmiştir³⁷⁹. Anayasanın halkoyu ile kabul edilmesinin ardından, geçici 1. Maddesi ile birlikte Devlet Başkanı Kenan Evren, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, 7 yıl boyunca bu görevi sürdürmeye hakkını almıştır³⁸⁰. Ayrıca darbenin gerçekleşmesinde aktif olarak rol alan ve darbenin ardından kurulan Millî Güvenlik Konseyi’nin üyeleri konumunda bulunan isimlerin, 6 yıl süre ile *Cumhurbaşkanlığı*

³⁷⁴ Batur, *a.g.e.*, s. 575.

³⁷⁵ Karatepe, *a.g.e.*, s. 239.

³⁷⁶ Taslak ve eklenen fıkralar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Evren, *Kenan Evren’in...*, C.III., s. 271-289.

³⁷⁷ Örneğin bu tanıtım turlarından Burdur ve Isparta’da yaptığı konuşmalarda “*Anayasaya karşı olan 12 Eylül’e de karşıdır*” şeklinde söylemi, Trabzon’da da “*Millet 10 yıl rahat etsin diye liderlere siyasî yasaklar koyduk*” gibi söylemleri dikkat çekmiştir. *Güneş*, 02.10.1982; *Hürriyet*, 26.10.1982; Ahmad, *Modern...*, s. 263.

³⁷⁸ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.III., s. 299-360; Oran, *Kenan Evren’in...*, s. 111-124; Ahmad, *Modern...*, s. 263.

³⁷⁹ Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde...*, s. 110; Karatepe, *a.g.e.*, s. 239; Ahmad, *Modern...*, s. 264.

³⁸⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1982, Geçici Madde 1; Karatepe, *a.g.e.*, s. 242.

Konseyi Üyesi sıfatıyla görevlerine devam etmesi yine maddeler ile güvenceye alınmıştır³⁸¹.

Böylelikle darbeyi gerçekleştiren kadro, olası seçimlerin ardından da koltuklarını bırakmamışlardır. Hem halk ve siyasîler katında hem de dünya kamuoyunda Türkiye'deki demokratik hayatın yeniden inşa edilmesi yönündeki eleştirileri bertaraf etmişlerdir. Yattıkları –sözde- “*Türkiye’de demokratik düzen yeniden kuruldu*” imajının arkasında darbeci ve insan haklarını hiçe sayan fikirleri varlığını ne yazık ki sürdürmüştür.

Yeni anayasa, oylamadan 2 gün sonra uygulamaya konulmuştur³⁸². Anayasa ile birlikte askeri müdahaleden önce istenilen kararların bir türlü çıkarılamaması ve fikir ayrılıklarının temelinde yer aldığına inanılan senato kaldırılmış, bunun yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 5 yıl süreyle görev yapacak olan 400 üyeden oluşan tek meclisli parlamento fikri kabul edilmiştir³⁸³.

1982 Anayasası ile birlikte Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in yetkileri oldukça genişlemiştir. Örneğin 89. ve 104. Maddeler ile Cumhurbaşkanı, uygun bulmadığı kanunları meclise tekrar gönderme yetkisi kazanmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı tarafından meclise geri gönderilen kanun, meclis tarafından herhangi bir değişiklik yapılmadan gönderilmesi durumunda Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanma zorunluluğu vardır. 116. Madde ile güvenoyu alamayan bir hükümetin düşmesinin ardından 45 günlük süre zarfında yeni bir hükümet kurulamaması halinde Cumhurbaşkanı, meclis başkanına danışarak erken seçime gitme hakkı elde etmiştir³⁸⁴.

Cumhurbaşkanı ve mahiyetindeki kurulun yetkileri bu derece genişlerken, kişi hak ve özgürlükleri konusunda önemli kısıtlamalar meydana gelmiştir. Örneğin Anayasa’nın 12. maddesinde “*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilemez temel hak ve hürriyetlere sahiptir*” şeklinde bir karar yer alırken, 14. maddede “*Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve*

³⁸¹ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1982, Md. 118; Geçici Madde 2.

³⁸² *Resmî Gazete*, 09.11.1982, Sayı: 17863.

³⁸³ Hale, *Türkiye’de Ordu...*, s. 306.

³⁸⁴ Cumhurbaşkanı’nın tüm yetkileri için bakınız: *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1982, Md. 104.

milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devleti'nin ve Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devlet'in bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamazlar” şeklindeki kararlar hak ve özgürlükler sınırlandırılmıştır³⁸⁵.

2.11.4.3. Yeni Siyasî Partilerin Kurulması

Hatırlanacağı üzere 12 Eylül 1980 darbesinin ardından mevcut siyasî partilerin faaliyetleri durdurulmuş, 16 Ekim 1981’de alınan kararlar da bu partiler tamamen kapatılmıştır. MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık’ın açıkladığı demokratik düzene geçiş programında da görüleceği üzere, anayasanın halk oylaması ile kabul edilmesini siyasî partiler ile ilgili aşama takip etmektedir. Bu doğrultuda 22 Nisan 1983 günü Siyasî Partiler Kanunu kabul edilmiştir. MGK’da yapılan çalışmalar sonucunda meydana gelen bu kanun ile birlikte siyasî partilerin kurulmasına izin verilmiştir. İlgili kanuna göre en az 30 Türk vatandaşı tarafından siyasî parti kurulabilmektedir³⁸⁶. Yine aynı kanunun bir maddesine göre parti kurma girişiminde bulunan isimlerin araştırılması ve bu isimlerin uygun görülmemesi halinde veto etme yetkisi MGK’ya verilmiştir³⁸⁷.

Siyasî Partiler Kanunu’nun ardından parti kurma girişiminde bulunan önemli isimler arasında Başbakan Bülent Ulusu, Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ve Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp ve eski orgeneral Turgut Sunalp vardır³⁸⁸. Bu isimlerin dışında basında da birçok ismin parti kurma girişiminde bulunacağını yer alması üzerine Evren, 29 Nisan 1983 günü Erzincan’da yaptığı konuşmada “*Siyasî partilerin kurulmasını serbest bıraktıktan sonra, bir de gördük ki bunun heveslileri çokmuş, yerden mantar biter gibi, siyasî parti kurucuları türedi. Bu memleket, bu millet ne çekmişse ayrılıktan çekmiştir. Birlik ve beraber olduğumuz sürece bütün problemlerimizi halletmişizdir. Ben o parti kuracak arkadaşlarıma buradan*

³⁸⁵ Karatepe, a.g.e., s. 273.

³⁸⁶ Resmi Gazete, 24.04.1983, Sayı: 18027.

³⁸⁷ Evren, Kenan Evren’in..., C.IV, s. 150.

³⁸⁸ Turgut, a.g.e., s. 55; Evren, Kenan Evren’in..., C.IV, s. 150-151.

seslenmek istiyorum. Bölük pörçük partiler kuracaklarına, bir araya gelsinler, doğru dürüst kuvvetli partiler kursunlar. Bu millet ne çekmişse koalisyonlar devrinde çekmiştir. Öyle tekrar koalisyon dönemini yaşamak istemiyoruz... basından öğrendiğimize göre herkes lider olma peşinde. Ben o lider olma peşinde koşan arkadaşlarıma bir araya gelerek daha kuvvetli olmalarını tavsiye ederim³⁸⁹.” diyerek bu kadar fazla lider seçeneğine kendisinin ve mahiyetindekilerin pek sıcak bakmadığını belirtmiştir³⁹⁰.

16 Mayıs 1983'te Türkiye'de yeniden demokratik ve partili hayatın sinyalleri verilmeye başlanmıştır. İlk etapta Başbakan Bülent Ulusu'nun parti kurma girişiminde bulunduğu ardından da Turgut Sunalp'ın devir aldığı bayrak, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ismiyle askerlerin de desteği ile kurulmuş ve Sunalp, 2 yıl 8 ay 4 günlük aranın ardından Türkiye'de partili hayatı başlatan lider olmuştur³⁹¹. Sunalp'ın ardından 20 Mayıs 1983'te, Turgut Özal önderliğinde Anavatan Partisi (ANAP), Ali Fethi Esener önderliğinde Büyük Türkiye Partisi (BTP) ve Necdet Calp önderliğinde Halkçı Parti (HP) takip etmiştir³⁹².

Kurulan bu partiler arasından Ali Fethi Esener'in lideri olduğu Büyük Türkiye Partisi siyasî arenada çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Görünürde Hüsamettin Cindoruk, Mehmet Gölhan ve Ali Fethi Esener'in yönettiği BTP'de işleri gizliden gizliye Süleyman Demirel ve arkadaşlarının yönetmesi bu sorunların temelini oluşturmuştur. Bu olayın üzerine 22 Mayıs'ta, 12 Eylül müdahalesinin ardından kapatılan AP'nin 100'ü aşkın sayıdaki eski milletvekili BTP'ye kayıt olmuş ve bu üyeler coşkulu bir törenle basına tanıtılmıştır. BTP'nin bu hamlesi, Yüksek Askeri Şura'nın içerisine, ilerleyen dönemde CHP-MSP ve MHP'nin üyelerinin de yeniden siyasî arenada boy gösterecekleri kuşkusunu düşürmüştür. Bu doğrultuda Türkiye'nin yeniden aynı dönemi yaşamasının önüne geçmek maksadıyla MGK Genel Sekreterliği 79 sayılı kararını açıklamış ve BTP kapatılmıştır³⁹³.

³⁸⁹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 157.

³⁹⁰ O dönem basına yansıyan isimler arasında Erdal İnönü, Ali Fethi Esener, Hüsamettin Cindoruk ve Aydın Yalçın gibi birçok isim vardır. *Hürriyet*, 28.04.1983; 05.05.1983.

³⁹¹ Karpaz, *Kısa Türkiye...*, s. 215; *Hürriyet*, 16.05.1983; Turgut, *a.g.e.*, s. 76.

³⁹² *Günaydın*, 20.05.1983; *Cumhuriyet*, 21.05.1983; Turgut, *a.g.e.*, s. 140, 200-201, 239.

³⁹³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 200, 209, 212.

Bir başka parti kurma girişimi de Erdal İnönü'den gelmiştir. Erdal İnönü, 40'ı aşkın arkadaşıyla bir araya gelerek temelini attıklarını Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) listesini 6 Haziran 1983'te bakanlığa iletmıştır³⁹⁴. Bu dönemde genellikle sağ kanatta kurulan partilerin aksine SODEP, Necdet Calp'ın HP'sinden sonra solda kurulmuş ikinci parti olmuştur. SODEP kuruluşunu HP'den sonra açıklamasına rağmen, İnönü soyadının da etkisiyle, birçok kişiyi kendi bünyesinde toplamayı başarmıştır. Askerî yönetim yeniden aşırı sol faaliyetlerinin hız kazanmasını istemediği için, SODEP'in arkasına aldığı bu rüzgârı kesmek ve SODEP'i seçime sokmamak amacıyla Erdal İnönü'nün de dâhil olduğu 21 kişinin veto edildiğini ilgililere bildirmiştir³⁹⁵.

MGK'nın veto yetkisinden daha önceden nasibini alan ANAP, BTP ve HP gibi partilerinden ardından SODEP'in de geniş çaplı bir veto ile karşı karşıya kalması, SODEP içerisinde yeniden hazırlanma sürecinin başlamasına neden olmuştur. Veto edilen üyeler yerine yeni üyeler bildiren SODEP, askeri iktidar tarafından sırf seçime dâhil edilmemek için yeniden veto edilmiştir. Askeri yönetim sonunda istediğini başarmış ve SODEP'in 6 Kasım'da yapılacak seçimlere girememesine neden olmuştur³⁹⁶.

SODEP'in vetolar ile boğuştuğu günlerde, kapatılan BTP'nin yerine, Ahmet Nusret Tuna ve Orhan Dengiz önderliğinde Doğru Yol Partisi (DYP) kurulmuştur. Süleyman Demirel'in yine perde arkasından yönetimde olduğu DYP de tıpkı SODEP gibi seçime dâhil edilmemek için vetolarla karşı karşıya kalmıştır. Hali hazırda sağ kanatta bulunan MDP ve ANAP'ın ardından, sağda kurulacak yeni bir partinin tıpkı 1980 darbesinden önceki koalisyon dönemini yaşatacağı düşüncesinde olan asker, ilk etapta başkan adayının da içerisinde bulunduğu 6 kişi veto edilmiş, ardından 34 kurucu üyeden 30'unu veto ederek DYP'nin önüne büyük bir engel koymuştur.³⁹⁷

³⁹⁴ *Son Havadis*, 07.06.1983.

³⁹⁵ Turgut, *a.g.e.*, s. 292; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 258.

³⁹⁶ Turgut, *a.g.e.*, s. 309.

³⁹⁷ *Güneş*, 08.07.1983; Hale, *Türkiye'de...*, s. 317.

Evren, daha sonra bu 30 kişinin tamamının sakıncalı kişiler olmadığı, sadece DYP'nin seçime yetişememesi için veto edildiğini itiraf etmiştir³⁹⁸.

SODEP ve DYP'nin kaderini aynı dönemde Yeni Doğu Partisi de yaşamış, 46 kurucu üyenin 38'i veto edilmiştir. Az parti ile seçime gidilmesini hedefleyen askerler, yeni kurulan partilerin önüne geçemedikleri için MGK tarafından 99 Sayılı Karar yayınlanmıştır. Bu karara göre *“24 Ağustos 1983, saat 17.00'a kadar, en az 30 kurucu üyesi uygun görülmeyen kuruluşların ilk milletvekili seçimine aday tespit edemeyecekleri ve seçime katılamayacakları”* kesinleştirilmiştir³⁹⁹.

Alınan bu kararın ardından 6 Kasım 1983'te yapılan seçime, gerekli şartları taşıyan ANAP, HP ve MDP katılabılmıştır. Veto yağmuruna tutulan SODEP ve DYP ise 30 kurucu üye barajını 8 Eylül 1983'te geçseler de kanunlara göre seçime girmeye hak kazanamamışlardır⁴⁰⁰. 6 Kasım'da yapılan seçim neticesinde %45,2'lik yüzde ve 212 milletvekilliği kazanan ANAP tek başına iktidar kurabilecek çoğunluğa ulaşmıştır. HP, %30,5 oy ve 117 milletvekilliği; MDP ise %23,3'lük oy ve 71 milletvekilliği kazanarak seçimi noktalamışlardır⁴⁰¹.

Turgut Sunalp tarafından kurulan ve 12 Eylül'ün savunuculuğunu üstlenen MDP'nin yapılan seçimde üçüncü parti olarak kalması, halkın darbeye ve baskılara karşı tutumunu da gözler önüne sermiştir demek yanlış olmayacaktır. Darbenin ardından yapılan ilk seçimlerde halkın, demokrasiye bağlı isimlere destek vermesi, en kötü demokrasi en iyi ihtilalden iyidir sözünü kanıtlar niteliktedir. Halkı darbeye razı olmaya iten, kendilerini adeta bir kurtarıcı gibi görmelerine neden olan askerlerin; gücü ellerine geçirdikten sonraki süreçte yaptığı uygulamalar, halkın tekrar sivil yönetime ve demokrasiye sıkı sıkıya bağlanmalarını sağlamıştır.

³⁹⁸ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 257.

³⁹⁹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 273.

⁴⁰⁰ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 326.

⁴⁰¹ Hale, *Türkiye'de...*, s. 320.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ YÖNETİMİN DIŞ POLİTİKASI

3.1. Dış Politikanın Esaslarının Belirlenmesi

12 Eylül 1980 darbesinin ardından, müdahalenin başındaki isim olan Kenan Evren, halkı bilgilendirmek için radyo ve televizyonda yaptığı konuşmada, askeri yönetimin benimseyeceği dış politika hakkında şunları söylemiştir:

*“Türkiye Cumhuriyeti, NATO dâhil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir.”*⁴⁰²

Bu dönemde dış politikada tüm yetkiyi elinde toplayan Evren, Dışişleri Bakanlığı'nın tavsiyelerine uyarak, gerekli gördüğü takdirde işbirliği halinde bir politika benimsemiş ve klasik Türk dış politikası ile uyumlu bir yol izlemiştir⁴⁰³.

Darbenin ardından kurulan hükümet, 27 Eylül'de Başbakan Bülent Ulusu'nun açıkladığı programında ise mevcut hükümetin dış politikada izleyeceği yolları detaylı bir biçimde açıklamıştır. Konuşmanın dış politika ile ilgili genel hatları şekildedir:

“Dış politikada Hükümetimiz, temelleri Büyük Atatürk tarafından atılmış olan Cumhuriyetimizin geleneksel barışçı tutumunu sürdürecektir. Bu amaçla, tüm ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, işçilerine karışmamak ve hak eşitliği ilkelerine dayalı ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesine çaba harcanacaktır. Hükümetimiz, bölgede ve dünyada imkânları elverdiği ölçüde barış ve güvenliğe katkıda bulunmayı amaçlayan bir politika izleyecek ve bu politikanın temel bir unsuru olarak uluslararası şartların gerekli kıldığı yumuşama sürecini

⁴⁰² Evren, *Seçme Konuşmalar*, s. 14.

⁴⁰³ Çakmak, *a.g.m.*, s. 54.

destekleyecektir. Bu sürecin başarıya ulaşması için, bütün ülkelerin azami dikkat ve titizliği göstermesi gerektiğine inanmaktayız.

Türkiye'nin taraf olduğu her alandaki ikili ve çok taraflı antlaşmalar geçerlidir. Karşılıklılık ilkesi çerçevesinde, Hükümetimiz tüm antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirecektir⁴⁰⁴.”

3.2. Amerika Birleşik Devletleri İle İlişkiler

Türk-Amerikan ilişkileri, özellikle 70'li yıllar boyunca, oldukça çalkantılı olaylara sahne olmuştur. Haşhaş krizi, Kıbrıs Barış Harekâtı, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu ve ilişkileri neredeyse kopma noktasına getiren Türkiye'deki darbe öncesi asayişin sağlanamadığı ortam, Türk-Amerikan ilişkilerindeki karmaşık atmosferin meydana gelmesinin başlıca sebepleri olarak görülmektedir⁴⁰⁵.

12 Eylül Hükümeti'nin Amerika ile ilişkileri, darbenin ardından Amerika-Türkiye işbirliğinin artması sebebiyle oldukça ilgi çeken bir konu olmuştur. Bayrak Harekâtı'nı planlayan General Haydar Saltık'ın darbeden önce Türkiye adına NATO ile ilişkileri sağlayan kişi olması ve darbenin ardından da MGK Genel Sekreterliği görevine gelmesi bu ilginin temel nedeni olmuştur⁴⁰⁶. Ayrıca Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'nın, darbeden hemen önceki hafta Amerika'da bulunması ve darbeden bir gün önce Türkiye'ye dönmesi de bir hayli ilginçtir⁴⁰⁷. Bu gibi sebepler ile Cumhuriyet tarihimizin üçüncü askeri müdahalesi olan 12 Eylül darbesinde Amerikan parmağının olup olmadığı, halk arasında, 27 Mayıs ve 12 Mart dönemine oranla daha çok tartışılmış ve günümüzde dahi tartışılmaya devam etmektedir.

Darbenin ardından Türk-Amerikan ilişkilerinin yükselişe geçmesi bu şüphelerin doğmasındaki en büyük sebeplerden biridir. 1979 ve 1980 yılının darbeye

⁴⁰⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989)*, C. VII, Ankara 2013, s. 5692-5693.

⁴⁰⁵ Fahir Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri (1919-1997)*, İstanbul 2019, s. 18-19.

⁴⁰⁶ Ufuk Güldemir, *Çevik Kuvvet Gölgesinde Türkiye (1980-1984)*, İstanbul 1986, s. 131.

⁴⁰⁷ BCA, 30-18-1-2/405-160-4.

kadar olan bölümünde yaşanan bazı olaylar, Türk-Amerikan ilişkilerini sekteye uğratmıştır. Örneğin Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından NATO'nun askerî kanadından ayrılan Yunanistan'ın, bu dönemde NATO'ya yeniden dâhil edilmesine ilişkin teklifi Türkiye'nin veto etmesi, Türk-Amerikan ilişkilerin bozulmasının nedenleri arasında yer almıştır⁴⁰⁸.

12 Eylül darbesinin ardından, Amerika'ya göre, Türkiye'ye yeniden düzen ve istikrarın geleceği inancı ve aynı dönemde Amerika'da Kasım 1980'de başkanlık koltuğuna gelen Reagan'ın dış politikası Türk-Amerikan ilişkilerinde yakınlaşmayı sağlamıştır. Darbeden önce Türkiye'nin yaşadığı ve kâbus şeklinde nitelendirebileceğimiz anarşi günleri, Türkiye'yi olduğu kadar Amerika'yı da endişelendirmiştir⁴⁰⁹. Çünkü aynı dönemde Amerika, önce 1979'un başında İran'da gerçekleşen Humeyni Devrimi, ardından aynı yılın sonunda Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi sebebiyle Orta Doğu stratejisinde önünü göremeyecek bir konuma düşmüş ve Amerika için Türkiye'nin müttefik olarak önemi giderek artmıştır⁴¹⁰.

1980-1983 arası dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinde, yukarıda saydığımız nedenlerin de etkisiyle yakınlaşma görülmektedir. Evren, bu yakınlaşmadaki en büyük payın *“Bizim için Reagan yönetiminin en mühim vasfı, Türkiye'nin bir süre için parlamenter demokrasiden uzaklaşmasına rağmen bu anlayış ve desteğini esirgememiş olmasıdır.”* olduğundan anılarında bahsetmiştir⁴¹¹.

Bu dönemde ikili ilişkileri arttırmak maksadıyla atılan ilk adım, 29 Mart 1980'de Türkiye ve Amerika arasında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'na (SEİA) ek olarak tamamlayıcı ve uygulayıcı anlaşmaların 18 Kasım 1980'de onaylanmasıyla olmuştur. Anlaşmanın ilk maddesinde *“Taraflar, ekonomik ve sosyal gelişmelerini artırmak için egemen eşitlik ve karşılıklı yarar temeline dayanarak, işbirliğini sürdürecektir. Bu amaçla, Taraflar, aralarında iki ülkeyi ilgilendiren ekonomi, savunma ve bunlara ilişkin bilimsel ve teknik konuları da içeren yakın işbirliğini sürdürecektir ve geliştirecektir. Türkiye Cumhuriyeti ve*

⁴⁰⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (1980-2001)*, C. II, İstanbul 2010, s. 38.

⁴⁰⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 621-622.

⁴¹⁰ Armaoğlu, *Türk-Amerikan...*, s. 20; Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 621-622.

⁴¹¹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 94.

Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri bu alanlardaki işbirliğini devamlı olarak gözden geçirecekler ve bu işbirliğini geliştirmek için gereken önlemleri saptayacak ve uygulayacaklardır. Bu amaçlarla, düzey ve zamanı her iki Hükümet arasında karşılıklı olarak kararlaştırılacak istişarelerde bulunulacaktır.” şeklinde ikili ilişkileri arttırmak maksadıyla birçok alanda işbirliği yapılacağı belirtilmiştir⁴¹².

Onaylanan bu anlaşma ile 1960’lı yıllardan beri süregelen Türkiye ve Amerika ilişkilerinin yeniden restore edilmesini sağlamış ve gerginlik yerini yakınlaşmaya bırakmıştır⁴¹³. SEİA ile sağlanan dış kaynaklar, yokluk içerisinde olan halka ve ülke ekonomisine oldukça katkıda bulunmuştur. Hammaddeler, sanayi ve tüketim mallarının artışıyla birlikte 12 Eylül Hükümeti, halktan da yönetimlerine destek bulmak için çok önemli bir adım atmıştır⁴¹⁴. Ancak anlaşmanın kapsadığı bazı konularda Amerikan Kongresi’nin tutumları ve NATO içerisindeki bazı meseleler sebebiyle iki ülke arasında sürtüşmeler yaşanmıştır⁴¹⁵. Örneğin 1984 yılı için Türkiye’ye yapılacak olan 755 milyon dolarlık askeri yardımın tamamının ödenmesi için ABD Senatosu Tahsisler Komitesi’nden Dış Yardım Alt Komisyonu Başkanı Senatör Kasten ile görüşen Evren, Kasten’den “*Senato Cumhuriyetçilerin kontrolünde olduğu için kesin bir cevap vermem mümkün değil*” cevabını almıştır. Ayrıca Senato’daki birçok kişinin Türkiye’ye yapılan yardımın azaltılması yönünde bir politika izlediği de bilinenler arasındadır⁴¹⁶.

Ulus Hükümeti döneminde Türkiye, dış politikada çoğunlukla Amerika’yla uyumlu politikalar benimsemesine rağmen, Amerika’nın kendi çıkarları doğrultusunda aldığı bazı kararlar sebebiyle birtakım anlaşmazlıklar yaşanmıştır⁴¹⁷. İki ülke arasındaki en büyük anlaşmazlık “*Çevik Kuvvet*” meselesi nedeniyle oluşmuştur. ABD, Orta Doğu’da meydana gelen Arap-İsrail savaşının ardından bölgeye müdahale edebilmek ve Körfez politikasını diri tutabilmek maksadıyla Başkan Carter döneminde, taşınabilir bir askeri birliği 1 Mart 1980’de faaliyete

⁴¹² *Resmi Gazete*, 01.02.1981, s. 1-3.

⁴¹³ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul 2013, s. 163.

⁴¹⁴ Oran, *Türk Dış...*, s. 39.

⁴¹⁵ Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1973-1983)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s. 605.

⁴¹⁶ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.IV, s. 95, 294.

⁴¹⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 725.

geçirmiştir⁴¹⁸. *Ortak Çevik Kuvvet* adını verdikleri bu askeri birliğin temelinde 3 amacı vardır:

- 1- ABD'nin sınırları dışındaki gelişmeleri, kendi çıkarlarına uygun bir biçimde derhal müdahalede bulunarak engellemek
- 2- Ekonomik çıkarlarını korumak
- 3- Bölgede olası bir Sovyet ilerlemesine karşı gözdağı vermek⁴¹⁹.

Carter'dan sonra başkanlık koltuğuna oturan Reagan döneminde ABD, bu oluşumun üzerinde daha fazla durmaya başlamış ve birlikte bulunan asker sayısı arttırılmıştır. 12 Eylül'den evvel Demirel yönetiminde Türkiye'den, Çevik Kuvvet konusunda üslerin kullanımı ve altyapı ile ilgili konularda kolaylık sağlamasını bekleyen ABD, olumsuz bir tutumla karşılaşmıştır. Ancak darbenin ardından kurulan askeri hükümet, giderek iyileşen Türk-Amerikan ilişkileri, Körfez politikasında söz sahibi olabilme ihtimali ve Türkiye'nin böyle bir isteği geri çevirebilecek statüde olmaması gibi sebeplerle bölgedeki üslerin kullanılmasına izin vermiştir⁴²⁰.

İlerleyen süreçte ABD Dışişleri Bakanı Haig, Türkiye'ye ziyarete gelmiştir. 14 Mayıs 1982 günü öncelikle öğlen saatlerinde Başbakan Bülent Ulusu ve Dışişleri Bakanı İlder Türkmen ile görüşen Haig, öğleden sonra da Kenan Evren ile görüşmüştür. Bu görüşmeler esnasında Yunanistan, Kıbrıs, NATO ve terör örgütleriyle ilgili konular görüşülmüştür⁴²¹. Ziyaretin sonunda gazetecilere konuşan Haig, “*Arkadaşım General Evren'in bölge sorunlarına bir dünya lideri gözüyle baktığını bir kez daha müşahede etmekten mutlu oldum*” diyerek Körfez politikasında Türkiye ve ABD'nin birlikte hareket edeceğini doğrulamıştır⁴²².

ABD ve Türkiye ilişkilerinde önemli bir basamak da *Mutabakat Anlaşması* olmuştur. ABD, hem Orta Doğu ve Doğu Anadolu stratejisi hem de Çevik Kuvvet sorununu kolayca halledebilmek amacıyla ABD Savunma Bakanı Caspar

⁴¹⁸ Oran, *Türk Dış...*, s. 46.

⁴¹⁹ Güldemir, *Çevik...*, s. 25.

⁴²⁰ Oran, *Türk Dış...*, s. 45.

⁴²¹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 165-169.

⁴²² Güldemir, *Çevik...*, s. 153.

Weinberger'i Türkiye'ye göndermiştir⁴²³. Weinberger, bu ziyaretin özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü amacıyla önemli olduğunu bildirmiştir⁴²⁴. Weinberger'in, Çankaya'da Evren ve Millî Savunma Bakanı Haluk Bayülken ile yaptığı görüşmede Türkiye'ye yapılacak askeri ve yardım görüşülmüştür⁴²⁵. Ayrıca bu görüşmede SEİA'nın daha iyi uygulanabilmesi ve sorunlar üzerinde daha etkin rol alması için Ortak Askeri Konsey kurulması kararlaştırılmıştır⁴²⁶.

Weinberger'in Türkiye ziyareti sonuçlarını, 29 Kasım 1982'de Brüksel'deki NATO toplantısında vermiştir. Avrupa Grubu bu toplantıdan sonra yayınladığı bildirimde “*klasik silahlara verilecek önemin ittifakın barış için gayretlerinde ve caydırıcılık politikasında yararlı olacağını*” bildirmiştir. Ayrıca Türkiye ve Amerika arasında bu toplantıda Mutabakat Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmayı Türkiye adına General Necdet Öztörün, Amerika adına da ABD Savunma Bakanlığı Güvenlik İşleri Sorumlu Bakan Yardımcısı Richard Perle imzalamıştır⁴²⁷.

Anlaşmaya göre Amerika, hem nükleer bomba taşıyan uçakları Türkiye'nin de kullanabilmesi için hem de olası bir kriz anında ABD'den gelen hava birliklerinin konaklayabilmesi için Türkiye'deki 10 havaalanının modernleştirilmesi ve Muş, Van ve Batman'da yeni havaalanlarının inşa edilmesi konusunda karar verilmiştir⁴²⁸. Ayrıca Amerika, bu havaalanlarını Türkiye ve NATO'dan izin aldığı takdirde kullanabilme yetkisini almıştır⁴²⁹. Türkiye'deki üsler ve anlaşmada adı geçen havaalanlarının ABD adına önemli olmasının, Afganistan ve İran gibi iki önemli müttefikini kaybeden ABD'nin Türkiye'deki üslere ihtiyacının olması, Orta Doğu'da SSCB'nin olası bir güneye doğru ilerleyişinin önüne set çekebilmek ve bölgenin Basra Körfezi'ne yakın oluşu gibi nedenleri bulunmaktadır⁴³⁰.

Aslında ABD, Körfez stratejisi için ortaya koyduğu ve 1970'lerin sonlarında kabul ettiği Wohlstetter Doktrini ile birlikte, söz konusu olan Doğu Anadolu'daki

⁴²³ Ahmad, *Modernleşen Türkiye...*, s. 261.

⁴²⁴ William Z. Slany, *American Foreign Policy Current Documents*, Department of State Washington 1984, Document 211, s. 543.

⁴²⁵ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 469-472; *Son Havadis*, 04.12.1981; Güldemir, *Çevik...*, s. 140.

⁴²⁶ *Milliyet*, 04.12.1981.

⁴²⁷ *1982 Tarihçesi*, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1983, s. 23; Oran, *Türk Dış...*, s. 47.

⁴²⁸ *Milliyet*, 30.11.1982; Güldemir, *Çevik...*, s. 164.

⁴²⁹ Balcı, *a.g.e.*, s. 164; Oran, *Türk Dış...*, s. 47.

⁴³⁰ Güldemir, *Çevik...*, s. 156, 162-163.

havaalanlarına Türkiye'ye askeri yardım amaçlı değil de kendi stratejisi için ihtiyacı olduğunu göstermiştir. Doktrine adını veren Wohlstetter'in, askerî hükümet döneminde verdiği bir demeçte *“Türkiye'yi Türklere bayıldığımız için değil, son tahlilde Batı petrolünü koruduğu için güçlendirmeliyiz”* demesi bu görüşü kanıtlamaktadır⁴³¹.

3.3. Avrupa İle İlişkiler

3.3.1. AET Çerçevesinde Gelişen Türk-Avrupa Ülkeleri İlişkileri

Avrupalı ülkeler, ilk olarak 12 Eylül darbesini, *“askerlerin demokrasiyi işler hale getirmek için yaptıkları bir müdahale”* olarak değerlendirmiştir⁴³². MGK da 12 Eylül'e meşruiyet kazandırabilmek maksadıyla Avrupa ile iyi ilişkiler kurulacağını, Bülent Ulusu'nun Hükümet Programı'nda şu sözlerle dile getirmiştir:

*“AET ile ilişkilerimiz, nihai olarak Türkiye'nin Topluluk içinde Ankara Antlaşması'nda öngörülen yerini alması amacıyla yönelik olacaktır. Avrupa Konseyi ve demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla ilişkilerimiz ve işbirliğimiz parlamenter düzene dönüş kararlılığımızdan esinlenecektir”*⁴³³.

Ancak askerî rejimin insan haklarını ihlalleri ve cezaevlerindeki insanlara gösterilen şiddetin ardından Avrupa'nın darbeye bakış açısı değişmiş ve Türkiye-Avrupa ilişkilerinde çalkantılı ve gergin bir döneme girilmiştir. Avrupalıların bu uygulamalara ilk tepkisi Fransa, Federal Almanya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'dan gelmiş, adı geçen bu ülkeler Türk vatandaşlarına vize uygulamaya başlamıştır⁴³⁴.

Avrupa'nın Türkiye hakkındaki politikalarının değişmesine neden olan bir diğer gelişme de 1 Ocak 1981'de Yunanistan'ın AET'ye tam üye olarak girmesi olmuştur. Yunanistan ile Türkiye arasındaki en büyük problemlerden olan Kıbrıs, Ege, azınlıklar ve FIR hattı gibi meselelerin, Türkiye'nin tam üyesi olmadığı ve

⁴³¹ a.g.e., s. 50.

⁴³² Balcı, a.g.e., s. 167.

⁴³³ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Hükümetler...*, C. VII, s. 5692-5693.

⁴³⁴ Oran, *Türk Dış...*, s. 85.

Yunanistan taraftarı AT'ye taşınabilme ihtimali Türkiye'yi Avrupa arenasında ve psikolojik açıdan yıpratıcı gelişmeler olarak görülmektedir⁴³⁵.

Türkiye'nin demokratik düzene yeniden geçişi ve AT'ye tam üyeliği için incelemelerde bulunan Avrupa Parlamentosu, 6-8 Ocak 1981 tarihleri arasında Danışma Meclisi Siyasî Komisyonu Türkiye raportörü Avusturyalı parlamenter Ludwig Steiner ve Danışma Meclisi üyesi İspanyol Sosyalist parlamenter Yanez Barnuevo'yu Türkiye'ye göndermiş ve ikili, Türkiye'de çeşitli temaslarda bulunmuştur⁴³⁶. Türkiye'de kurduğu temasların ardından gazetelere açıklama yapan Ludwig Steiner, "*Türkiye'nin demokrasiden başka seçeneği yok*" açıklamasıyla Avrupa'nın söz konusu duruma tutumunu anlatmıştır⁴³⁷.

Avrupa Parlamentosu temsilcilerinin bu ziyaretinin ardından, Kenan Evren önderliğinde MGK ve Bakanlar Kurulu bir araya gelmiş ve Türkiye'nin AET'ye tam üyeliğinin gerçekleşmesi için yapılacakları görüşmüşlerdir. 25 Mart 1981'de alınan kararlar doğrultusunda AET'ye tam üyelik başvurusunun demokrasinin yeniden inşası ile mümkün olacağı benimsenmiştir. Ayrıca demokratik düzenin yeniden kurulması sürecinde AET'nin şart koştuğu tüm yükümlülüklerin ve iç uyum hazırlıklarının yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır⁴³⁸.

Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin durumunu görüşmek için 10 Nisan 1981'de yaptığı toplantıda dört önemli tasarı öne çıkmıştır. Parlamentodaki dört grubun kararları şu şekildedir:

- 1- *"Liberaller: Türkiye'ye inceleme heyeti gönderilmeden karar alınmasın.*
- 2- *Sosyalistler: Türkiye iki ay içerisinde demokrasiye dönmezse ilişkiler dondurulsun.*
- 3- *Komünistler: Türkiye'ye heyet gönderilmesin.*

⁴³⁵ a.g.e., s. 85-86.

⁴³⁶ *1981 Tarihçesi*, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1983, s. 7.

⁴³⁷ *Cumhuriyet*, 10.01.1981; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 192-193.

⁴³⁸ Dışişleri Bakanlığı, *1981...*, s. 10; Oran, *Türk Dış...*, s. 86.

4- *Radikaller: Türkiye demokrasiye dönünceye kadar Türk-AET Anlaşması uygulanmasın.*⁴³⁹”

Avrupa Parlamentosu'nda yapılan görüşmeler sonucunda sosyalist grubun verdiği tasarı kabul edilmiş ve Türkiye'de Askerî Cunta Hakkında Karar adıyla yayınlanan kararlar Türkiye'nin iki ay içerisinde demokratik düzene yeniden geçmesi istenmiştir⁴⁴⁰. İki ay gibi kısa bir sürede demokratik düzenin oturtulmasının mümkün olmayacağını söyleyen Ulusu Hükümeti, “*Sadece Türk halkına karşı sorumlu olan yeni yönetim, ülkeyi layık olduğu demokratik düzene en kısa sürede kavuşturma kararını dış tesirler altında almamıştır. Bu kararı gerçekleştirmek yolundaki azimli çabalarında da dış tesirlerin etkisinde şüphesiz ki kalmayacaktır.*” şeklinde bir bildiri yayınlamıştır⁴⁴¹. Ayrıca 5 Haziran 1981'de Brüksel'de yapılan Avrupa Parlamentosu Ortaklık Konseyi Toplantısı'nda Türkiye, demokratik düzene geçildikten sonra Türkiye'nin AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunacağını resmî olarak bildirmiştir⁴⁴².

Türkiye'de demokratik bir ortamın bir türlü oluşmamasına ve Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'ye tanıdığı iki aylık sürenin dolmasına rağmen Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'ye yaklaşımı değişmiştir. Sert tutumun değişmesinde özellikle Almanya, Amerika Birleşik Devleti ve İngiltere gibi devletlerin, askerî yönetimin halk tarafından da destek gördüğü yönündeki söylemlerinin etkisi olmuştur. Bu doğrultuda Avrupa Parlamentosu Siyasî Komitesi Türkiye Raportörü Alman parlamenter Von Hassel, Türkiye'yi inceledikten sonra hazırladığı raporda “*Komünist bloğun Türkiye'yi Avrupa ve NATO'dan koparmaya çalıştığı, 12 Eylül müdahalesinin millî bir savunma hareketi olduğu, MGK'nın görevi en kısa zamanda sivil bir yönetime devredeceği*” gibi maddeler yer almıştır. Ayrıca Von Hassel'in “*Türkiye'de demokrasiye dönülmesi için Türkiye-AET ilişkilerinin daha da*

⁴³⁹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 282.

⁴⁴⁰ Balcı, *a.g.e.*, s. 168; Oran, *Türk Dış...*, s. 86.

⁴⁴¹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 283.

⁴⁴² Oran, *Türk Dış...*, s. 86.

geliştirilmesi ve ekonomik yardımın artırılması gereklidir” şeklindeki açıklamalarıyla Türkiye ve AET arasındaki ilişkilerde değişim yaşanmıştır⁴⁴³.

Von Hassel'in raporunun ardından ekonomik anlamda AET'den yardım almayı bekleyen Türkiye, 22 Ocak 1982'de Avrupa Parlamentosu'nda yapılan toplantı sonucunda hayal kırıklığına uğramıştır. Daha önceden yapılan anlaşmalar ile Türkiye'nin AET'den 600 milyon ECU'lük yardım almasına karar verilmiş ancak bu toplantının ardından *“Türkiye’de demokratik yönetime dönülünceye kadar Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun, Türkiye’ye yapılacak bütün parasal yardımların durdurulmasını isteyen”* kararı kabul edilmiştir⁴⁴⁴.

Özetleyecek olursak, Türkiye'nin bir an evvel demokratik düzene geçmesi için çeşitli yaptırımlarda bulunan Avrupa Parlamentosu, gerek inceleme heyetleri ve raporlarıyla gerekse yaptıkları toplantılarla Türkiye'ye gözdağı verme politikasını benimsemiştir. Ulusu Hükümeti döneminde son olarak, 17 Kasım 1982'de yapılan Anayasa referandumu, 6 Kasım 1983'te yapılacak seçimler için kurulan çoğu siyasî partinin kapatılması ve liderlerinin veto edilmesi gibi demokrasiye aykırı uygulamaları, Avrupa Parlamentosu tarafından 13 Ekim 1983'te kabul edilen bildiri ile eleştirmiştir⁴⁴⁵.

3.3.2. Yunanistan İle İlişkiler

12 Eylül öncesine kadar bir dargın bir barışık şekilde ilerleyen Türk-Yunan ilişkilerinin, darbenin ardından da birçok sorunla karşı karşıya kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hatırlanacağı üzere, 14 Ağustos 1974'te Türkiye'nin gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından Yunanistan, NATO'nun askerî kanadından çekilmiştir. Bu ayrılığa rağmen NATO üyeliği devam eden Yunanistan, Ege Denizi'ndeki haklarının Türkiye'ye geçmesinden ve Türkiye'yi bir nevi tehdit olarak gördüğünden, sonraki süreçte NATO'nun askerî kanadına yeniden girmek için

⁴⁴³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 357.

⁴⁴⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 729; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 39.

⁴⁴⁵ Oran, *Türk Dış...*, s. 86; *Cumhuriyet*, 14.10.1983.

çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak 1979'a kadar kendileri adlarına olumlu bir sonuç alamamışlardır⁴⁴⁶.

12 Eylül askeri darbesinin ardından MGK üyeleri, 16 Eylül 1980'de yerli ve yabancı basın mensuplarına bir basın toplantısı düzenlemişlerdir. Bu toplantıda kendisine yabancı bir basın mensubu tarafından yönetilen “*Türk-Yunan ilişkilerinin geleceği hakkında ne düşünüyorsunuz?*” sorusunu cevaplayan Evren, “*Çok yakın komşumuz ve dostumuz, aynı ittifak içinde bulunduğumuz Yunanistan'la ilişkilerimizde bazı kopukluklar olmuştur. Bundan evvelki hükümetler döneminde de bu kopuklukların giderilmesi için Türkiye iyi niyetle daime yaklaşımda bulunmuştur. Bizim dönemimizde de Türk-Yunan ilişkilerinin daha iyiye gitmesi ve Yunanistan'ın NATO ittifakına dönmesi için her türlü gayret gösterilecek ama bu gayretin dostumuz, komşumuz Yunanistan tarafından da aynı şekilde gösterilmesini ümit etmek istiyoruz*” şeklinde cevaplamıştır⁴⁴⁷.

Ayrıca Ulusu Hükümeti'nin programının açıklandığı 27 Eylül 1980 tarihli toplantıda, “*Hükümetimiz Yunanistan ile aramızdaki ikili sorunlarda tarafların hak ve çıkarlarını gözeten adil çözümlere görüşmeler yolu ile varılmasını temenni etmektedir. Bu çerçevede daha önce Yunanistan'la mutabık kılınan müzakere yöntemleri sürdürülecektir. Ege'deki hak ve çıkarlarımız Türkiye için hayati önem taşımaktadır. Ege adalarının antlaşmalarla belirlenmiş olan statüsüne uyulmasını ve Batı Trakya'daki soydaşlarımızın hakları ile ilgili antlaşmalara riayet edilmesini istiyoruz*”⁴⁴⁸.” şeklinde yapılan açıklama ile 1980-1983 arası dönemde Türkiye-Yunanistan ilişkilerine dair benimsenecek tutum açıklanmıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasında yıllardan beri süregelen NATO problemi Amerika'nın aracı olmasıyla çözüm bulmuştur. Nasıl ki Sovyet tehlikesine karşı Afganistan ve İran'ı kaybeden Amerika, Türkiye'ye karşı bir yakınlaşma içerisine girdiyse benzer bir durum Yunanistan için de yaşanmıştır. Yunanistan'da yapılacak seçimlerde PASOK liderlerinin NATO ve ABD aleyhinde bir propaganda benimsemesi, hem NATO hem de ABD için bu problemin bir an evvel çözülmesi

⁴⁴⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 634.

⁴⁴⁷ Evren, Kenan Evren'in..., C.II, s. 46-47.

⁴⁴⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler..., C. VII, s. 5692-5693.

şartını getirmiştir⁴⁴⁹. Bu doğrultuda 1979'da NATO Başkomutanlığı görevini alan William Rogers, iki ülke arasındaki anlaşmazlığa son vermek için, kendi soyadıyla anılan Rogers Planı'nı hazırlamıştır. Dört paragraftan meydana gelen Rogers Planı'nın ilk paragrafında Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına yeniden dâhil olacağı net bir şekilde yer almıştır. Diğer paragraflarda kısaca Ege'deki komuta ve hava sahalarına dair yapılacak olan görev dağılımı yer almıştır⁴⁵⁰.

17 Ekim 1980'de Türkiye'ye gelen ve Evren ile görüşen Rogers, planı dış işlerinde tüm yetkiyi elinde bulunduran Evren'e açıklamıştır⁴⁵¹. Türkiye'nin, Yunanistan'ı veto etme hakkından herhangi bir açık taviz almadan vazgeçmesi büyük bir hata olarak görülmektedir. Bu kararın alınmasında, anlaşmaya direkt olarak yansımaya da, yapılan görüşmelerde verilen sözlerin etkisinin olduğu açıktır. Öncelikle planın kabul edilmesiyle birlikte, Türkiye'de demokrasiyi hiçe sayarak darbe yapan askerlerin kurduğu yeni rejimin ABD tarafından daha kolay kabul göreceği vaat edilmiştir. Ayrıca yeni rejimin savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında ABD ve Rogers'ın etkin bir rol oynayacak olması verilen bir diğer vaat olmuştur⁴⁵².

Anlaşmanın yapılmasından hemen önce Evren, Rogers'a Yunanistan'ın anlaşmaya uymadığı takdirde nasıl bir yol izleneceği sorusunu yöneltmiş ve bu sorunun karşılığında Rogers'tan asker sözü almıştır⁴⁵³. 20 Ekim 1980'de Brüksel'de toplanan NATO Konseyi toplantısında, hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın bu planı kabul etmesiyle birlikte Yunanistan, NATO'nun askeri kanadına yeniden dâhil olmuş ve Ege'deki hava sahası trafiğe açılmış ve ayrıca kuzey-güney olarak ikiye ayrılmıştır⁴⁵⁴. Türkiye'nin, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına geri dönmesine yeşil ışık yakması, Yunanistan tarafından siyasî bir zafer olarak nitelendirilmiş ve Türkiye elindeki büyük bir siyasî kozu kaybetmiştir⁴⁵⁵.

⁴⁴⁹ Oran, *Türk Dış...*, s. 40.

⁴⁵⁰ Ufuk Güldemir, *Kanat Operasyonu*, İstanbul 1985, s. 83.

⁴⁵¹ Haydar Çakmak, "12 Eylül 1980 Darbesi ve Dış Politikası", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 277, Eylül 2010, s. 52; *Milliyet*, 18.10.1980; Oran, *Kenan Evren...*, s. 51.

⁴⁵² Güldemir, *Kanat...*, s. 83-84.

⁴⁵³ *a.g.e.*, s. 84.

⁴⁵⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 635.

⁴⁵⁵ Tayyar Arı, "Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 50, S. 01, 1995, s. 60.

Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına tekrar dönmesiyle birlikte Türk-Yunan ilişkilerinde diyaloglar dönemi başlamıştır. İki devlet, Ege ile ilgili meseleleri kendi aralarında çözmek için öncelikle 3 Aralık 1980'de Atina'da toplanmıştır⁴⁵⁶. Ardından 16-20 Mart 1981 tarihleri arasında Türk ve Yunan Dışişleri Bakanlıkları Genel Sekreterleri Ankara'da görüşmüşlerdir⁴⁵⁷. Bu toplantılarda genel olarak bir sorun haline gelen Kıbrıs hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş, ayrıca Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne hiçbir ödün almamasına rağmen onay veren Türkiye'nin artık Ege'de daha fazla taviz vermeye niyetli olmadığı görüşü öne çıkmıştır⁴⁵⁸. Bir sonuca varılamayan iki toplantının ardından 5-9 Eylül 1981 tarihleri arasında Kamuran Gürün ve Kostantin Mitsotakis Ankara'dan sonra tekrar Atina'da bir araya gelmişlerdir⁴⁵⁹. Arapsaçına dönen Ege meselesinden bir çözüm çıkamayacağını düşünen Yunanistan Başbakanı Yorgo Rallis, bu toplantıların ardından Ege sorununu Lahey'e götüreceklerini bildirmiştir⁴⁶⁰.

NATO meselesinin çözümü ile düzeleceği düşünülen Türk-Yunan ilişkileri, Ege ve Kıbrıs gibi iki temel sorun sebebiyle 1981'in Ekim ayı itibariyle daha da gergin bir hal almıştır. 18 Ekim'de Yunanistan'da yapılan seçimleri Andreas Papandreou'nun kazanmasıyla birlikte bu ilişkiler tamamen kopma noktasına gelmiştir⁴⁶¹. Propagandasını Ege'deki Türk tehlikesi üzerine oturtan PASOK lideri Papandreou'nun dış politikasını incelediğimizde ilişkilerin kopmasının ne kadar doğal bir sonuç olduğu ortaya çıkmaktadır. Papandreou, dünyayı ilgilendiren sorunlarda uzlaşmacı ve esnek diye tabir edebileceğimiz bir tavır takınırken; Türkiye'yi ilgilendiren ve iki ülke arasında bir türlü çözülmek bilmeyen Kıbrıs ve Ege sorunlarında uzlaşmaktan uzak bir tavır takınmıştır. Amacının Türkiye'yi; NATO, AET ve Avrupa Konseyi önünde “uzlaşmaya yaklaşmayan emperyalist bir ülke” konumuna getirmek istediği son derece açıktır⁴⁶².

⁴⁵⁶ Oran, *Türk Dış...*, s. 105.

⁴⁵⁷ *1981Tarihçesi*, s. 9.

⁴⁵⁸ *Cumhuriyet*, 17.03.1981.

⁴⁵⁹ *Cumhuriyet*, 09.09.1981.

⁴⁶⁰ *Cumhuriyet*, 27.09.1981.

⁴⁶¹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 427.

⁴⁶² Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 716.

Papandreou'nun bu tutumu, Savunma Planlama Komitesi'nin Brüksel'deki 8-9 Aralık 1981 tarihli toplantısında da etkisini göstermiştir. Savunma bakanlarının bir araya geldiği toplantının ardından yayınlanacak olan Ortak Bildiri'de, Papandreou, "Yunanistan'ın sınırlarının Türkiye'ye karşı korunacağı" şeklinde bir maddenin yer almasını istemiştir⁴⁶³. NATO, Papandreou'nun bu isteğini doğal olarak kabul etmemiş, Papandreou da Ortak Bildiri'nin yayınlanmasına karşı çıkmıştır. Böylelikle NATO tarihinde ilk kez Savunma Planlama Komitesi ortak bildirisinin yayınlanması engellenmiş ve yayınlanamamıştır⁴⁶⁴.

Türk-Yunan ilişkilerinin sarpa sardığı bu dönemde öne çıkan sorunlardan bazıları kıta sahanlığı, FIR hattı, adaların silahsızlandırılması ve Batı Trakya'daki Türk asıllı Yunan vatandaşlarıyla ilgili sorunlar olmuştur⁴⁶⁵. Papandreou'nun Batı Trakya Türkleri üzerindeki baskısı, öncelikle bölgedeki Türklerin vakıf ve mallarının saptanmasını sağlayacak bir kararname çıkarmasıyla başlamıştır⁴⁶⁶. Bu kararnamenin ardından bölgedeki 100 kadar Türk, açlık grevine girmişlerdir⁴⁶⁷. Ardından Papandreou Hükümeti'nin, 25 Mart 1982'de, İskeçe'deki Türklerin ellerinden arazilerini almasıyla, bölgede azınlık halinde bulunan Türkler direnişe başlamışlardır⁴⁶⁸. Yunan Hükümeti, devam eden direnişin önüne geçmek için İskeçe Türklerini Ağır Ceza Mahkemesi'ne göndermiştir. Ancak bölgedeki Türkler davalarından vazgeçmemiş, "Biz, bu garezkâr haksızlık karşısında, sarsılmaz bir kararlılık içindeyiz" şeklinde açıklama yaparak haklarını aramaya devam etmişlerdir⁴⁶⁹. Oturma eylemi yapan köylülerin gece yağmur altında kalması sebebiyle 4 kişi hastanelik olmuş ve tedaviye alınmıştır⁴⁷⁰.

Meydana gelen bu anlaşmazlıkların ardından iyice gerilen Türk-Yunan ilişkilerini yumuşatmak amacıyla Atina Büyükelçisi H. Fahir Alaçam ve Yunanistan Dışişleri Müsteşarı Kapsis, 15 Temmuz 1982'de bir araya

⁴⁶³ Oran, *Kenan Evren...*, s. 92; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 474.

⁴⁶⁴ *1981 Tarihçesi*, s. 21.

⁴⁶⁵ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 168; Gönübol-Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 603-604.

⁴⁶⁶ *Milliyet*, 07.02.1982.

⁴⁶⁷ *Milliyet*, 18.03.1982.

⁴⁶⁸ *Cumhuriyet*, 25.03.1982.

⁴⁶⁹ *Milliyet*, 25.03.1982.

⁴⁷⁰ *Milliyet*, 08.04.1982.

gelmişlerdir⁴⁷¹. Bir dizi görüşmenin ardından iki devletin açıkladığı ortak bildiriye, “*Türk ve Yunan Hükümetleri, aralarında dostluk ve samimî ilişkiler kurulmasının ve her alanda işbirliği yapılmasının iki milletin de çıkarlarına uygun olacağı düşüncesinden hareketle 2 Ekim 1982’de Ottawa’da buluşacak Dışişleri Bakanlarının ikili ilişkilerin değişik veçheleri üzerinde verimli bir diyalogun çerçevesini çizmelerini sağlayacak uygun bir ortamın yaratılması ve karşılıklı polemige yol açabilecek davranış ve beyanlardan kaçınılması hususlarında mutabık kalmışlardır.*” şeklinde kararlar yer almıştır⁴⁷².

Söz verilen tarihte Montreal’de görüşen İlder Türkmen ve Yannis Haralambopoulos, “*iki ülke arasındaki sorunlara ilişkin görüşmelerin usulünü ve aynı zamanda yöntemini ele almak ve tavsiyelerini Hükümetlerine sunmak hususlarında anlaşmış*” ve Aralık ayında Brüksel’de görüşmek üzere karar almışlardır⁴⁷³. 1-2 Aralık 1982 tarihinde Brüksel’de düzenlenen NATO toplantısında bir araya gelen yetkililerin görüşmesi adeta bir düelloya dönmüştür. Yunan Başbakanı Papandreou, toplantıda dağıttığı broşürlerle Türkiye’yi, Ege’de Yunan hava sahasını girmekle suçlamış, ayrıca Limni Adası’nın silahlandırılacağını savunmuştur. Bu iddialar karşısında NATO Başkomutanı Rogers, Genel Sekreteri Luns ve Amiral Falls, Yunanistan’ın bölgede sorumluluklarını yerine getirmediği üzerinde fikir birliğine varmışlardır⁴⁷⁴.

NATO’nun bu kararı Papandreou’yu durduramamış ve Papandreou Batı Trakya üzerindeki faaliyetlerine devam etmiştir. Papandreou’nun İskeçe’yi ziyaretinin ardından bölgedeki meranın Yunan vatandaşlarına verilmesi, İskeçe’deki olayları yeniden alevlendirmiş, jandarmalar bölgedeki Türk köylülerini dağıtmıştır⁴⁷⁵.

Tıpkı daha önce de olduğu gibi, yaşanan sorunları çözmek amacıyla iki ülkenin yetkilileri görüşmelere başlamıştır. Önce 9 Haziran 1983’te Paris’te, daha sonra da 26-28 Temmuz 1983 tarihlerinde Ankara’da bir araya gelen yetkililer

⁴⁷¹ *Cumhuriyet*, 19.06.1982.

⁴⁷² *1982 Tarihçesi* s. 15.

⁴⁷³ *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁷⁴ *Tercüman*, 02.12.1982.

⁴⁷⁵ *1983 Tarihçesi* s. 14; *Milliyet*, 17.05.1983.

işbirliğinde bulunma kararı almış ve Türkiye’de yapılacak seçimlerden sonra, Ocak 1984’de Atina’da yeniden görüşmek üzere sözleşmişlerdir⁴⁷⁶. Böylelikle meselenin çözümü, Ulusu Hükümeti’nin görev süresinin bitiminden sonraya kalmıştır.

Türkiye ve Yunanistan ilişkilerinde en az Ege sorunu kadar yer etmiş bir başka mesele de Kıbrıs sorunu olmuştur. Kıbrıs sorununun çözümü için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 20 Kasım 1979’da aldığı kararla, adadaki durumun iki toplum arasında çözülmesine karar verilmiştir. Kıbrıs Türkleri ve Rumları da bu meseleyi halletmek için kendi aralarında temasları başlamışlardır. Türkiye’de darbe gerçekleşmeden hemen bir ay önce bu temaslar sıklaşmış ve 9 Ağustos 1980’de Türk ve Rum yetkililer bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmede Türk tarafı, bölgede hem Rumların hem de Türklerin bulunması sebebiyle, Kıbrıs’ta “iki toplumlu ve iki ayrı bölge federal devletin” kurulmasını önermiştir⁴⁷⁷. Bu öneriye karşılık Kıbrıs Rum Lideri Spyros Kyprianou iki toplumu kabul edebileceklerini ancak iki bölge (bi-zonal) çözümü asla kabul etmeyeceklerini bildirince mesele çözüme ulaşmadan masadan kalkmıştır⁴⁷⁸.

12 Eylül darbesinin ardından dış politikada tüm yetkiyi elinde barından Evren, Rauf Denктаş ile yaptığı görüşmede, askeri hükümetin Kıbrıs sorununun çözülmesi için her türlü yardımda bulunmaya hazır olduğunu açıklamış ve bu doğrultuda girişimler başlamıştır⁴⁷⁹. Askerî Hükümet’in de yakından takip ettiği meselede, 1981 ve 1982 yıllarında yapılan onlarca müzakere ve kurulan onlarca temasa rağmen Kıbrıs sorununda hiçbir çözüme ulaşılamamıştır.

Ulus Hükümeti döneminde Kıbrıs ile ilgili ortaya çıkan ilk mesele Kıbrıs Rumlarının Magosa ve Maraş’a iskân edilmesi meselesi olmuştur⁴⁸⁰. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kurt Waldheim’in BM’de kurduğu temaslar sonucunda iskân meselesinin giderek ağırlık kazanması üzerine Evren ve Denктаş, Ankara’da toplantı yapmışlardır. Görüşmede Kıbrıs Rumlarının, Türk askerinin adadan

⁴⁷⁶ 1983 Tarihçesi s. 20.

⁴⁷⁷ Oran, *Türk Dış...*, s. 106.

⁴⁷⁸ *Cumhuriyet*, 11.08.1980.

⁴⁷⁹ *Cumhuriyet*, 25.10.1980; *Tercüman*, 25.10.1980.

⁴⁸⁰ *Cumhuriyet*, 18.09.1980.

çekilmesi, seyahat ve mülk edinme serbestisi ve adadaki Türklerin nüfusuna oranla %20'lik bir toprak verilmesi gibi teklifleri değerlendirilmiştir⁴⁸¹.

İlerleyen dönemde 5 Ağustos 1981'de, Kıbrıs'taki Türkler, adadaki sınırlarını belirleyen ve Maraş ile ilgili tekliflerini Kıbrıs Rum tarafına sunmuştur. Ancak Spyros Kyprianou bu teklife yanaşmamış ve suskunluğunu korumuştur⁴⁸². Bir çözüme ulaşamayan Kıbrıs sorunu, Rum tarafının suskunluğu ve 18 Ekim 1981'de Yunanistan'da yapılan seçimi Papandreou kazanmasıyla daha da işin içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Papandreou'nun Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki sert tutumu, Kıbrıs için de geçerli olmuş, PASOK lideri ayrıca Kıbrıs sorununun Türkler ve Rumlar arasında değil de BM kararları ve uluslararası topluluklarca çözülmesi taraftarı olmuştur⁴⁸³. Papandreou'nun Kıbrıs politikasıyla birlikte 13 Şubat 1983'te Kıbrıs Rumlarının yaptığı başkanlık seçiminde Spyros Kyprianou'nun zafere ulaşması Kıbrıs sorununa küresel bir nitelik kazanmasında önemli bir aşama olmuştur⁴⁸⁴.

Artık küresel bir nitelik kazanan Kıbrıs sorunu açısından mihenk taşı sayılabilecek olay, 13 Mayıs 1983'teki BM 37. Genel Kurul Toplantısı olmuştur. Toplantıda hem Türkiye hem de Kıbrıs Türkleri açısından oldukça sert kararlar alınmıştır. Kıbrıs Rumlarının lideri Spyros Kyprianou'nun adadaki bütün işgal kuvvetlerinin geri çekilmesi hakkındaki teklifi, Bağlantısızlar Temas Grubu tarafından açıklanan kararlar ve 103 kabul oyuyla onaylanmıştır. Bu kararın alınmasında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Bağlantısızlar hareketinin önemli bir üyesi olmasının büyük etkisi olmuştur.

Ayrıca kararın ardından Türkiye ve Kıbrıs Türk toplumu, kararı “*dengesiz ve tek taraflı*” olarak değerlendirmiş ve reddetmiştir. Ardından 17 Mayıs 1983'te Kıbrıs Türk Federe Devleti lideri Rauf Denktaş, BM kararı sebebiyle Kıbrıs'ta bağımsızlık ilanı için referanduma başvuracaklarını açıklamıştır⁴⁸⁵. Yaşanan bu gelişmelerin ardından harekete geçen Kıbrıs Türk toplumu, 17 Haziran 1983'te Kıbrıs Türk

⁴⁸¹ Kenan Evren'in..., C.II, s. 170-171.

⁴⁸² Oran, *Türk Dış...*, s. 118; *1981 Tarihçesi*, s. 17; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 369.

⁴⁸³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 617.

⁴⁸⁴ Oran, *Türk Dış...*, s. 107.

⁴⁸⁵ *Cumhuriyet*, 18.06.1983; *1983 Tarihçesi* s. 14; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 195.

Federe Devleti Meclisi'nde aldığı kararla kendi kaderini kendilerinin tayin edeceklerine dair kanunu kabul etmiş ve bağımsızlık yolunda oldukça önemli bir adım atmışlardır⁴⁸⁶.

Türkiye'de yapılan seçimleri ANAP'ın kazanmasıyla birlikte oluşan boşlukta, 15 Kasım 1983'te Kıbrıs Türkleri, Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduklarını açıklamışlardır⁴⁸⁷. Denктаş, bu ara dönemde bağımsızlık ilan etmelerinin nedenini, “*yeni gelen hükümetin yine bizim yüzümüzden cezalandırılmaması için kararı şimdi aldık*” diyerek açıklamıştır⁴⁸⁸.

Böylelikle neredeyse 3 yıl hükümette kalan askerler, yeni gelecek hükümete Yunanistan'ın NATO'ya dâhil edilmesiyle birlikte Türkiye adına kaybedilmiş büyük bir koz ve Kıbrıs'ın bağımsızlığı ile birlikte uluslararası alanda baskıya maruz kalmanın mirasını bırakmışlardır⁴⁸⁹.

3.3.3. Balkan Ülkeleri İle İlişkiler

12 Eylül darbesinin ardından Avrupa ile ilişkileri bozulan Türkiye'nin ilginçtir ki komşusu Bulgaristan ile olan ilişkileri ilerleme göstermiştir. Evren, Bulgaristan'ın Türkiye'ye yaklaşmasının nedenlerini, 12 Eylül'den önce Türkiye'de meydana gelen anarşi ortamının Bulgaristan'dan gelen kaçak silahlarla oluşturulduğu ve uyuşturucu ticaretinin de Bulgaristan üzerinden yapılması olarak sıralamıştır⁴⁹⁰.

Ulus Hükümeti döneminde Bulgaristan ile resmi olarak yapılan ilk temaslar 13-16 Nisan 1981 tarihinde, iki ülkenin sınırında bulunan Rezve Deresi ve Aziziye Tepesi ile ilgili sorunları çözmek için yapılan görüşmeyle gerçekleşmiştir⁴⁹¹. Yapılan ilk görüşmelerde bir sonuç alınmadığı için 21-23 Nisan 1981 tarihlerinde Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petir Mladenov, İter Türkmen'in davetlisi olarak Türkiye'ye gelmiştir⁴⁹². Bu ziyaret sırasında Rezve Deresi ile ilgili bir protokol

⁴⁸⁶ Oran, *Türk Dış...*, s. 107.

⁴⁸⁷ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 433.

⁴⁸⁸ *Milliyet*, 16.11.1983.

⁴⁸⁹ Oran, *Türk Dış...*, s. 108.

⁴⁹⁰ *Tercüman*, 05.07.1981; Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, 333-335.

⁴⁹¹ *1981 Tarihçesi*, s. 11.

⁴⁹² *Dışişleri Bakanı İter Türkmen'in Konuşmaları, Demeçleri ve Basına Verdiği Mülakatlar (21 Eylül 1980-3 Kasım 1983)*, Ankara 1983, s. 185-187.

hazırlanmış ancak derenin döküldüğü yer ile ilgili anlaşmazlıklar meydana gelince yine bir çözüm bulunamamıştır⁴⁹³.

Uzun yıllardan çözülemeyen Rezve Deresi ve Aziziye Tepesi ile ilgili meseleler, Evren'in 24-27 Şubat 1982'deki Bulgaristan ziyaretinde çözülmüştür. Yıllardır ağaçlandırılması bile yasaklanmış olan Aziziye Tepesi ve yine yıllardır taş seddeler yapılarak akışı değiştirilmiş olan Rezve Deresi ile ilgili anlaşmazlıklar, 27 Mayıs 1982'de Mladenov ve Türkmen'in imzalandığı anlaşmalar ile çözüme ulaşmıştır⁴⁹⁴. Ayrıca bu ziyaret ile Evren, Bulgaristan'a giden ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur⁴⁹⁵.

Evren'in bu ziyaretinin bir diğer önemli tesiri de Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edecek Türkler konusunda olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Bulgaristan'da yaşayan Türkler, çeşitli anlaşmalar vasıtasıyla Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçmüşlerdir. 12 Eylül darbesine kadar geçen sürede, göçmenler ile ilgili yapılan son anlaşma Yakın Akraba Göçü Anlaşması olmuştur. 1968-1978 yılları arasında geçerliliğini koruyan bu anlaşmanın sona ermesi ile birlikte geride parçalanmış aileler kalmıştır⁴⁹⁶.

Dönemin Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov, bu ziyaret sırasında Evren'e *“Buradaki Türklerin Türkiye'ye göçünü arzu ediyor musunuz?”* sorusunu sormuş, Evren'den *“Hayır ama parçalanmış ailelerin birleştirilmesi iyi olur.”* cevabını almıştır. Bu doğrultuda hazırlanan bildiriye *“Taraflar, bundan evvel yapılan toplu göçe ilişkin anlaşmaların sona ermiş olduğunu müşahede etmişler ve parçalanmış ailelerin Bulgaristan'da ve Türkiye'de bir araya gelmelerini amaçlayan münferit talepleri mevzuatları çerçevesinde insani açıdan inceleyip hayırhahlıkla çözüme bağlamada mutabık kalmışlardır”* açıklaması yer almıştır. Ayrıca Evren,

⁴⁹³ 1981 Tarihçesi, s. 11.

⁴⁹⁴ 1982 Tarihçesi, s. 170.

⁴⁹⁵ Evren, Kenan Evren'in..., C.III, s. 78-85.

⁴⁹⁶ Cemile Tekin-Yılmaz Altunsoy, “Cumhuriyet Döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitleli Göçler”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. II , s. 139.

göçlere tamamen izin vermemesinin asıl sebebinin komünist fikirlerinin ve ajanlarının Türkiye'ye girişini engellemek olduğunu anılarında geçirmiştir⁴⁹⁷.

Evren'in tüm Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç etmesine izin vermemesiyle birlikte Bulgaristan'da büyük propagandalar başlamış ve 1989 yılına kadar süren bu propagandalar ile Türkler asimile edilmeye çalışılmıştır. Bulgaristan yönetimi bu doğrultuda Türklerin isimlerini değiştirmiş, Türkçe konuşmalarını yasaklamış, dinlerinin gerekliliklerini yerine getirmelerini engellemiş ve bu kişilere karakollarda işkence edilmesine neden olmuştur⁴⁹⁸.

Evren'in Bulgaristan'ı ziyaretinin ardından Türk-Bulgar ilişkileri ekonomik açıdan kademe atlamıştır. 9-11 Şubat 1983'te Bulgaristan'a giden Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, burada Balkan yarımadasının güvenliği, endüstri, sanayi, ekonomik, ticari, ulaştırma ve kültürel anlamda işbirliği yapılması yönünde görüşmeler yapmıştır⁴⁹⁹. Ayrıca 6-9 Haziran 1983'te Evren'in davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Todor Jivkov da çeşitli konularda işbirliği yapılması için temaslarda bulunmuş ve Bulgaristan'da yaşayan parçalanmış Türk ailelerinin birleştirilmesi için girişimlerde bulunmuştur⁵⁰⁰. Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petir Mladenov, bu ziyaret sırasında "Türk bilinçli Bulgar vatandaşlarından" bahsedilirken Evren'in sürekli olarak "bizim soydaşlarımız" kavramını kullanmasının Jivkov'u rahatsız ettiğinden bahsetmiştir⁵⁰¹.

Ulus Hükümeti döneminde ikili ilişkilerde bulunduğumuz bir diğer Balkan ülkesi Romanya olmuştur. Ortak sınırı olmasa da birbirlerini komşu olarak gören iki ülkenin bu dönemde ilk teması Romanya Dışişleri Bakanı Stefan Andrei'nin Türkiye'ye gelmesiyle yaşanmıştır⁵⁰². Stefan Andrei, Romenlerin inşa etmeye başladığı Kırıkkale yakınlarındaki Orta Anadolu Rafinerisi'ni ziyaret etmiş ve bu ziyaretin ardından Kenan Evren ile görüşmüş, Romanya Devlet Başkanı

⁴⁹⁷ Oran, *Kenan Evren'in...*, s. 95.

⁴⁹⁸ Tekin-Altunsoy, *a.g.m.*, 140-141.

⁴⁹⁹ BCA, 30-18-1-2/471-16-10; *Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in...*, s. 321-326; *1982 Tarihçesi*, s. 109-110.

⁵⁰⁰ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 225-229.

⁵⁰¹ Hüseyin Mevsim, "Bulgar Dışişleri Bakanı Petir Mladenov'un Anıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 52, S.1 (2012), s. 50.

⁵⁰² *Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in...*, s. 183-184.

Ceauşescu'nun kendisini Romanya'ya davet ettiğini bildirmiştir⁵⁰³. Ayrıca bu ziyaret sonunda iki ülke arasında çeşitli kültürel olaylarda işbirliğini öngören Kültür Anlaşması imzalanmıştır⁵⁰⁴.

Evren, Ceauşescu'nun davetine 5-8 Nisan 1982 tarihlerinde icabet etmiştir⁵⁰⁵. Evren'in bu ziyaretinde, ikili ticari ilişkilerin geliştirilerek 500 milyon dolara çıkartılması, madencilik ve petrol arayışında işbirliği sağlanması gibi ekonomik konular masaya yatırılmıştır⁵⁰⁶. Bu doğrultuda “*Karadeniz'deki Türk ve Romen Limanları Arasında Doğrudan Bağlantuların Kurulmasına İlişkin Anlaşma*” imzalanmış ve iki ülkenin deniz ticaretinde gelişmesi öngörülmüştür⁵⁰⁷.

Ceauşescu'nun Evren'e iade-i ziyareti 20-23 Mayıs 1983 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu ziyarette Karabük Demir ve Çelik Tesisleri'nin yenilenmesi, Ro-Ro Hattı'nın açılması, maden kömürü kaynaklarının termonükleer santrallerde kullanımı, Orta Anadolu Rafinerisi'nin son durumu ve Kapulukaya Hidroelektrik Santrali'nin kuruluşunda yapılacak işbirliği meseleleri görüşülmüştür⁵⁰⁸.

Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ile ilişkilerimiz de bu dönemde iki ülke arasında işbirliği olduğunu göstermektedir. Özellikle Irak-İran Savaşı'nın barışçı ve iki ülkenin de yararına olacak şekilde ve Filistin halkının kendi devletini kurması hakkında hem Türkiye hem de Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti aynı görüşe sahiptir⁵⁰⁹. Ayrıca tüm dünyadaki elçiliklerimize saldırılar düzenleyen ve büyükelçilerimizi şehit eden Ermeni terörüne en büyük tepkilerden birini Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti vermiştir. Belgrad Büyükelçimiz Galip Balkar'ın 9 Mart 1983'te Ermeni teröristler tarafından şehit edilmesi üzerine, Yugoslavya durumun araştırılmasında ön saflarda yer almış ve tüm dünyada terörizmin durdurulması için faaliyetler başlatmıştır⁵¹⁰.

⁵⁰³ *Cumhuriyet*, 13.04.1981-14.04.1981.

⁵⁰⁴ *Cumhuriyet*, 15.04.1981.

⁵⁰⁵ BCA, 30-18-1-2/448-452-10.

⁵⁰⁶ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 136-138.

⁵⁰⁷ *1982 Tarihçesi*, s. 171.

⁵⁰⁸ *1983 Tarihçesi*, s. 119-125.

⁵⁰⁹ *1982 Tarihçesi*, s. 53.

⁵¹⁰ *Dışişleri Bakanı İler Türkmen'in...*, s. 333-337.

3.3.4. Terör Örgütlerinin Faaliyetleri

Daha önceki bölümlerde üzerinde durduğumuz Ermeni terörü meselesi, 1980-1983 arası dönemde de faaliyetlerini had safhaya çıkarmıştır. Hatırlanacağı üzere ASALA (Ermeni Gizli Ordusu) olarak bilenen örgüt, ilk olarak 1973 yılında Los Angeles'ta görev yapan Başkonsolos Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir'i şehit etmiştir. İlerleyen yıllarda bu suikastlar başta ASALA olmak üzere, ARA (Ermeni Devrimci Ordusu), JCAG (Ermeni Soykırımı İntikam Komandoları) tarafından düzenlenmeye devam etmiştir.

Ulus Hükümeti'ne kadar geçen sürede, yani 1973-1980 yılları arasında, Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil, Paris Büyükelçisi İsmail Erez ve Makam Şoförü Talip Yener, Beyrut Büyükelçiliği Başkâtibi Oktay Cirit, Vatikan Büyükelçisi Taha Carım, Emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu, Madrid Büyükelçisi Zeki Kuneralp ve eşi Necla Kuneralp, Lahey Büyükelçisi Özdemir Benler'in oğlu Ahmet Benler, Paris Turizm Müşaviri Yılmaz Çolpan, Atina Büyükelçisi Ataşesi Galip Özmen ve kızı Nesrin Özmen gibi birçok diplomatımız, Ermeniler tarafından şehit edilmiştir⁵¹¹.

Ulus Hükümeti döneminde Ermeni terörü sebebiyle şehit olan ilk isim Sidney Başkonsolosu Şarık Arıyak olmuştur. *Hürriyet* gazetesinin haberine göre, daha önceden tehdit edilen Şarık Arıyak, polis koruması talep etmiş ve kendisine Koruma Görevlisi olarak Engin Enver'in eşlik etmesine karar verilmiştir. 17 Aralık 1980 günü evinden ayrılmak üzere çıkan Şarık Arıyak ve Engin Enver, otomobillerine binecekleri sırada iki motosikletli tarafından makineli tüfek ile vurularak şehit edilmiştir. Bu suikastın ardından Australian Associated Press'i arayan bir kadın cinayeti JCAG olarak işlediklerini, olayın ARA ile bir alakasının olmadığını ve bu cinayetlere devam edeceklerini bildirmiştir⁵¹².

Cinayetlere devam edeceklerini bildiren teröristler, önce 4 Mart 1981'de Paris Çalışma Müşaviri Reşat Morali ve Din Görevlisi Tecelli Arı'yı⁵¹³, 9 Haziran 1981, Cenevre Başkonsolosluk Sekreteri Mehmet Savaş Yergüz'ü şehit etmişlerdir⁵¹⁴.

⁵¹¹ *Dışişleri Bakanlığı İter Türkmen'in...*, s. 155-156.

⁵¹² *Hürriyet*, 18.12.1980.

⁵¹³ *Cumhuriyet*, 05.03.1981.

1981 yılında, bu suikastların dışında Ermeni teröristlerinin çeşitli eylemleri olmuştur. Bu eylemleri sıralayacak olursak, 14 Ocak 1981’de Paris Maliye Müşaviri Ahmet Erbeyli’nin arabasına bomba yerleştirilmiştir. 3 Nisan 1981’de Kopenhag’da Çalışma Müşaviri Cavit Demir, Ermeni teröristler tarafından ağır yaralanmıştır. Önce 1 Haziran 1981’de Paris, ardından da 16 Eylül 1981’de Kopenhag THY Bürosu’nun Gizli Ermeni Kurtuluşu Örgütü tarafından bombalanmıştır. Yine 24 Eylül 1981’de Paris Başkonsolosluğumuz 4 Ermeni terörist tarafından işgal edilmiş ve bu olay sırasında Güvenlik Görevlisi Cemal Özen şehit olmuş ve Paris Başkonsolosumuz Kaya İnal ağır yaralanmıştır. 25 Ekim 1981’de Roma Büyükelçiliği’nde görev yapan İkinci Kâtipi Gökberk Ergenekon, Ermeni teröristler tarafından silahlı saldırıya uğramış ve yaralanması üzerine Türkiye’ye dönmüştür. Son olarak da 20 Kasım 1981’de Los Angeles Başkonsolosluğumuz Ermeni teröristleri tarafından bombalanmıştır⁵¹⁵.

Ulus Hükümeti döneminde, Ermeni terör örgütlerinin faaliyetleri ve teröristlerin giriştiği suikastların zirvesi 1982 yılında yaşanmış ve tek bir yılda 6 Türk diplomatı, Ermeni teröristlerince şehit edilmiştir⁵¹⁶. Bu isimlerden ilki 28 Ocak 1982’de şehit edilen Los Angeles Başkonsolosumuz Kemal Arıkan olmuştur⁵¹⁷. Kemal Arıkan suikastının asıl amacının “*Türk halkını infiale sevk etmek*” olduğu olayın ardından ilgililerce kabul edilmiştir⁵¹⁸. Ayrıca ABD’nin önde gelen siyasî isimleri, bu olayın ardından terörizm ile mücadele konusunda tüm ülkeleri bir araya toplamak maksadıyla çalışmalar yapmıştır⁵¹⁹.

Tıpkı diğer suikastlarda olduğu gibi cinayetlere devam edeceklerini söyleyen teröristlerin bir sonraki hedefi Boston Fahri Konsolosumuz Orhan Ragıp Gündüz olmuştur. 22 Mart 1982’de evine bomba yerleştirilen Gündüz, bu saldırıdan sağ olarak kurtulmayı başarmış ancak daha sonra 4 Mayıs 1982’de JCAG tarafından yapılan suikast sonucunda şehit olmuştur⁵²⁰. Bu olayın üzerine Danışma Meclisi

⁵¹⁴ *Milliyet*, 10.06.1981; Evren, *Kenan Evren’in...*, C.II, s. 345.

⁵¹⁵ *1981 Tarihçesi*, s. 56-57.

⁵¹⁶ *1982 Tarihçesi*, s. 82.

⁵¹⁷ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.III, s. 59.

⁵¹⁸ *Tercüman*, 29.12.1982.

⁵¹⁹ *Dışişleri Bakanı İler Türkmen’in...*, s.224-225.

⁵²⁰ *Tercüman*, 06.05.1982; Evren, *Kenan Evren’in...*, C.III, s. 163

toplantısıdır. Toplantı Orhan Ragıp Gündüz'ün anılmasıyla başlamış ve 1973'ten beri Ermeni terörüne verilen şehit sayısının 21 olduğu açıklanmıştır. Ayrıca son yıllarda verilen şehitlerin genellikle Kuzey Amerika ve ABD'de meydana geldiği ve bu konuların Ermeni propagandası yapılmak için özellikle seçildiği belirtilmiş, yurtdışındaki temsilciliklerin güvenliklerinin artırılması için çalışmalar yapıldığı açıklanmıştır⁵²¹. 17-18 Mayıs 1982'de yapılan NATO toplantısının ardından yayınlanan Ortak Bildiri'de ilk kez uluslararası terörizm kınanmış ve tüm dünyanın bu konu hakkında seferber olması gerektiği belirtilmiştir⁵²².

Ermeni terörünün bir sonraki hedefi Lizbon İdari Ataşesi Erkut Akbay ve eşi Nadide Akbay olmuştur. 7 Haziran 1982'de meydana gelen bu olayda, 5 el ateş edilen aileden, Erkut Akbay olay yerinde şehit olmuştur⁵²³. Olay neticesinde ağır yaralanan Nadide Akbay ise hemen ameliyata alınmış ancak komaya girmiştir. Sonraki süreçte Türkiye'ye getirilen ve komadan çıkamayan Nadide Akbay, 8 Ocak 1983'te hayatını kaybetmiştir. Lizbon'daki bu saldırıyı JCAG üstlenmiştir⁵²⁴.

Suikastların ardından ASALA, 7 Ağustos 1982'de Türkiye'de ilk kez eyleme kalkışmıştır. Esenboğa Havaalanı'nda bombalı saldırı düzenleyen Zohrap Serkisyan ve Levon Ekmekçiyen isimli iki Ermeni terörist, 8 kişinin ölmesine ve 72 kişinin yaralanmasına sebep olmuştur⁵²⁵. Teröristlerden Zohrap Serkisyan olay yerinde hayatını kaybederken diğer terörist Levon Ekmekçiyen teslim alınmıştır. Bu saldırının, ele geçirilen 85 Ermeni teröristin serbest bırakılması için yapıldığını bildiren ASALA, İngiltere, ABD, Fransa, Kanada, İsviçre ve İsveç gibi birçok ülkeyi, istekleri yerine getirilmediği takdirde Ankara'da yaşanan olayların katlanarak bu ülkelerde de gerçekleşeceği konusunda uarmıştır⁵²⁶.

Ayrıca Ermeni teröristlerin, bu olaydan 15 gün önce Ankara'ya gelip kaldıkları otelde saldırıyı planladıkları ortaya çıkmıştır. Bu çirkin olayın ardından TRT'de yaptığı konuşmada Evren, Ermeni teröristlere kol kanat açan batılı devletleri

⁵²¹ *Dışişleri Bakanı İler Türkmen'in...*, s.234-235.

⁵²² *1982 Tarihçesi*, s. 13.

⁵²³ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 187.

⁵²⁴ *Tercüman*, 08.06.1982.

⁵²⁵ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 223.

⁵²⁶ *Hürriyet*, 08.08.1982.

“Vatandaşı olduğu çeşitli yabancı ülkelerin korunması ve teminatı altında masum görünüş içinde türlü kirli işlere ve entrikalara karışmış kişisel çıkarları için bu örgütleri maddi ve manevi olarak destekleyen ve teşvik eden Ermeniler ile terör gruplarının ülkelerinde barınmalarına imkân sağlayan, adeta bunlara yasal bir kişilik tanıyan ve hatta terör eylemlerinin kendi ülkelerine sığraması endişesi içinde kan cezbisine tutulmuş bu canavarları okşayan tüm ülkeler bilmelidirler ki, Türk Milleti; denizin kopartabildiği küçükük zerreciklere rağmen kudurmuş dalgaları parçalayıp yok eden granit kayalar gibi dimdik, İstiklal Savaşımız ile çizilen Misak-ı Millî sınırları içinde ülke birlik ve bütünlüğünün vakur bekçisidir. Türk milleti bu uğurda asırlar boyu pek çok şehit vermiş olup bu ilke için daha pek çok şehit vermeye yeminlidir.” diyerek eleştirmiştir⁵²⁷.

Esenboğa’da yaşanan bu hadiseden 20 gün sonra Ermeni teröristlerin hedefi Kanada Büyükelçiliğimiz Askeri Ataşesi Kurmay Albay Atilla Altıkat olmuştur. Ottawa’da otomobilindeyken Atilla Altıkat’a 8 el ateş edilmiş ve şehit olmuştur. Cinayeti işleyen teröristi bulmak için Kanada, Kırmızı Yaprak adlı bir operasyon düzenlemiş ve şüpheli bir kişi gözaltına aldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Kanada Radyosu’na bağlanan bir kişi cinayeti JCAG isimli örgütün işlediğini ve yine bu cinayetlerin devamının geleceğini söylemiştir⁵²⁸.

Şehit haberlerinin önüne geçmek için elçiliklerdeki güvenlik önlemlerini arttıran hükümet, bir yandan da ele geçirilen isimlerin yargılamalarına başlamıştır. Bu doğrultuda Esenboğa’daki katliamdan sorumlu olan ve gözaltına alınan ASALA terör örgütü üyesi Levon Ekmekçiyan, 8 Eylül 1982’de Ankara 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’ne çıkarılmış ve bu duruşma sonunda idama mahkûm edilmiştir⁵²⁹. Bu kararın ardından Ermeni teröristleri adeta nispet yaparcasına 9 Eylül 1982’de Burgaz Konsoloslugu İdari Ataşesi Bora Süelkan’ı şehit etmişlerdir. Doğu Bloğu’nda verdiğimiz ilk şehit olan Bora Süelkan’ın cinayetini ASALA üstlenmiştir⁵³⁰.

⁵²⁷ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.III, s. 225.

⁵²⁸ *Hürriyet*, 28.08.1982.

⁵²⁹ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.III, s. 244.

⁵³⁰ *Tercüman*, 10.09.1982.

Süelkan'ın cenaze töreninde konuşan İlder Türkmen, ASALA yetkilerinin bir dergiye verdiği röportajda “*ASALA'nın amacının tüm dünyadaki Ermenileri etkilemek, dünya kamuoyuna sözde Ermeni davasını benimsetmek, Sovyetler Birliği'ndeki Ermeni Cumhuriyeti'ni bir sığırama tahtası olarak kullanmak, Türkiye'yi Batı'dan ayırmak ve Türkiye'yi tekrar kargaşaya sevk etmek*” olduğunu açıklamıştır⁵³¹.

Ulus Hükümeti'nin son yılı olan 1983 yılı, Ermeni terörünün seyri açısından önemli bir dönem olmuştur. 1973'ten beri devam ettirdikleri propaganda 1983'ün ilk yarısı boyunca devam etmiştir. Bu yılda Türk-Ermeni ilişkileri adına yaşanan ilk olay, Esenboğa katliamından sorumlu olan ve idam cezası kesinleşen Levon Ekmekçiyan, 29 Ocak 1983'te idam edilmesi olmuştur⁵³². ASALA'ya mensup Ekmekçiyan'ın idam edilmesinin ardından nispet yapmak isteyen Ermeni teröristlerin hedefi Paris'te bulunan Marmara isimli turizm acentesi olmuştur. Acenteye yapılan bu bombalı saldırının bilançosu 1 ölü ve 4 yaralı Fransız vatandaşı olarak açıklanmıştır⁵³³.

ASALA'nın bu eyleminin ardından bir diğer Ermeni terör örgütü JCAG da Belgrad Büyükelçimiz Galip Balkar'ı şehit etmiştir. Yugoslavya Hükümeti'nin olayı büyük bir ciddiyetle ele alması ve olaya karşı tutumu, Türkiye'de büyük bir takdirle karşılanmış ve teröre karşı tüm dünyanın birlikte hareket etmesi açısından önemli bir gelişme olmuştur⁵³⁴. Ayrıca Türkiye, bu olayın ardından meseleyi NATO'ya götürerek Ermeni terörünün önlenmesi konusunda NATO'nun daha aktif bir politika benimsemesi gerektiği konusunda bir sunum yapmaya karar vermiştir⁵³⁵.

Tüm dünyanın terörizme karşı ortak hareket etmesi ve Ermeni terörünün tartışılmaya başlandığı günlerde Ermeni teröristler, saldırılarına devam etmişlerdir. Önce 14 Temmuz 1983'te NATO ve AET gibi uluslararası kuruluşların da merkezinin bulunduğu Brüksel'de, Büyükelçiliğimiz İdari Ataşesi Dursun Aksoy iki

⁵³¹ *Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in...*, s.276.

⁵³² *Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. VIII, 28 Ocak 1983, s. 543; *Milliyet*, 29.01.1983.

⁵³³ *1983 Tarihçesi* s. 9.

⁵³⁴ *Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in...*, s. 335-336.

⁵³⁵ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 125.

el ateş edilerek şehit edilmiştir. Bu saldırıyı önce ASALA üstlenmiş, daha sonra JCAG ve EDO da saldırıda payları olduğunu bildirmiştir⁵³⁶.

Brüksel’de yaşanan bu olaydan 1 gün sonra canilerin hedefi Paris’teki Orly Havaalanı olmuştur. THY uçağına binmek üzere bagaj işlemleri için sıra bekleyen yolcular arasında Ermeni teröristlerce bomba patlatılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda Bombaların Çek yapımı Semtex tipi bombalar olduğu ve yolcu bagajları arasına gizlendiği düşünülmüştür. Orly Havaalanı’ndaki bu katliamın bilançosu 5 ölü 63 yaralı olarak açıklanmıştır⁵³⁷.

Orly Havaalanı’ndaki bu katliamın ardından tüm Batı dünyası, Ermeni meselesini çözmek amacıyla 21-24 Temmuz 1983 tarihleri arasında Lozan’da 2. Dünya Ermeni Kongresi’ni düzenlemiştir. Kongrede, *“Türkiye’nin, 1915’te sözde Ermeni meselesini tanımadığı ve Ermeni halkının haklarını dikkate almadığı sürece bu savaş devam edeceği; Batuluların Türkiye’ye yaptığı yardımlar, Ermeni haklarının gerçekleştirilmesini engellediği; SSCB’nin tutumunun, Türkiye’nin Ermeni sorununda daha rahat hareket edebilmesini sağladığı; bölgedeki diğer kurtuluş hareketleri Ermenilerce desteklenmesi gerektiği; Ermeni ve Kürt halkları arasında bir ittifakın gerekli olduğu ve Kıbrıs-Yunan halklarının Türkiye’ye karşı mücadelelerinin Batılı devletlerce desteklenmesi gerektiği”* üzerinde durulmuştur⁵³⁸.

3.4. Sovyetler Birliği İle İlişkiler

Türkiye, 12 Eylül’den önce yaşadığı tüm askeri müdahalelerin ardından ABD ile yakın bir ilişki kurmaya çabaladığı için, bu dönemlerde küresel anlamda ABD’nin en büyük rakiplerinden olan Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerimiz kötü etkilenmiştir. 12 Eylül Hükümeti döneminde de tamamen aynı olmamakla birlikte, bu duruma benzer bir yaklaşım söz konusudur. 12 Eylül öncesinde Türkiye’de büyük bir hızla yayılım gösteren sol merkezli fikirlerin, darbenin ardından önüne geçilmesi ve hatta yasaklanır duruma gelmesi Sovyetleri pek hoşnut etmemiştir. Ancak MGK’nın dış politikada çok yönlü bir politika benimsemesiyle birlikte, diğer darbe dönemlerine

⁵³⁶ Cumhuriyet, 15.07.1983.

⁵³⁷ Milliyet, 16.07.1983.

⁵³⁸ 1983 Tarihçesi s. 19; Ayrıca bk.: EK-10: II. Dünya Ermeni Kongresi’nde Ermeni sorununun çözülmesi için önerilen teklifler.

nazaran bu askeri yönetim döneminde Türkiye ve Sovyetler arasında daha ılımlı ilişkiler kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Özellikle Sovyetlerin 1979 yılının sonunda Afganistan'ı işgal etmesi, Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki konumunu güçlendirmiştir. Ayrıca Türkiye'ye sığınan Afgan göçmenlerin⁵³⁹ ikili ilişkilerde sorun teşkil etmemesi de neredeyse 1 yıl sonra hükümete geçecek askerler için avantaj sağlamıştır⁵⁴⁰.

Ulus Hükümeti'nin 27 Eylül 1980'de yaptığı toplantıda açıkladığı hükümet programında, Sovyetler Birliği ile kuracağı ilişkiler şu cümleler ile açıklanmıştır: *“Hükümetimiz tüm komşularımızla dostluk ilişkilerini ve yakın işbirliğini geliştirmek dileğindedir. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği ile olan dostane ilişkilerimizin geliştirilmesine özel önem verilecektir”⁵⁴¹.*

Ulus Hükümeti dönemindeki dış politika için yapılan çalışmalarda genellikle Türk-Sovyet ilişkilerinin durgun bir hal aldığı üzerinde durulmaktadır. Ancak dönemin Dışişleri Bakanı İltis Türkmen bu görüşe katılmadığını, dönemin revaçta gazetecileri Fahir Armaoğlu ve Mehmet Ali Birand ile birlikte katıldığı açık oturumda bildirmiştir. Türkmen bu oturumda, *“Biz, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerimize çok büyük bir önem atfettiğimizi teyit etmek isterim. Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin istikrar içinde gelişmesi Türkiye'nin de çıkarıdır ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerimiz daima bu çerçeve içerisinde değerlendirilmektedir. Yalnız ikili ilişkiler ile uluslararası konulardaki görüşler arasında bir paralelizm kurmaya imkân yoktur. Böyle bir paralelizm kurulursa birçok ülkenin ikili ilişkileri büyük zarar görür”* şeklinde yaptığı açıklama ile yapıcı ilişkiler kurulmaya çalışıldığını bildirmiştir⁵⁴².

Türkmen'in bu açıklaması, 1980'in başından itibaren yeniden yapılanma süreci geçiren Türkiye ve Sovyetlerin, ekonomik anlamdaki işbirliklerinin yanı sıra siyasal anlamda da ilişkiler geliştireceğinin habercisi olmuştur. Ulus Hükümeti döneminde Sovyetler ile ekonomik anlamda kurulan ilk temas, darbeden yaklaşık iki

⁵³⁹ 1982 Tarihçesi, s. 17.

⁵⁴⁰ Oran, *Türk Dış...*, s. 34.

⁵⁴¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Hükümetler...*, C. VII, s. 5692-5693.

⁵⁴² Armaoğlu, *Türk Dış...*, s. 287.

hafta sonra gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği Büyükelçisi Alexei Rodionov, yeni hükümet ile görüşme talep etmiştir. Bu görüşmede Rodionov, Sovyetlerin, “*Yeni Türk Hükümeti’nin ülkelerimiz arasındaki dostane ilişkilerin devamına, Atatürk ve Lenin tarafından temeli atılan Türk-Sovyet ilişkilerinin artarak gelişmesi*” yönünde bir tavır takınacağını bildirmiştir. Buna karşılık Evren, “*Türk dış politikasının daima barışsever esaslara dayandığını ve bizim de Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerimizin daha da iyiye gitmesini arzu ettiklerini*” bildirmiş, ardından İran-İrak savaşı ile ilgili iki devletin temsilcileri fikir alışverişinde bulunmuştur⁵⁴³.

Sovyetler ve Türkiye arasındaki bir sonraki temas, 6-13 Mart 1981 tarihleri arasında Türkiye’ye gelen Sovyet Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkanı Shackou vasıtasıyla olmuştur⁵⁴⁴. Ankara’da Shackou’nun öncülüğünde Sovyetler ile yapılan görüşmenin ardından Seydişehir Alüminyum Tesisleri’nin kapasitesini arttırmak maksadıyla bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmayı Türkiye adına Sanayi ve Teknoloji Bakanı Şahap Kocatoğlu, Sovyetler Birliği adına da Sovyet Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkanı Shackou imzalamıştır⁵⁴⁵. Bu anlaşma ile birlikte Sovyetler, kapasiteyi arttıracak gerekli mal ve teçhizatları 1982 yılının sonuna kadar göndermeyi kabul etmiştir⁵⁴⁶.

Ayrıca Shackou’nun ziyareti sırasında, daha önce Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Türkiye arasında 9 Temmuz 1975 tarihinde kabul edilen “*Türk - Sovyet Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesi Anlaşması*” ile birlikte alınan karar doğrultusunda Çan’da kurulacak olan termik santralin çevreye ve havaya zarar vereceği öngörüldüğünden Bursa’nın Keles ilçesinde inşa edilmesinde fikir birliğine varılmıştır⁵⁴⁷.

Bu dönemde Sovyetler ile ilişkilerde öne çıkan bir diğer konu da Arpaçay sınırı ile ilgili görüşmeler olmuştur. Bilindiği üzere Türk-Sovyet kara sınırı, iki devlet arasında 16 Mart 1921’de imzalanan Moskova Antlaşması ile çizilmiştir. Bu antlaşma ile işaretlenen sınır üzerinde bulunan Arpaçay bölgesindeki sınırların

⁵⁴³ Evren, *Kenan Evren’in...*, C.II, s. 78.

⁵⁴⁴ *1981 Tarihçesi...*, s. 24; *Cumhuriyet*, 10.03.1981.

⁵⁴⁵ *Cumhuriyet*, 11.03.1981.

⁵⁴⁶ *Resmi Gazete*, 09.03.1981, S: 17274, s. 2.

⁵⁴⁷ *Resmi Gazete*, 10.03.1981, S: 17275, s. 1.

yeniden işaretlenmesi ve Arpaçay (Ahuryan) Nehri üzerinde bulunan köprü ve benzeri taşınmazların bakımı ile ilgili bir dizi görüşmeler yapılmıştır. Bölgenin doğalgaz, uranyum ve diğer doğal kaynaklar açısından zengin olması sebebiyle, iki devletin arasında ileride yaşanacak olası bir problemden önce anlaşmanın çıkarlarına olacağına karar verilmiştir⁵⁴⁸. Bu doğrultuda kurulan Türk-Sovyet Rödemarkasyon Ortak Komisyonu, 11 Haziran 9 Temmuz 1981⁵⁴⁹, 11 Şubat-16 Mart 1982⁵⁵⁰, 6 Ekim-5 Kasım 1982⁵⁵¹ gibi tarihlerde toplanmış; sınır ve köprünün bakımıyla ilgili görüşmeler yapmıştır.

İki devlet arasında bu dönemdeki siyasal anlamdaki bir diğer ilişki Eylül 1981'deki Birleşmiş Milletler Genel Kurul Toplantısı'nın ardından gerçekleşmiştir. 30 Eylül 1981'de gerçekleşen bu toplantının ardından ilk önce ABD Dışişleri Bakanı Haig ile görüşen Türkmen daha sonra da Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko ile 35 dakikalık bir görüşme yapmıştır⁵⁵².

Ardından ilerleyen ilişkiler sonucunda Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, SSCB'nin davetlisi olarak 27 Kasım-3 Aralık 1982 tarihlerinde Moskova'ya gitmiştir⁵⁵³. Türkmen, Moskova'da SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı N. Tikhonov ve SSCB Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko tarafından karşılanmıştır⁵⁵⁴. Yapılan görüşmelerin ardından yayınlanan ortak bildiriye, SSCB ve Türkiye'nin eşitlik, bağımsızlık, toprak bütünlükleri ve içişlerine müdahale edilmemesi konusunda işbirliğinde bulunulacağı bildirilmiştir. Ayrıca o dönem Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerinden, yani İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi ve yine İsrail'in Filistin kamplarına karşı giriştiği hareket hakkında da görüşülmüştür. İki devletin de onaylamadığı ve bu problemlerin çözümünün İsrail'in 1967'den beri işgal ettiği tüm Arap topraklarından çıkması ve Filistin Araplarının kendi devletini kurmasıyla halledilebileceği bildirilmiştir⁵⁵⁵.

⁵⁴⁸ Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, 8 Aralık 1980, s. 394.

⁵⁴⁹ 1981 Tarihçesi, s. 14.

⁵⁵⁰ 1982 Tarihçesi, s. 8.

⁵⁵¹ a.g.e., s. 19.

⁵⁵² Milliyet, 01.10.1981; Cumhuriyet, 01.10.1981.

⁵⁵³ BCA, 30-18-1-2/465-566-10.

⁵⁵⁴ Cumhuriyet, 29.11.1982.

⁵⁵⁵ 1982 Tarihçesi, s. 64-65.

İlter Türkmen'in Moskova ziyaretinin üzerinden yaklaşık 3 ay geçtikten sonra Türkiye'nin Çevik Kuvvet'e yeşil ışık yakması, Sovyet-Türk ilişkilerinde bir dalgalanma yaratmıştır. Türkiye'de yaşanan gelişmeler ve ABD'nin Orta Doğu ve Körfez savunması için oluşturduğu Çevik Kuvvet adını verdiği oluşum için Doğu Anadolu'da girişilen hareket Sovyetleri rahatsız etmiştir. Konu hakkında görüşme yapmak için 3-4 Mart 1983 tarihlerinde Türkiye'ye gelen SSCB Dışişleri Bakanı Yardımcısı Georgi Markovic Kornienko, Dışişleri Bakanlığı tarafınca ağırlandı. Kornienko yaptığı görüşmelerde, Çevik Kuvvet kapsamında gerçekleşen Türkiye-ABD işbirliği sonucunda Doğu Anadolu'daki havaalanlarının iyileştirilmesi ve Pentagon'un önce Almanya'ya yerleştirmeyi düşündüğü Pershing füzelerinin bu havaalanlarına yerleştirmesinden duyduğu endişeyi bildirmiştir⁵⁵⁶.

Görüşmelerde ele alınan konulardan bir diğeri de Varşova Paktı üyesi ülkelerin silahsızlanma önerisi doğrultusunda NATO üyesi ülkelerin de kuvvet kullanmama önerisi olmuştur. İlter Türkmen, Kornienko'nun bu önerisini, *"Türkiye'nin silahsızlanma girişimlerini daima olumlu karşıladığını, Sovyetlerin ve Varşova Paktı'nın Prag tekliflerini de özlü nitelikte ve incelemeye değer bulduğunu"* söylemiştir⁵⁵⁷.

3.5. Orta Doğu Devletleri İle İlişkiler

12 Eylül darbesinin ardından Avrupa ile bağları kopma noktasın gelen Türkiye, dış politikada giderek Orta Doğu devletleri ile iyi ekonomik ve siyasal ilişkiler kurmaya meyleden bir devlet durumuna gelmiştir⁵⁵⁸.

Ulus Hükümeti'nin 27 Eylül 1980'de yaptığı toplantıda açıkladığı hükümet programında, Orta Doğu devletleri ile ne şekilde ilişki kurulacağı ve nasıl bir dış politika benimseneceği şu cümleler ile açıklanmıştır:

"Köklü tarihsel ve geleneksel bağlarımız olan İslam ülkeleri ile ilişkilerimizi her alanda yakın dostluk ve kardeşlik anlayışı ile güçlendirmek için çaba harcanacaktır. Arap ülkeleri, İran ve Pakistan ile ilişkilerimiz bu kuvvetli bağlara

⁵⁵⁶ 1983 Tarihçesi, s. 112-114.

⁵⁵⁷ Cumhuriyet, 05.03.1983.

⁵⁵⁸ Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 606.

ilaveten komşuluk ve coğrafi yakınlığın icabı olan bir anlayış içinde yürütülecektir. Bölgemizdeki anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı, adalet ve hakkaniyet, her milletin kendi kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanacaktır. Bu ilkelerin çerçevesinde Orta Doğu sorununa karşı tutumumuz ve Filistin halkının haklı davasına desteğimiz de azimle sürdürülecektir⁵⁵⁹. ”

Türkiye'nin 1980-1983 arası dönemde Orta Doğu'ya yakınlaşmasına dair tutumunun, Ulusu Hükümeti'nin ABD ve bilhassa Wohlstetter Doktrini ile ilgili politikalarının sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kenan Evren'in “*Türkiye Batısız da yapar*” söylemi, Türkiye'nin bu dönemde içerisine girdiği Orta Doğu'ya yakınlaşma sürecini de kanıtlar niteliktedir⁵⁶⁰.

İsmi geçen Wohlstetter Doktrini, Türkiye'nin Orta Doğu'da kurduğu pek çok ilişkinin temelini attığından üzerinde durmakta fayda vardır. Soğuk Savaş döneminin de etkisiyle, Orta Doğu'daki Sovyetler ve bilhassa komünizm yayılmacılığının önüne geçmek isteyen ABD, Sovyetler Birliği'nin güneyini, Çin'den Türkiye'ye kadar Pakistan'ı da içerisinde bulunduracak şekilde “*Yeşil Kuşak*” adını verdikleri proje ile bir arada tutmayı amaçlamıştır. 1981 yılına kadar Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı olarak görev yapan Zbigniew Kazimierz Brzezinski'nin de daha önceden gerekliliği üzerinde durduğu bu stratejide yer alan ülkelerin ortak özellikleri arasında demokrasi ile yönetilmemeleri ve Amerika ile müttefik olmaları vardır⁵⁶¹.

ABD ile ilişkileri sonucunda Yeşil Kuşak ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmaya başlayacak Türkiye'nin, Orta Doğu'daki Körfez ülkeleri ile ilişkileri de yine ABD ile ilişkileri doğrultusunda şekillenmiştir. Türkiye, özellikle Körfez ülkelerinin savunulması konusunda 1960'lardan beri “*Körfez ülkelerinin savunması Körfez ülkelerine aittir*” politikasıyla hareket etmiştir⁵⁶². Ancak 29 Kasım 1982'de ABD ve Türkiye arasında imzalanan Mutabakat Anlaşması bu politikanın değiştiğini göstermektedir. Zira ABD, Körfez savunması için kilit nokta olarak gördüğü Doğu

⁵⁵⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Hükümetler...*, C. VII, s. 5692-5693.

⁵⁶⁰ Güldemir, *Çevik...*, s. 96.

⁵⁶¹ *a.g.e.*, s. 24, 70, 75.

⁵⁶² Oran, *Türk Dış...*, s. 124.

Anadolu'da, Orta Doğu'ya ve Körfez ülkelerinde yaşanacak bir krizde derhal müdahale etmesine olanak sağlayacak havaalanlarının inşa etmeyi kabul etmiş ve izin alması halinde bu havaalanlarını kullanma yetkisini almıştır⁵⁶³.

3.5.1. Yeşil Kuşak Üyesi Ülkeler İle İlişkiler

12 Eylül darbesinin ardından, Amerika'nın da teşviki ile Yeşil Kuşak ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmaya başlayan Türkiye'nin, askeri yönetim süresine kurduğu en iyi ilişki Pakistan ile olmuştur. Pakistan Cumhurbaşkanı Ziyaü'l Hak ve Kenan Evren birçok kez birbirlerine ziyarete gitmişlerdir. 12 Eylül darbesinin ardından Türkiye'ye ziyarete gelen ilk devlet başkanı olan Ziyaü'l Hak'ın ziyareti, 12-14 Ocak 1981 tarihleri arasında Kenan Evren'in resmi davetlisi olarak gerçekleşmiştir⁵⁶⁴. Ankara'da görüşen iki lider, Eylül 1980'de başlayan İran-İrak savaşı, Sovyetlerin Afganistan işgalinin ardından yaşanan gelişmeler ve ABD-Pakistan ilişkileri hakkında birbirleri ile fikir alışverişi yapmışlardır⁵⁶⁵.

Yeni bir ivme yakalayan Türkiye-Pakistan ilişkileri, 23 Haziran 1981'de iki ülke arasında imzalanan "*Hukukî ve Ticarî Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi*" ve 12 Kasım 1981'de imzalanan "*Teknik ve Sınai İşbirliği Anlaşması*" ile sağlamlaşmıştır⁵⁶⁶. İlerleyen süreçte Kenan Evren, Ziyaü'l Hak'ın yaptığı ziyaretin iadesi amacıyla 22-27 Kasım 1981 tarihleri arasında Pakistan'a gitmiştir⁵⁶⁷. Evren'in devlet başkanı olduktan sonraki ilk yurtdışı ziyareti bu olmuştur. Evren'e hem halk hem de devlet erkânı tarafından samimi şekilde karşılama yapılmış ve Ziyaü'l Hak, kendisine Pakistan'ın en büyük nişanı olan Nişan-ı Pakistan'ı takdim etmiştir. Evren ayrıca bu ziyarette Sovyetlerin işgalinden sonra Afganistan'dan kaçıp Pakistan'a sığınan mültecilerin kampını ziyaret etmiş ve yardımda bulunmuştur. Mülteciler arasında bir hayli zor durumda bulunan Türkmen

⁵⁶³ *Milliyet*, 30.11.1982.

⁵⁶⁴ *Milliyet*, 12.01.1981.

⁵⁶⁵ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 194-198.

⁵⁶⁶ *1981 Tarihçesi*, s. 15, 28.

⁵⁶⁷ BCA, 30-18-1-2/437-385-7..

ve Kırgız mültecileri gören Evren, 4.000'e yakın mültecinin Türkiye'ye alınabileceğini bildirmiştir⁵⁶⁸.

Evren ve Ziyâü'l Hak, iyi anlaşılan iki ülkenin liderleri olma vasfının yanı sıra iki iyi arkadaş da olmuşlardır. Öyle ki Suriye ve Ürdün'e ziyarette bulunacak olan Ziyâü'l Hak 3 Mart 1982'de Evren'in eşi Sekine Hanım'ın vefat etmesi sebebiyle bu ziyaretlerini yarıda bırakıp 10 Mart 1982'de bizzat başsağlığında bulunmak üzere Evren'i ziyarete gelmiştir⁵⁶⁹.

Evren, Pakistan'a yaptığı ziyaretin ardından Afganistan-Pakistan sınırında bulunan mültecilerden Türk soylu olan ailelerin Türkiye'de iskân edilmesi için bir heyet kurdurmuştur. Türkiye'ye getirilecek aileleri tespit eden bu heyetin çalışmaları, 17 Mart 1982'de kabul edilen kanunla somut bir sonuca ulaşmıştır. Böylelikle Türkiye, hem Pakistan'ın biraz da olsa yükümlülüklerini azaltmış hem de Afganistan sınırında bulunan Türk soylu kişilerin ölüme terk edilmesinin önüne geçilmiştir⁵⁷⁰. Getirilen göçmenlerin büyük bir kısmı, Tokat ilinin gönüllü olması ile bu şehre yerleştirilmiştir⁵⁷¹.

Yeşil Kuşak içerisinde bulunan ülkelerden biri olan Suudi Arabistan ile Türkiye'nin ilişkileri, 12 Eylül darbesinin ardından da aynı düzeyde devam etmiştir. Türkiye'de demokratik hayata son veren 12 Eylül'ün ardından Suudi Kralı Kenan Halid, Evren'e mesaj gönderen ilk isimlerden biri olmuştur⁵⁷².

Askerî Hükümet döneminde Suudi Arabistan-Türkiye ilişkilerinde en dikkat çekici mesele "*Rabitat-al Alem al-Islami*" örgütü olmuştur. 1962 yılında Mekke merkezli olarak kurulan ve genel hatlarıyla şeriat esaslarını, halkı Müslüman olan tüm ülkelere dayatmaya çalışan bu örgüt, 1982 yılından 1984 yılına kadar yurtdışında görev yapan Türk imamlarının 1100 dolarlık maaşını, askeri hükümet ile yaptıkları mutabakat gereğince ödemiştir. Asıl ilgi çekici olan ise Atatürkçülüğü ağızından düşürmeyen 12 Eylül Hükümeti'nin, Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili

⁵⁶⁸ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.II, s. 459-461.

⁵⁶⁹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 97-98.

⁵⁷⁰ Millî Güvenlik Konseyi *Tutanak Dergisi*, C. VI, 17 Mart 1982, s. 435-441.

⁵⁷¹ Evren, *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 254.

⁵⁷² Güldemir, *Çevik...*, s. 78; Oran, *Türk Dış...*, s. 125.

“*Sanem Adam/Put Adam*” isimli kitabı yayımlayıp Atatürk’e hakaret eden bu örgütle ilişkileri gizli kapaklı yürütmüş olmasıdır⁵⁷³.

Baskıcı 12 Eylül rejiminin yerini demokrasiye bırakmasının ardından gazeteci Uğur Mumcu, bu konunun üzerinde durmaya başlamıştır. İlk kez 10 Şubat 1987’de “*İnkılapçı Hoca (!)..*” başlığı ile yayınladığı yazıda örgütün 12 Eylül dönemine ve demokrasiye karşı duruşunu, örgüt içerisindeki isimlerin anlattıklarıyla anlatan Mumcu, sonraki yazılarında örgütün Türkiye’deki cemaatler üzerinde ekonomik etkisinden bahsetmiştir⁵⁷⁴. Şeriatçı bir örgüt ile anlaştığı ortaya çıkan Evren, bu iddiaları ilk etapta reddetmiş, ardından “*Her hükümet ehven-i şer olan bu yolu seçmiştir*” diyerek Rabıta Anlaşması’nı yine olsa yine imzalayacağını söylemiştir⁵⁷⁵.

3.5.2. İran-İrak Savaşı ve Türkiye’nin Dış Politikası

12 Eylül darbesinin hemen akabinde Irak’ın Cezayir Anlaşması’nı feshederek İran’a saldırmasıyla İran-İrak Savaşı başlamıştır. Türkiye, hem İran hem de Irak ile sınır komşusu olduğu için, savaşın başlamasından itibaren her iki ülkeye de silah, savaş malzemesi satmamayı ve hava sahalarından yapılacak mühimmat nakline dahi izin vermemeye karar vererek tarafsız bir dış politika benimsemiştir⁵⁷⁶.

Tarafsızlık politikasının benimsenmesinde kuşkusuz komşuluk ilişkilerinin yanı sıra ortak çıkarların da etkisinin olduğu bir gerçektir. Bu döneme kadar Türkiye ve Irak arasında çok ciddi anlaşmazlıkların çıkmaması, Kerkük-Yumurtalık boru hattının hem Türkiye hem de Irak için ekonomik anlamda önemli bir koz olması ve iki ülkenin de PKK illetiyle uğraşması gibi sebepler ortak paydada buluşmayı kolaylaştırmıştır⁵⁷⁷.

İran için ise daha farklı bir durum söz konusudur. İran ve Türkiye arasında bulunan siyasî ve ideolojik farklılıklar iki ülke arasında sürtüşmelere neden olmuştur. Örneğin 10 Kasım’da Türkiye’ye gelen heyet Anıtkabir’de bulunmayı reddetmiş ve

⁵⁷³ Uğur Mumcu, *Rabıta*, İstanbul 1993, s. 172.

⁵⁷⁴ *Cumhuriyet*, 10.02.1987.

⁵⁷⁵ *Cumhuriyet*, 28.03.1987; Mumcu, *a.g.e.*, s. 306.

⁵⁷⁶ *Kenan Evren’in...*, C.II, s. 165-166.

⁵⁷⁷ Hale, *Türk Dış...*, s. 179.

İran bayrağının yarıya çekilmesine izin vermemiştir⁵⁷⁸. İran ve Türkiye arasındaki bu farklılıklar, ekonomik anlamdaki ilişkiler sebebiyle geri planda kalmıştır. Türkiye'nin, İran için bir geçit rolü taşıması ve ihracat açısından önemli bir müttefik olması, İran'ı Türkiye ile yakın ilişkilerde bulunma yolunu tercih etmeye zorlamıştır. Ayrıca Irak'ta bulunan otorite boşluğundan yararlanan Kürtlerin, İran'ın da desteğiyle bağımsızlık mücadelesine girişme ihtimali ve bu girişimin Türkiye'ye sıçrama ihtimali, Türkiye'yi iki ülke ile de iyi ilişkiler kurmaya sevk etmiştir⁵⁷⁹.

12 Eylül darbesiyle birlikte Orta Doğu ve İslam devletleri ile ilgili politikada aktif rol oynamaya başlayan Türkiye, 25-28 Ocak 1981 tarihleri arasında Taif'de yapılacak olan İslam Konferansı Zirve Toplantısı'na Başbakan Bülent Ulusu öncülüğünde katılmıştır⁵⁸⁰. Türkiye, bu döneme kadar bu toplantılara Dışişleri Bakanlığı seviyesinde katılmayı tercih etmiş ancak benimsenen politikalar sonucunda Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in yanı sıra Başbakan Bülent Ulusu'nun da bu toplantıya katılması, Türkiye'nin Orta Doğu politikasına dair ipucu vermiştir⁵⁸¹. Yapılan bu toplantıda, İran-İrak Savaşı'nın çözülmesi maksadıyla kurulan 9 üyeden oluşan İslam Barış Komitesi'ne⁵⁸² Başbakan Bülent Ulusu da seçilen isimler arasında yer almıştır⁵⁸³. Türkiye bu komitenin çalışmalarında aktif olarak rol almış, Bağdat ve Tahran'a birçok resmi ziyarette bulunmuştur⁵⁸⁴.

İslam Barış Komitesi'nin girişimleri sonuçsuz kaldığı ve savaşın giderek büyümesi sebebiyle, 6-9 Ocak 1982 tarihleri arasında Arap Birliği Genel Sekreteri Sadli Klibi, Türkiye'ye gelerek, Türkiye'nin özel olarak iki ülke ile görüşerek arabuluculuk yapması için istekte bulunmuştur⁵⁸⁵. Bu doğrultuda Evren, İran Cumhurbaşkanı Khamenei ve Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'e birer mektup

⁵⁷⁸ Türkmen, *Türkiye'nin Cumhuriyeti...*, s. 21.

⁵⁷⁹ Hale, *Türk Dış...*, s. 179-180.

⁵⁸⁰ BCA, 30-18-1-2/415-225-6.

⁵⁸¹ *1981 Tarihçesi*, s. 7.

⁵⁸² Komitenin adı kaynaklarda birçok farklı isimler geçmektedir. İyi Niyet Komitesi, İslam İyi Niyet Komitesi, Barış Komitesi gibi isimler ile de anılan komitenin adı, Evren'in anılarında İslam Barış Komitesi olarak ele alındığı için bu isim tercih edilmiştir.

⁵⁸³ Kenan Evren'in..., C.II, s. 224.

⁵⁸⁴ BCA, 30-18-1-2/417-245-6; BCA, 30-18-1-2/420-262—1; BCA, 30-18-1-2/420-262-1; BCA, 30-18-1-2/455-496-1; Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti...*, s. 19; *1981 Tarihçesi*, s. 7; *1982 Tarihçesi*, s. 14, 17.

⁵⁸⁵ *Cumhuriyet*, 13.01.1981, s. 7; *1982 Tarihçesi*, s. 7.

yazarak Türkiye'ye temsilci göndermelerini ve savaş ile ilgili görüşmek istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine ilk olarak 23 Temmuz 1982'de Khamenei'nin özel temsilcisi Bandırma'da Evren ile görüşmüştür. Görüşmede genel hatlarıyla iki ülkenin de işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve özel şartlar yerine getirilirse ateşkes yapılabileceği üzerinde durulmuştur⁵⁸⁶. İran ile gerçekleşen bu görüşmeden 1 hafta sonra da Irak Dışişleri Bakanı Hamadi, Evren ile görüşmeye gelmiştir. Evren, yapılan görüşme sonunda Irak yönetiminin, İran'a göre savaşı bitirme konusunda daha hevesli olduğunu ve bölgede kurulacak hakem heyetinin kararına uyarak ateşkes yapabileceklerini bildirdiğinden anılarında bahsetmiştir⁵⁸⁷.

Evren'in ateşkes için başlattığı bu girişim, Başbakan Bülent Ulusu ve Dışişleri Bakanı İltis Türkmen'in İran'a ziyareti ile devam etmiştir⁵⁸⁸. İran'ın kaybettiği toprakları yeniden ele geçirmesinin ardından Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan, 17 Şubat 1983'te Türkiye'ye gelmiştir. İran'ın savaştaki seyri ile ilgili değerlendirme yapan Taha Yasin, İran'a Amerika tarafından silah temin edildiği için İran'ın savaşta güçlü duruma geldiğini iddia etmiştir. İlk etapta o dönem için ABD ile oldukça yakın ilişkiler içerisinde bulunan Evren, Taha Yasin'e bu iddianın asılsız olduğunu söylemiştir. Ancak 1986'da patlayan "Irangate" olayı ile ABD'nin, İran'a silah sevk ettiği ortaya çıkmış ve ABD'nin bu tutumu karşısında Evren, hayal kırıklığına uğradığını anılarında yazmıştır⁵⁸⁹.

İran-İrak Savaşı devam ederken, Irak tarafında yer alan Peşmerge ve PKK militanları, Irak-Türkiye sınırında devriye gezen askerlerimize ateş açmış, 1 subay ve 2 askerimiz şehit olmuştur. 10 Mayıs 1983'te gerçekleşen bu olayın ardından Türkiye, bölgeye sınır ötesi operasyon düzenlemeye karar vermiştir. Türkiye bu operasyonu, Irak da dâhil olmak üzere tüm dünya gözünde istilacı bir duruma düşmemek için Irak Hükümeti'nden izin alınarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca dünya kamuoyunda çıkacak yalan haberlerin önüne geçilmesi için Dışişleri Bakanlığı tarafından açıklama yapılmıştır. Açıklamanın sonunda yer alan "Türkiye, bölgesinde

⁵⁸⁶ Kenan Evren'in..., C.III, s. 200-207.

⁵⁸⁷ a.g.e., s. 210-216.

⁵⁸⁸ BCA, 30-18-1-2/462-547-9; 1982 Tarihçesi, s. 17.

⁵⁸⁹ Kenan Evren'in..., C.IV, s. 97-98.

her şeyden önce barış, huzur ve güvenlik peşindedir ve bundan başka bir amacı da bulunmamaktadır.” cümlesiyle harekâtın genel amacı belirtilmiştir⁵⁹⁰.

İki ülkenin anlaşması sonucunda Türkiye, Irak sınırından en fazla 5 kilometre kadar ilerleme ve 72 saatlik bir operasyon düzenlenmesini kabul etmiş ve 27 Mayıs 1983'te harekât başlamıştır⁵⁹¹. Anlaşma çerçevesinde düzenlenen harekâta 1 şehit verilmiş, 2 Haziran 1983 günü gerçekleştirilen başarılı operasyonun ardından Türk kuvvetleri bölgeden çekilmiştir⁵⁹². İlerleyen süreçte, sınırda uçuş gerçekleştiren uçağımız Irak tarafından düşürülmüştür. Türkiye, durumu görüşmek üzere oluşturduğu heyeti 27 Eylül 1983'te Irak'a göndermiş, yapılan temaslar sonucunda 6 Ekim 1983'te Irak Cumhurbaşkanı Özel Temsilcisi Türkiye'ye gelmiştir. Bu görüşmede uçağın Irak sınırını aştığı ve milliyeti belirlenemediğın için düşürüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Ateş açılan uçaktan paraşütle atlayan askerlerimizin durumunu araştırma konusunda ise iki ülke işbirliği yapmaya karar vermiştir⁵⁹³.

Savaşın giderek ateşlenmesi ve Irak'ın, İran sınırında yaptığı bombalamaların ardından İran Dışişleri Bakanlığı Siyasî İşler Müdürü Lavasani, Türkiye'ye gelmiştir. Dışişleri Bakanlığı, Lavasani ve Türkmen arasında yapılan görüşmede, ikili ilişkiler ve savaşın durumunun görüşüldüğü bildirmiş, ayrıca *“Türkiye'nin bu aşamada savaşın durdurulmasında arabuluculuğu söz konusu değildir”*⁵⁹⁴ açıklamasını yapmıştır. Böylelikle İslam Barış Komitesi'nin ardından Türkiye'nin de arabuluculuk için başlattığı girişimler sonuçsuz kalmıştır.

Türkiye, savaşın gölgesinde yaşanan bu dönemde ekonomik alanda yaptığı girişimler ile iyi bir ivme yakalamıştır. 1981'de Irak ile yapılan anlaşma ile Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın kapasitesi arttırılmış ve ekonomik anlamda büyük katkı sağlayacak bir adım atılmıştır⁵⁹⁵. Ayrıca Kerkük-Yumurtalık hattına paralel

⁵⁹⁰ 1983 Tarihçesi, s. 15-16.

⁵⁹¹ Kenan Evren'in..., C.IV, s. 206-207.

⁵⁹² 1983 Tarihçesi, s. 16; Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in..., s. 299.

⁵⁹³ a.g.e., s. 23-24.

⁵⁹⁴ Cumhuriyet, 27.10.1983-28.10.1983, 1983 Tarihçesi, s. 26.

⁵⁹⁵ Türkmen, Türkiye Cumhuriyeti..., s. 19.

olarak, Irak'ın sıvılaştırılmış petrol gazını Akdeniz'e sevk etmesini sağlayacak yeni bir hattın inşasını öngören anlaşma 19 Ekim 1983'te imzalanmıştır⁵⁹⁶.

3.5.3. İsrail İle İlişkiler

Darbeden birkaç hafta önce İsrail'in Kudüs'ün statüsünün başkent olduğunu ilan etmesi, 12 Eylül Hükümeti'nin İsrail ile olan ilişkilerinin başından itibaren sağlıklı bir ortamda oluşmasına neden olmuştur⁵⁹⁷.

1980-1983 arası dönemde Türkiye'nin Arap devletleri ile iyi ilişkiler kurmasının da bu bozuk ilişkilerde payı azımsanmayacak seviyede olmuştur. İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesinin üzerine, Türkiye'nin de üyesi olduğu İslam Konferansı Örgütü, Türkiye'nin İsrail ile ikili ilişkilerde tavır takınması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu istek üzerine devlet yetkilileri 28 Ekim 1980'de bir araya gelmiş ve durum değerlendirilmiştir. Toplantıda Dışişleri Bakanlığı, İslam Konferansı Örgütü'nün isteğine uyarak İsrail ile kurulacak olan ilişkilerin askıya alınmasını uygun bulmuştur. Ancak bu dönemde dış politikada her zaman son sözü söyleyen isim olan Kenan Evren, bu kararın aşırıya kaçtığını söylemiş ve büyükelçilik düzeyindeki ilişkilerin ikinci kâtip düzeyine düşürülmesine karar vermiştir⁵⁹⁸. Alınan bu karar 26 Kasım 1980 uygulamaya konulmuş ve Türkiye, İsrail ile kuracağı diplomatik ilişkileri ikinci kâtip seviyesinde gerçekleştirmeye başlamıştır⁵⁹⁹.

Altüst olmuş Türk-İsrail ilişkilerinde meydana gelen bir diğer problem ise İsrail'in Orta Doğu'da saldırgan bir politika uygulaması ile yaşanmıştır. Bu saldırgan politika, İsrail'in 30 Mayıs 1981'de Lübnan'a düzenlediği harekât ile başlamıştır⁶⁰⁰. Türkiye, İsrail'in gerçekleştirdiği saldırının üzerine Lübnan'a ilaç ve tıbbi malzeme yardımında bulunmuştur⁶⁰¹. İsrail bu saldırının ardından 8 Haziran 1981'de de Bağdat yakınlarında bulunan Osirak isimli nükleer santrali bombalamıştır⁶⁰². Irak ile

⁵⁹⁶ 1983 Tarihçesi, s. 25.

⁵⁹⁷ Milliyet, 25.07.1980.

⁵⁹⁸ Kenan Evren'in..., C.II, s. 132-133.

⁵⁹⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 639.

⁶⁰⁰ Akşam, 30.05.1981.

⁶⁰¹ 1981 Tarihçesi, s. 16.

⁶⁰² Milliyet, 09.06.1981; Oran, Türk Dış..., s. 150.

iyi ilişkileri bulunan Türkiye, bu saldırıyı Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama ile kınamıştır⁶⁰³.

Orta Doğu'daki saldırılarına devam eden İsrail'in bir sonraki hedefi Suriye'de bulunan Golan Tepeleri olmuştur. 14 Aralık 1981'de İsrail Parlamentosu tarafından alınan kararla Golan Tepeleri ilhak edilmiştir. Suriye'nin bu hamleyi savaş ilanı olarak değerlendirmesinin ardından Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamayla "*Bölgede artacak gerilimin tek sorumlusu İsrail'dir*" diyerek bu ilhakı tanımadığını bildirmiştir⁶⁰⁴.

11 Nisan 1981'de İsraili bir saldırgan, Kudüs'teki kutsal mabetlerden olan Ömer Camii'ni bombalamış ve bu saldırı sonucunda 15 kişi yaralanmış, 2 kişi de hayatını kaybetmiştir. Saldırı tüm İslam dünyası tarafından protesto ile karşılanmıştır. Bu çirkin hadisenin ardından dokuz Arap ülkesi çalışmalarını durdurmuş ve havaalanlarını kullanıma kapatmıştır. Türkiye adına da Dışişleri Bakanı Türkmen, Ankara'da bulunan İslam ülkelerinin büyükelçilerine bir davet düzenlemiş ve İsrail'in bu saldırısı karşısında Türkiye'nin duyduğu üzüntüyü bildirmiştir⁶⁰⁵.

Bir süredir Orta Doğu'da sürekli saldırı durumunda olan İsrail, 6 Haziran 1982'de Lübnan'ın güneyini işgal etmiştir. Tüm dünyanın olduğu gibi Türkiye de bu işgalin karşısında bir tutum takınmış ve yaptığı açıklama ile İsrail'in Lübnan'dan çıkması gerektiğini bildirmiştir⁶⁰⁶. İsrail'in işgali sonrasında bölgeyi boşaltmak üzere Jüsiye sınırında bulunan sivil araçlara, İsrail'in hava yolu ile yaptığı saldırıda 27 Türk vatandaşı yaralanmış, 12 vatandaşımız ise hayatını kaybetmiştir. Saldırının ardından Ankara'da İsrail Maslahatgüzarı ile bir görüşme yapılmış ve maddi ve manevi tazminat istenmiştir. Ayrıca Türkiye, bölgeye çadır, battaniye, ilaç ve tıbbi malzeme yardımıyla bulunmuştur⁶⁰⁷.

⁶⁰³ 1981 Tarihçesi, s. 14.

⁶⁰⁴ Milliyet, 15.12.1981-16.12.1981.

⁶⁰⁵ Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in..., s. 229-230; Kenan Evren'in..., C.III, s. 146; Milliyet, 12.04.1982; 1982 Tarihçesi, s. 11.

⁶⁰⁶ Oran, Türk Dış..., s. 128; Cumhuriyet, 08.06.1982.

⁶⁰⁷ 1982 Tarihçesi, s. 15.

İsrail'in Lübnan'daki işgali, Eylül ayında Filistin kamplarına sızramıştır. Bu dönemde İsrail'in, Beyrut'taki Sabra ve Şatila mülteci kamplarına yaptığı saldırıda yüzlerce masum insan hayatını kaybetmiştir⁶⁰⁸. İslam Konferansı Örgütü'ne üye ülkeler bu saldırıyı protesto etmek amacıyla 24 Eylül 1982 gününü "*Filistinliler ile Dayanışma Günü*" olarak ilan etmiştir. Türkiye de bu örgütün bir parçası olduğu için protestolara katılmış, 24 Eylül'de Türkiye'deki camilerde mevlit ve hutbeler okunmuştur⁶⁰⁹. Ayrıca Filistin halkının haklarını aramak üzere kurulan komiteye, "*Orta Doğu'da adil, kapsamlı ve sürekli bir barışın sağlanması için... Birleşmiş Milletler ve İslam Konferansı Örgütü'nün bu çizgide alacağı tüm karar tasarılarına Türkiye'nin de katılacağı*" bildirilmiştir⁶¹⁰.

Türkiye'nin 1980-1983 arası dönemde İsrail ile ilişkileri bu denli kötü olmasına rağmen, Ermeni terör örgütlerinin faaliyetleri konusunda yardımlaşma içerisinde bulunmuşlardır. İsrail, Lübnan'ın güneyini işgal ettiği dönemde Beyrut kamplarında Ermeni terör örgütlerinin saldırılarına ait belgeler ele geçirmiştir. Ele geçirilen bu belgeler İsrail Hükümeti tarafından Türkiye'ye teslim edilmiştir. Bir süredir Türk diplomatlarına suikastlar düzenleyen ve çeşitli kurumlara saldırılarda bulunan Ermeni terör örgütleri ile ilgili belgelerin Türkiye'nin eline geçmesi, Ermeni terörünün bu dönemde bir nebze de olsa durulmasını sağlamıştır⁶¹¹.

Ermeni terörüne ilişkin deliller eline geçen Evren, Lübnan Cumhurbaşkanı Emin Cemayel'e son derece ağır sözlerden oluşan bir mektup yazmıştır⁶¹². Mektup, Dışişleri Bakanı Türkmen tarafından yapılan Lübnan ziyaretinde teslim edilmiştir. Burada hem Cumhurbaşkanı Emin Cemayel hem de Başbakan Şefik Wazzan ile görüşen Türkmen, kamplarda yetişen Ermeni teröristlerine karşı alınabilecek önlemler ve Türk-Lübnan ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik temaslarda bulunmuştur. Lübnan yetkilileri "*ülkelerinin terörizm ve anarşiden yakın tarihte en fazla ıstırap çeken ülke olduğunu, tedhiş ve yıkıcı faaliyetlere asla müsaade etmemek*

⁶⁰⁸ *Dışişleri Bakanı İler Türkmen'in...*, s. 293; Oran, *Türk Dış...*, s. 150.

⁶⁰⁹ *Cumhuriyet*, 24.09.1982.

⁶¹⁰ *Dışişleri Bakanı İler Türkmen'in...*, s. 301; Oran, *Türk Dış...*, s. 150-151.

⁶¹¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 725.

⁶¹² *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 124.

*konusunda kararlı olduğunu” söyleyerek konunun üzerinde duracaklarını bildirmişlerdir*⁶¹³.

3.5.4. Diğer Orta Doğu Devletleri İle İlişkiler

Ulus Hükümeti'nin Orta Doğu ilişkileri yukarıdaki ülkelerle sınırlı olmamakla birlikte, diğer Orta Doğu ülkeleriyle çeşitli anlaşmalar yapılarak işbirliği sağlanmıştır. Örneğin Evren, 20-25 Mart 1982 yılları arasında Kuveyt'e gitmiş ve bu ziyaret sonucunda Kuveyt ile Ekonomik Sanayi ve Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Evren, Kuveyt'e yaptığı ziyaretler tarihte Kuveyt'e giden ilk Türk devlet başkanı olma unvanını da almıştır⁶¹⁴.

Türkiye'nin bu dönemde işbirliği yaptığı bir diğer ülke de Haşimi Ürdün Krallığı olmuştur. 27 Mart- 3 Nisan 1982 tarihlerinde Ticaret Bakanı Kemal Cantürk, Ürdün'e gitmiş ve bu ziyaretin sonunda Amman'da Ticari ve Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır⁶¹⁵. Ayrıca 7-11 Temmuz 1982 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı İter Türkmen ile görüşmek üzere gelen Ürdün Veliahdı Prens Hasan, Orta Doğu'daki mevcut durumlar ile ilgili görüş alışverişi yapmıştır⁶¹⁶. Bu görüşmenin sonunda iki ülke arasında İşgücü Anlaşması imzalanmıştır⁶¹⁷.

Tunus ile ikili ilişkileri geliştirmek üzere iki devlet erkânı da birbirlerini birçok kez ziyaret etmiştir. İki ülke arasında öncelikle 29 Eylül 1981'de Uzun Vadeli İktisadi, Sınai ve Teknik İşbirliği imzalanmış ve ekonomik açıdan ilişkiler ilerletilmiştir. Ardından Dışişleri Bakanı İter Türkmen'in davetiyle 5 Mayıs 1982'de Türkiye'ye gelen Tunus Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Beji Caid Essebsi iktisadi işbirliğini geliştirmek amacıyla temaslarda bulunmuştur. Bu ziyaretin sonunda Tunus ve Türkiye arasında “*Hava Ulaştırma Anlaşması, Konsolosluk Sözleşmesi, Cezai*

⁶¹³ *Dışişleri Bakanı İter Türkmen'in...*, s. 338-339.

⁶¹⁴ *Yankı*, 29 Mart-4 Nisan 1982, S. 574, s. 16; *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 115-117.

⁶¹⁵ *1981 Tarihçesi*, s. 171.

⁶¹⁶ *Kenan Evren'in...*, C.III, s. 197; *Güldemir, Çevik...*, s. 79.

⁶¹⁷ *1982 Tarihçesi*, s. 16, 174.

Konularda Adli Yardımlaşma ve Suçluların Geri Verilmesine ilişkin Sözleşme ve Hukuki ve Ticari Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi” imzalanmıştır⁶¹⁸.

12 Eylül Hükümeti döneminde Türkiye'nin İslam devletleri ile kurduğu ilişkiler son derece iyi duruma gelmesine rağmen, Suriye ile ilişkilerimiz oldukça gergin bir hal almıştır. Türkiye ve Suriye arasındaki bu gergin ilişkilerin başlıca nedenleri kaçakçılık, terör ve PKK olmuştur. Ayrıca Suriye'nin Hatay'ı geri alma konusunu millî politika haline getirmesi ve Irak-Türk petrol hattına saldırı düzenleyen teröristlere ev sahipliği yapması da ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur⁶¹⁹.

İki komşu ülke sınırının bir hayli büyük bir alanı kaplaması, yıllardır süren silah kaçakçılığının önüne geçilmesini önlemiştir. Darbe ile tüm gücü kendisinde toplayan 12 Eylül Hükümeti, ilk olarak kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçilebilmesi için Ceylanpınar, Mürşitpınar ve Şenyurt gibi birçok sınır kapısını kapatmıştır. Hükümetin kaçakçılığın önüne geçmek maksadıyla izlediği bir diğer yol da 9 Haziran 1981 günü Türkiye'ye gelen Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam ile meseleyi görüşmek olmuştur. Yapılan görüşmede kaçakçılığın önüne geçilmesi için iki ülkenin ortak hareket etmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır⁶²⁰.

Ayrıca Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in, 23-30 Mart 1983 tarihleri arasında Suriye'ye yaptığı ziyarette de kaçakçılık konusu ele alınmıştır. İki ülkenin ortaklaşa hareket etmesi ile kaçakçılık oranının belirli bir boyutta azaldığını bildiren Türkmen, Suriye ve Türkiye'nin, ekonomik ve sosyal işbirliği içerisinde bu sorunu temelden çözmek için hareket etme kararını aldığını söylemiştir⁶²¹.

Suriye ile bu dönemde geliştirilen bir diğer ilişki de 12 Eylül darbesinin ardından Suriye'ye kaçan teröristler ile ilgili olmuştur. Suriye'ye sığınan teröristlerin Türkiye'ye iade edilmesi için başlatılan temaslar sonucunda Suriye Adalet Bakanı Halid El-Malki başkanlığında 5 kişilik heyet, Adalet Bakanı Cevdet Mentşe ile

⁶¹⁸ a.g.e., s. 48; Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. VII, 19 Kasım 1982, s. 427; Güldemir, Çevik..., s. 79.

⁶¹⁹ Yankı, 29 Mart-4 Nisan 1982, S. 574, s. 17; Hale, Türk Dış..., s. 181.

⁶²⁰ Kenan Evren'in..., C.II, s. 124.

⁶²¹ Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in..., s. 341-342.

görüşmek üzere Ankara'ya gelmiştir. Görüşmeler sonucunda 15 Haziran 1981'de “*Suçluların Geri Verilmesi ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Sözleşmesi*” imzalanmıştır⁶²². Ancak bu anlaşma siyasî mültecileri kapsamadığı için terörle mücadelede tam anlamıyla Türkiye'nin işine yaramamıştır⁶²³.

Türkiye ve Suriye arasında gerginliğin asıl sebebi Suriye'nin, Ermeni teröristleri ve PKK denilen terör örgütüne ev sahipliği yapması olmuştur. PKK'nın Suriye'de etkin olarak rol oynaması, Temmuz 1979'da terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'ye geçerek burada ikili ilişkiler kurmasıyla gerçekleşmiştir⁶²⁴. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed'in 1971'de devletin başına geçerken benimsediği Büyük Suriye politikasının bu ev sahipliği meselesi ile ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Arap milliyetçiliği politikası yerine Büyük Suriye'yi oluşturmak isteyen Esed, rakibi olarak gördüğü ülkelerin gardını düşürmek için terör örgütleri ile sıkı ilişkiler içinde bulunmuştur. Bu bağlamda Türkiye'yi karıştırmak için de Öcalan öncülüğündeki PKK'yı Bekaa Vadisi'ne yerleştirmiştir. Bekaa Vadisi'nde çeşitli eğitimler alan PKK'lı teröristler, 15-26 Temmuz 1981 tarihinde ilk kez konferans düzenlemiş ve “*Türkiye Kürdistan'ına*” dönmek amacıyla askerî hazırlık kararı almışlardır⁶²⁵.

Terör ile ilgili bu gelişmeleri bilgi alan Türkiye, Suriye ile yaptığı Suçluların Geri Verilmesi ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Sözleşmesi'ni kullanmak istemiş ve Şam'a teröristlerin iade edilmesi için her çağrıda bulunduğu “*Suriye topraklarında terörist yok, var olan Türk uyruklular da siyasî mülteci*” cevabını almıştır. PKK bu süreçte İran, Irak ve Lübnan gibi birçok ülkeye yayılmış ve faaliyet göstermeye devam etmiştir. Türkiye de kendi güvenliğini sağlayabilmek için 1983'te Irak ile *Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması'nı* imzalamıştır⁶²⁶.

⁶²² *Milliyet*, 16.06.1981; *1981 Tarihçesi*, s. 15.

⁶²³ Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti...*, s. 20.

⁶²⁴ Hale, *Türk Dış...*, s. 181.

⁶²⁵ Oran, *Türk Dış...*, s. 130-132.

⁶²⁶ Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti...*, s. 20.

3.6. Asya Devletleri İle İlişkiler

12 Eylül darbesinin ardından dış politikada barışçı ve çok yönlü bir politika benimseyeceklerini her fırsatta dile getiren askerler bu doğrultuda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ulusu Hükümeti döneminde Türkiye'nin en iyi ilişkiler kurduğu Asya ülkeleri Pakistan ve Çin olmuştur. Pakistan ile ilişkiler çoğunlukla Orta Doğu politikasıyla ilişkilendirildiği için bir önceki bölümde anlatılmıştır. Bu dönemde Çin ile ilişkilerin gelişmesinin ABD'nin teşviki ile gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır⁶²⁷. Öyle ki bu dönemde, 1971'den beri ikili ilişkiler içerisinde bulunmaya başlayan iki ülkenin ilişkileri 1980'den itibaren artış göstermiştir. Çin Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Li Xiannian, gelişen ikili ilişkileri "*Çin ve Türkiye geliştirmekte olan üçüncü dünyaya ait ülkelerdir. Geçmişte aynı mukadderatı paylaştıkları gibi geleceğe dönük hedefleri de aynı: Bağımsızlıklarını muhafaza etmek. Bu yüzden ortak menfaatleri var*" diyerek açıklamıştır⁶²⁸.

Siyasal alanda ABD'nin teşviki ile iyi ilişkiler kuran Türkiye ve Çin, bu dönemde ekonomik alanda da iyi ilişkiler geliştirmiştir. İlk olarak 10 Mayıs 1981'de Ticaret Bakanı Kemal Cantürk, Çin Halk Cumhuriyeti Ticaret Bakanı'nın çağrısı ile Pekin'e gitmiş⁶²⁹ ve 1 haftalık ziyaretin sonucunda Çin ve Türkiye'nin ticaret hacmini yükseltmek amacıyla Ticaret Protokolü imzalanmıştır⁶³⁰.

İki ülke arasında kurulan bir diğer temas da 15-23 Aralık 1981 tarihleri arasında Pekin'e giden Dışişleri Bakanı İlder Türkmen ve mahiyetindeki heyet vasıtasıyla oluşmuştur⁶³¹. Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumunun 100. yılı ve Türk-Çin ilişkilerinin 10. yıl dönümünü kutlamak amacıyla ve Çin Dışişleri Bakanı Huang Hua'nın organize ettiği yemekte yetkililer, İran-İrak Savaşı, Afganistan'ın durumu ve Kıbrıs meselesi hakkında görüşmeler gerçekleştirmiştir⁶³². Ayrıca bu

⁶²⁷ Güldemir, *Çevik...*, s. 70.

⁶²⁸ *a.g.e.*, s. 129.

⁶²⁹ *Milliyet*, 10.05.1981.

⁶³⁰ *1981 Tarihçesi*, s. 115.

⁶³¹ BCA, 30-18-1-2/438-390-8.

⁶³² *Bakan İlder Türkmen'in...*, s. 219-221.

ziyaretin sonunda Türkiye ve Çin arasında 130 milyon dolarlık “*Ekonomik, Sanayi ve Teknik İşbirliği Anlaşması*” imzalanmıştır⁶³³.

Kenan Evren, Çin ile ekonomik anlamda iyi ilişkiler kurulmasını ayrıca anılarında “*Çin, bir milyanın üstündeki nüfusu ile bizim için hakikaten özellikle ekonomik ve ticari ilişkiler bakımında önemli bir ülke. Çin’de yaşayan her insana bir adet üzüm tanesi satsak, bir milyar üzüm eder.*” şeklinde açıklamıştır⁶³⁴.

Çin ve Türkiye arasında askeri alanda kurulan ilişkilerin zirvesi ise Evren’in 12-26 Aralık 1982 tarihleri arasında başlattığı Uzak Doğu ülkeleri ziyareti ile yaşanmıştır⁶³⁵. Ziyaret programının ilk sırasında Çin Halk Cumhuriyeti yer almıştır. Bu doğrultuda Evren, 13-17 Aralık 1982 tarihleri arasında Çin Halk Cumhuriyeti’ne gitmiş ve Çin Halk Cumhuriyeti’ni ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur⁶³⁶. Evren’e bu ziyarette Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Zhao Ziyang eşlik etmiş ve Kamboçya, Afganistan, Sovyetlerin Çin sınırında bulundurduğu askerler ve nükleer silahlar ile ilgili görüşme yapmışlardır. Evren’in Çin Halk Cumhuriyeti’ne yaptığı bu ziyaretin ardından Türkiye-Çin ilişkileri büyük bir atılım göstermiştir⁶³⁷.

Türkiye’nin bu dönemde Çin Halk Cumhuriyeti ile kurduğu bir diğer ilişki de kültürel alanda olmuştur. 7-13 Nisan 1983 tarihleri arasında Türkiye’ye gelen Çin Halk Cumhuriyeti Kültür Bakanı Zhu Muzhi, Türkiye’de Çin ile ilgili ilk kez açılan ihraç mamulleri sergisini gezmiştir⁶³⁸. Ayrıca yine bu dönemde, Yaşar Kemal’in birçok dünya diline çevrilen eseri İnce Mehmed, Li Xiande tarafından Çinceye çevrilmiş ve Türkiye-Çin arasında oluşan dostluk köprüsünün önemli bir yapı taşı olmuştur⁶³⁹.

Ulus Hükümeti döneminde Çin ile kurulan son ilişki, Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Danışmanı ve Dışişleri Bakanı Wu Xueqian’ın 16-19 Ekim 1983 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı İlder Türkmen’e yaptığı ziyaret olmuştur. Bu ziyarette iki

⁶³³ *Milliyet*, 19.12.1981; *1981 Tarihçesi*, s. 120.

⁶³⁴ *Kenan Evren’in...*, C.III, s. 164.

⁶³⁵ *Güldemir, Çevik...*, s. 128.

⁶³⁶ *1982 Tarihçesi*, s. 37.

⁶³⁷ *Kenan Evren’in...*, C.IV, s. 45-46, 373.

⁶³⁸ *1983 Tarihçesi*, s. 11; *Cumhuriyet*, 08.04.1983.

⁶³⁹ *Milliyet*, 08.04.1983.

ülkeyi de ilgilendiren askerî meseleler masaya yatırılmış, ziyaretin sonunda Wu Xueqian, “*Uluslararası sorunlarda görüşlerimiz ya birbirinin aynısıdır ya da benzeridir*” şeklinde bir açıklama yapmıştır⁶⁴⁰.

Asya’daki bir diğer büyük devlet olan Japonya ise 12 Eylül darbesinin ardından yaşanan yönetim değişikliğini anlayışla karşılayarak, ikili ilişkilerde açık kapı bırakmıştır. Japonya’nın bu tutumu, ekonomik açıdan hayli zor durumda olan bir ülkeyi devir alan askerlerin kredi arayışlarında bulunacağı ülkeler arasında görülmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal, 7-11 Şubat 1981 tarihleri arasında Japonya’ya gitmiştir⁶⁴¹. Özal’ın Japonya’da yaptığı temaslar sonucunda, Türkiye ve Japonya arasında 80 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalanmıştır⁶⁴².

Japonya-Türkiye ilişkileri Özal’ın Japonya’ya ziyaretinden sonra 8-9 Ağustos 1983 tarihlerinde Türkiye’ye gelen Japonya Dışişleri Bakanı Shintaro Abe’nin ziyareti ile devam etmiştir. Ziyaretin asıl amacı Türkiye’de inşasına başlanan Altınkaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali projesi için Japon Denizaşırı Ekonomik İşbirliği Fonu (OECD) tarafından Türkiye’ye 65 milyon dolarlık kredi verilmesi olarak kayıtlara geçmiştir. Türkiye bu krediyi %4.25 faizle, 7 yıllık bir aranın ardından 19 yıl boyunca ödeme şartı ile almıştır⁶⁴³. Shintaro Abe ayrıca Kenan Evren ile de İran-İrak Savaşı hakkında görüşmüştür. Savaşın devam etmesi halinde Japonya’nın akaryakıt sıkıntısı yaşayacağını bildiren Shintaro Abe, Evren’in o dönemde İran-İrak Savaşı’nın sona ermesi için başladığı arabuluculuk girişimlerinin olumlu sonuçlanmasını dilediğini bildirmiştir⁶⁴⁴.

1980-1983 arası dönemde Türkiye’nin diğer Asya ülkeleriyle ilişkileri, 12-26 Aralık 1982 tarihleri arasında Evren’in düzenlediği Uzak Doğu ziyaretleri çerçevesinde şekillenmiştir. Daha önce de üzerinde durulduğu üzere seyahatin ilk durağı 13-17 Aralık 1982 tarihlerinde gidilen Çin Halk Cumhuriyeti olmuştur. Evren’in Çin Halk Cumhuriyeti’nden sonraki durağı Endonezya olmuştur. Jakarta’da

⁶⁴⁰ Güldemir, *Çevik...*, s. 128; *1983 Tarihçesi*, s. 161-163.

⁶⁴¹ *1983 Tarihçesi*, s. 8; *Kenan Evren’in...*, C.II, s. 235.

⁶⁴² *Milliyet*, 14.02.1981.

⁶⁴³ *Dışişleri Bakanı İlder Türkmen’in...*, s. 388.

⁶⁴⁴ *Kenan Evren’in...*, C.IV, s. 291.

Cumhurbaşkanı Suharto'nun öncülüğündeki heyetle görüşme yapılmış ve iki ülke 5 sene boyunca sürecek olan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 18 Aralık 1982'de imzalanan bu anlaşma ile Türkiye, Endonezya'ya buğday, pamuk ipliği, halı, kuru üzüm, incir, fındık ve çeşitli seramik eşyaları satmayı taahhüt etmiş; Endonezya ise Türkiye'ye biber, kahve, kauçuk ve hindistan cevizi gibi ürünleri satarak iki ülke arasında ekonomik bağların oluşmasını sağlamıştır⁶⁴⁵.

Seyahatin üçüncü durağı 20-23 Aralık 1982 tarihleri arasında gidilen Güney Kore olmuştur. Güney Kore'de Cumhurbaşkanı Chun Doo Hwan tarafından karşılanan Evren, Seul'da bulunan çeşitli teknolojik aletler üreten fabrikaları ziyaret etmiştir. Burada gördüğü fabrikaların Japonya ile yarışacak düzeyde olduğunu söyleyen Evren, Güney Kore ile yapılacak teknolojik işbirlikleri için çalışmalar yapılmasını istemiştir⁶⁴⁶. İlerleyen aylarda Kore Cumhuriyeti Hava Endüstrisi ve KAL Başkanı Choong Hoon Cho, uçak sanayileri ile ilgili yapılacak olan işbirliğini görüşmek için Türkiye'ye gelmiştir⁶⁴⁷.

12 Eylül Hükümeti döneminde Türkiye'nin temaslarda bulunduğu bir diğer Asya ülkesi Bangladeş'tir. Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, 9-10 Mart 1981 tarihlerinde Bangladeş'e seyahat etmiş ve burada Türkiye-Bangladeş Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması'nı imzalaması konusunda yetkili kılınmıştır⁶⁴⁸.

Ayrıca yine bu dönemde Evren'in Uzak Doğu seyahatinin bir diğer durağı 23-24 Aralık 1982 tarihleri arasında ziyarette bulunduğu Bangladeş olmuştur. Anılarında Bangladeş'teki yokluktan ve acıklı durumdan söz eden Evren, Bangladeş ile Türkiye arasında gönül bağı olduğunu da yazılarına eklemiştir⁶⁴⁹. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni, Türkiye'nin ardından tanıyan ilk ülkenin Bangladeş olması, Evren'in anılarında bahsettiği gönül bağını kanıtlar niteliktedir⁶⁵⁰. Ancak Bangladeş, bir müddet sonra bu kararın ardından sonra gördüğü baskıya dayanamamış ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanıma kararından vazgeçmiştir.

⁶⁴⁵ *a.g.e.*, s. 50-52.

⁶⁴⁶ *1982 Tarihçesi*, s. 69-71.

⁶⁴⁷ *1983 Tarihçesi*, s. 16.

⁶⁴⁸ BCA, 30-18-1-2/419-256-9.

⁶⁴⁹ Oran, Kenan Evren'in..., s. 128; *Kenan Evren'in...*, C.IV, s. 57-61.

⁶⁵⁰ Dışişleri Bakanlığı, *1983...*, s. 27.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren askerlerin siyasette büyük rol oynadığı bir ülke olmuştur. Askerler, Ordu İç Hizmet Kanunu'nun "*Silahlı Kuvvetlerin görevi Anayasa'da belirtilen Türkiye Cumhuriyeti'ni, Türk anayurdunu korumak ve kollamaktır*" şeklindeki maddesini birçok kez siyasete ve yönetime karışılabilceği şeklinde yorumlamıştır. Bu sebeple tıpkı modernleşmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de askerler, Ordu İç Hizmet Kanunu'nun kendilerine verdiğini düşündükleri yetkiyi kullanarak birçok kez siyasîlerin işine karışmış ve kendilerine göre "gerektiği" zamanlarda bizzat müdahalelerde bulunmuşlardır.

Ordunun kendisine böyle bir yetki verildiğini düşünmesi ve toplumun sinir uçlarına dokunacak meselelere göz yumması ve halkın bir kurtarıcı bekler hale getirilerek müdahaleye zemin hazırlanması gibi yaşanan gelişmeler sonucunda kaybeden hep halk ve demokrasi olmuştur. Gerçekleştirilen müdahalelerin ardından ülkedeki asayişin sağlanamadığı ortamın birden kaybolması da bu görüşü desteklemektedir. Belirli bir süreç içerisinde ordunun, neredeyse 10 yılda bir müdahalede bulunması Türkiye'de demokrasi sorununun meydana gelmesine neden olmuştur.

Bu müdahalelerden 12 Eylül 1980 darbesi, günümüzde dahi Türkiye'de etkilerini hissettirdiğinden birçok araştırmacı tarafından ele alınan konulardan olmuştur. Özellikle 12 Eylül'e gidilen süreçte Kontrgerilla isimli örgütün faaliyetleri, toplumda meydana gelen kutuplaşmalara Alexander Peck'in etkisi, Tahsin Şahinkaya'nın darbeden bir gün önce ABD'den Türkiye'ye dönmesi ve darbeden kısa bir süre önce ABD'ye darbe yapılacağıının haberinin gönderilmesi gibi birçok etken nedeniyle 12 Eylül dönemi popüler bir konu olmuştur. Ayrıca 12 Eylül darbesinin ardından CIA Türkiye Şefi Paul Henze tarafından kurulan "*bizim çocuklar başardı*" cümlesi ve darbenin ardından kurulan MGK'nın sözcüsünün, Türkiye ve NATO arasındaki ilişkileri sağlayan ve Bayrak Harekât Planı'nı

hazırlayan Haydar Saltık olması gibi gelişmeler de 12 Eylül'de Amerikan parmağının olup olmadığına dair tartışmaların çıkmasına neden olmuştur.

Askerî hükümetin darbeyi gerçekleştirdikten sonra ABD ile uyumlu bir politika benimsediği görülmektedir. 1973-1980 arası dönemde haşhaş krizi, Kıbrıs Barış Harekâtı ve silah ambargosu gibi yaşanan gelişmeler nedeniyle ABD-Türkiye ilişkilerinin iyi olmadığı açıktır. Ancak 12 Eylül darbesinin ardından ABD ve Türkiye arasında bir yakınlaşma olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin, Yeşil Kuşak ve Çevik Kuvvet gibi projelere dâhil olması ile ilişkiler had safhaya ulaşmıştır.

İsmi geçen bu projeler sebebiyle askerî hükümetin Orta Doğu devletleri de iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde daha önceden gerçekleştirilen askerî müdahalelerin ardından Orta Doğu ve İslam devletlerine sırt çevrildiği görülmüştür. Ancak 12 Eylül'ün ardından, bu politika tersine dönmüştür. 1980-1983 arası dönemde Türkiye'nin, İran-Irak savaşını sona erdirmek için kurulan komitede yer alması, İslam Konferansı Zirve Toplantılarına hem Başbakan Bülent Ulusu hem de Dışişleri Bakanı İltis Türkmen ile katılması gibi gelişmeler bu görüşü kanıtlamaktadır. Ayrıca yine bu dönemde İslam devletleri ile iyi ilişkiler kuran Türkiye'nin, bu politikanın doğal bir sonucu olarak İsrail ile ilişkilerinin ikinci kâtip düzeyine düşürdüğü görülmektedir.

12 Eylül Hükümeti'nin Orta Doğu politikasında dikkat çekici bir nokta da "*Rabitat-al Âlem al-İslamî*" isimli örgütle kurduğu ilişkilidir. Hatırlanacağı üzere askerler, 12 Eylül darbesini gerçekleştirmelerindeki temel nedenlerden birinin de Türkiye'de giderek yükselen irtica olduğunu söylemişlerdir. Atatürk'ün hatırasına saygısızlık yapılmasını affedilemez olarak değerlendiren komutanların "*Rabitat-al Âlem al-İslamî*" isimli örgütle ilişki kurmasının da "samimi" bir açıklaması olamayacağı açıktır. Çünkü bu örgüt, Mustafa Kemal Atatürk'e hakaretler içeren "*Sanem Adam/Put Adam*" isimli bir kitap yayınlamıştır.

12 Eylül Hükümeti'nin siyasîleri siyasetten uzaklaştırması ve cezaevlerinde insanlara uyguladığı şiddet, Avrupa devletleri ile kurulan ilişkileri etkilemiştir. Özellikle cezaevlerinde insanlara yapılan işkenceler, Avrupa devletleri tarafından

kınanmış ve bu sebeple ilişkilerde kopukluklar yaşanmıştır. Ayrıca demokrasinin hiçe sayılarak bir müdahale gerçekleştirilmesi sebebi ile karşılaşılan tutum da benzer olmuştur. Özellikle AET tarafından takınılan tutum, Türkiye’de demokrasinin yeniden işler hâle gelene kadar üyelik işlemlerinin yapılmayacağı şeklinde olmuştur.

Askerlerin 1980-1983 arası dönemde dış politikada yaptığı en büyük hata şüphesiz ki Yunanistan’ın NATO’nun askerî kanadına dönüşüne, hiçbir yazılı ödün almamalarına rağmen onay vermesi olmuştur. NATO Başkomutanı William Rogers tarafından hazırlanan Rogers Planı ile Yunanistan, NATO’nun askerî kanadına dönmüş ve Türkiye, hem uluslararası alanda hem de Ege’de büyük bir koz kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

BCA, 30-18-1-2/405-160-4.

BCA, 30-18-1-2/438-390-8.

BCA, 30-18-1-2/448-452-10.

BCA, 30-18-1-2/471-16-10.

BCA, 30-18-1-2/417-245-6.

BCA, 30-18-1-2/420-262-1.

BCA, 30-18-1-2/420-262-1.

BCA, 30-18-1-2/455-496-1.

BCA, 30-18-1-2/462-547-9.

BCA, 30-18-1-2/415-225-6.

BCA, 30-18-1-2/437-385-7.

BCA, 30-18-1-2/465-566-10.

Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in Konuşmaları, Demeçleri ve Basına Verdiği Mülakatlar (21 Eylül 1980-3 Kasım 1983), Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1983.

1981 Tarihçesi, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1983.

1982 Tarihçesi, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1983.

1983 Tarihçesi, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1984.

12 Eylül Öncesi ve Sonrası, Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981.

Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 17.03.1982-28.01.1983.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 27.09.1980- 19.11.1983.

TBMM İç Tüzüğü, 11.04.1945 Tarihli Nizamname, B: 41, O:1.

TBMM, Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C. I, Haziran 2015.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1924.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989), C. VII, Ankara 2013.

Resmi Gazete, 28.04.1960-10.03.1981.

B- Kitaplar

AHMAD, Feroz; Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945-1980), İstanbul 1994.

_____ ; *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994.

AKKOYUNLU, Adil; Türkiye Tarihinde Bir Sonbahar, Bir İslamcının 12 Eylül Hatıraları, Çıra Yayınları, İstanbul 2018.

ARCAYÜREK, Cüneyt, Darbeler ve Gizli Servisler, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989.

_____ ; *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

_____ ; *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

_____ ; *Demokrasi Dur, 12 Eylül 1980 (Nisan 1980-Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

_____ ; *Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

_____ ; *12 Eylül'e Doğru Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986.

ARMAOĞLU, Fahir; Türk-Amerikan İlişkileri (1919-1997), Kronik Kitap, İstanbul 2019.

_____ ; *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

ATAY, Korhan; 1 Mayıs 1977, İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938), C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

AYDIN, Suavi; Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

BALCI, Ali; *Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013.

BARANSEL, Ali; *Bıçak Sirtında Çankaya Köşkü Yılları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006.

BAŞBUĞ, İlker; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Güç Odaklarının Mücadelesi (1961-1980)*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2020.

BAŞGİL, Ali Fuat; *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2017.

BATUR, Muhsin; *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.

BELGE, Murat; *Militarist Modernleşme (Almanya, Japonya ve Türkiye)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

BİRAND, Mehmet Ali; *12 Eylül Saat 04:00*, Karacan Yayınları, İstanbul 1984.

_____ ; *30 Sıcak Gün*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.

BÖLÜĞİRAY, Nevzat; *Sokaktaki Asker, Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları*, Milliyet Yayınları, 1989.

_____ ; *Sokaktaki Askerin Dönüşü 12 Eylül Dönemi*, Tekin Yayınevi, Ankara 1991.

CEBESÖY, Ali Fuat; *Siyasî Hatıralar, C. II*, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri; *Anılarım*, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1990.

ÇİĞDEM, Ahmet; *D'nin Halleri: Din, Darbe, Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

DURU, Nahit; *Arayış*, İmge Kitapevi, Ankara 2012.

DUVERGER, Maurice; *Diktatörlük Üstüne*, çev., Bülent Tanör, Dönem Yayınları, İstanbul 1965.

ERAL, Sadık; *Çaldıran'dan Çorum'a Anadolu'da Alevi Katliamları*, Yalçın Yayınları, İstanbul 1993.

ERKANLI, Orhan; *Anılar..., Sorunlar..., Sorumlular...*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

_____ ; *Askeri Demokrasi*, Güneş Yayınları, İstanbul 1987.

- EVREN, Kenan; *Kenan Evren'in Anıları I*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990.
 _____; *Kenan Evren'in Anıları II- IV*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
 _____; *Seçme Konuşmalar 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989*, Doğan Kitap, İstanbul 2000.
- GÖĞÜŞ, Ali İhsan; *Hep İsmet Paşa'nın Yanında*, Remzi Kitabevi, Ankara 2008.
- GÖNER, Özlem; *Turkish National Identity and Its Outsiders*, Routledge, New York 2017.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; Ömer Kürkçüoğlu; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1973-1983)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.
- GÜLDEMİR, Ufuk; *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980-1984)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1986.
 _____; *Kanat Operasyonu*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1985.
- HALE, William; *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.
 _____; *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, ALFA Yayıncılık, İstanbul 2014.
- HİÇYILMAZ, Semih; *Soygun, Rüşvet, Cinayet, İşte Derin Devlet*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2008.
- İhtilal ve Darbeler Tarihi*, C. II, Cem Yayınevi, İstanbul 1968.
- KARATEPE, Şükrü; *Darbeler ve Anayasalar*, A Kitap, Ankara 2017.
- KARPAT, Kemal H; *Kısa Türkiye Tarihi*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2019.
 _____; *Türk Dış Politikası Tarihi*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2019.
- KESER, Ulvi; *Dünden Bugüne Kıbrıs (1913-2013)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- MERTOĞLU, Hüseyin; *Kontrgerilla, Tanıklar, Belgeler, Bilgiler*, Esra Yayınları, Ankara 1997.
- MUMCU, Uğur; *Kontrgerilla Öğretileri, Bütün Yazıları 8*, Umag, Ankara 2002.
 _____; *Rabita*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.
- MÜTERCİMLER, Erol; *Satılık Ada Kıbrıs*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2003.
- ORAN, Baskın; *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989.

_____ ; *Türk Dış Politikası (1980-2001)*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZDEMİR, Hikmet; *Fahri S. Korutürk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

SLANY, William, *American Foreign Policy Current Documents*, Department of State Washington 1984, Document 211.

TANÖR, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

TOKER, Metin; *Not Defterinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1981.

TURGUT, Hulusi *12 Eylül Partileri*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1986.

TUNÇAY, Mete; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Rejiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

TUNCER, Hüner; *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

ULAGAY, Osman; *24 Ocak Deneyimi Üzerine*, Hill Yayın, İstanbul 1983.

USLUBAŞ, Tolga; *Kronolojik Türkiye Tarihi, Geçmişten Günümüze Türkiye*, Melisa Matbaacılık, İstanbul 2013.

YILMAZ, Ali; *Kara Arşiv: 12 Eylül Cezaevleri*, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

ZÜRCHER, Erik Jan; *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

_____ ; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

1973 Yılı MSP Seçim Beyannamesi, Fatih Yayınevi, İstanbul 1973.

C- Makaleler

ARI, Tayyar, “Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 50, S. 01, 1995, s. 60.

ÇAKMAK, Haydar, “12 Eylül 1980 Darbesi ve Dış Politikası”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 277, Eylül 2010, s. 52.

ERYILMAZ, Tuğrul; Nihat Tuna; “12 Eylül’de Uygulanan Gizli Planı İlk Kez Açıklıyoruz: Bayrak Harekâtı”, *Yeni Gündem*, Y. 4, S. 80, 13-19 Eylül 1987, s. 10-14.

MASSICARD, Elise; “Claiming Difference in an Unitarist Frame: The Case of Alevism”, *Turkey Beyond Nationalism*, I.B. Tauris 2006, s. 79.

MEVSİM, Hüseyin; “Bulgar Dışişleri Bakanı Petir Mladenov’un Anıları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 52, S.1, 2012, s. 50.

TEKİN, Cemile; Yılmaz Altunsoy; “Cumhuriyet Döneminde Bulgaristan’dan Türkiye’ye Kitleli Göçler”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S II , s. 139.

TÜRKMEN, İlter; “Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Doğu Politikası”, *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, BİLGESAM, Ankara 2010.

D- Süreli Yayınlar

1- Gazeteler

Akşam, 01.04.1980-30.05.1981.

Cumhuriyet, 04.05.1974-08.04.1983.

Günaydın, 24.06.1975-20.05.1983.

Güneş, 02.10.1982-08.07.1983.

Hürriyet, 19.10.1973-16.10.1983.

Konya'nın Sesi, 09.09.1980.

Konya Postası, 08.09.1980.

Milliyet, 28.10.1973-16.11.1983.

Politika, 23.02.1977.

Son Havadis, 21.12.1978-07.06.1983.

Tercüman, 14.05.1974-10.09.1982.

Yeni Meram, 08.09.1980.

Yeni Ortam, 11.11.1973-03.12.1973.

2- Dergiler

Arayış, 21.02.1981.

Yankı, 22.12.1980-04.04.1982.

Yeni Gündem, 13-19.09.1987.

E- İnternet Kaynakları

Balçıcek İlter, Söz Sende (2011),

<https://www.haberturk.com/video/haber/izle/eski-bakandan-tarihi-itiraf/56659>

(Erişim Tarihi: 03.03.2021).

<https://www.dp.org.tr/tarihce> (Erişim Tarihi: 03.08.2020).

<https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>

(Erişim Tarihi: 14.12.2020).

http://www.mfa.gov.tr/sehit-edilen-diplomatlarimiz-vevatandaslarimiz_tr.tr.mfa

(Erişim Tarihi: 18.12.2020).

Mehmet Ali Birand, *12 Mart Belgeseli 8. Bölüm: Cunta*, 32. Gün Arşivi,

<https://www.youtube.com/watch?v=tSgFgc6JXTQ> (Erişim tarihi: 13.10.2020).

Mehmet Ali Birand, *12 Mart Belgeseli 9. Bölüm: Muhtıra*, 32. Gün Arşivi,

<https://www.youtube.com/watch?v=W9yJqu1BM2U> (Erişim tarihi: 16.10.2020).

Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Renklerin Çatışması*, 32. Gün Arşivi,

<https://www.youtube.com/watch?v=8uk6iOJ6phk> (Erişim Tarihi: 18.12.2020).

Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Kıbrıs'tan Cepheleşmeye*, 32. Gün

Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=RIQbaLxtvV4> (Erişim Tarihi:

18.12.2020).

Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Günlerin O Gün Getirdiği...*, 32. Gün

Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=pWsd7fqolPo> (Erişim Tarihi:

23.12.2020).

Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Katliamlar Başlıyor*, 32. Gün Arşivi,

https://www.youtube.com/watch?v=ErXf_DtnsOY (Erişim Tarihi: 03.02.2021).

Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Uçurumun Eşiğinde*, 32. Gün Arşivi,

<https://www.youtube.com/watch?v=TLsMdyJHgHk> (Erişim Tarihi: 16.02.2021).

Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri*, 32. Gün

Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim

Tarihi: 23.02.2021)

Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli, Darbe Günlüğü*, 32. Gün Arşivi,

<https://www.youtube.com/watch?v=DDe202SS4Kk> (Erişim Tarihi: 23.02.2021).

EKLER

EK-1: 12 Mart 1971 Muhtırası'nın tam metni

- 1- Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.
- 2- Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.
- 3- Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize...

MEMDUH TAĞMAÇ

Orgeneral

Genelkurmay Başkanı ve

Millî Güvenlik Kurulu Üyesi

CEMAL EYİCEOĞLU

Oramiral

Deniz Kuvvetleri Komutanı ve

Millî Güvenlik Kurulu Üyesi

FARUK GÜRLER

Orgeneral

Kara Kuvvetleri Komutanı ve

Millî Güvenlik Kurulu Üyesi

MUHSİN BATUR

Orgeneral

Hava Kuvvetleri Komutanı ve

Millî Güvenlik Kurulu Üyesi

(Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s. 153.)

EK-2: Komutanların uyarı mektubunun tam metni.

Sayın Cumhurbaşkanım

Ankara 27.12.1979

Ülkemizin içerisinde bulunduğu ortamda devletimizin bekası, millî birliğin sağlanması, halkın mal ve can güvenliğinin temini için; anarşi, terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde anayasal kuruluşların ve özellikle siyasî partilerin, Atatürkçü millî bir görüşle müştereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görünmektedir.

Millî Güvenlik Kurulu'nun muhtelif toplantılarında bu konuda alınan kararların muhalefete mensup siyasî partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden olumlu sonuçlara götürülmediği yüksek malumlarıdır.

Kuvvet komutanları ile beraber yaptığım son gezilerimde Ordu ve Kolordu Komutanı seviyesindeki general ve amirallerle görüşmelerimde, millî birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde, süratle bir sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin müştereken tespiti amacı ile tüm anayasal kuruluşlar ve siyasî partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereken dile getirildi.

Bu karar ışığında Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşlerini, Millî Güvenlik Kurulu Başkanı olarak zat-ı alilerine sunuyorum. Gereğini yüksek takdirlerine arz ederim.

Saygılarımla

Kenan Evren

Orgeneral

Genelkurmay Başkanı

(Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s. 330-331.)

EK-3: TSK Görüşü isimli metin

Ülkemizin içinde bulunduğu son derece önemli siyasî, ekonomik ve sosyal ortam her geçen gün hızını biraz daha arttıran anarşi, terör ve bölücülüğe karşı millî birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için, Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetiminde etkili ve sorumlu Anayasal kuruluşları ve özellikle siyasî partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Kahramanmaraş olaylarının yıldönümünde, henüz il ve orta öğretim çağındaki evlatlarımızın örgütlü eylemciler tarafından zorla sürüklendikleri anarşik olaylar ibretle müşahede edilmektedir.

Anayasamızın getirdiği geniş hürriyetleri kötüye kullanarak, İstiklal Marşımız yerine komünist enternasyonalî söyleyenlere, şeriat düzeni davetçilerine, demokratik rejim yerine her türlü faşizmi getirmek isteyenlere, anarşiye, yıkıcılığa ve bölücülüğe milletimizin tahammülü kalmamıştır.

İktidar olan siyasî partilerin bütün devlet kademelerini kendi siyasî görüşleri doğrultusunda hareket edecek kişilerle doldurulması, kamu görevlilerinin ve vatandaşlarının bölünmesini zorunlu hale getirmektedir. Siyasî partilerce yaratılan bu bölünme giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen iç kaynakların şekillenmesine, himyesine, polis, öğretmen ve diğer birçok kuruluşun birbirine düşman kamplara ayrılmalarına neden olmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkemizin siyasî, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı gruplara tavizler veren ve kısır siyasî partileri uyarmaya karar vermiştir.

Bölgemizdeki gelişmeler Orta Doğu'da her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilecek durumdadır. İşte anarşist ve bölücüler yurt sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yapmaktadırlar.

Ülkede birlik ve beraberliğin, vatandaşın can ve mal güvenliğinin süratle sağlanabilmesi için gerekli kısa ve uzun vadeli tedbirlerin yüce meclislerimizde en kısa zamanda kararlaştırılması bugünkü ortam içinde hayati bir önem taşımaktadır.

Diğer yandan meclislerin açılışından bir buçuk ay sonra komisyonların ancak teşkil edilebilmesi ve ülkenin acilen çözüm bekleyen konularını müzakere için bugüne kadar müşterek bir gündemin saptanamaması üzüntü ile izlenmektedir.

Atatürk milliyetçiliğinden alınan ilham ve hızla vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde millî şuur ve ilkeler etrafında toplamanın, iç barış ve huzurun sağlanmasında temel unsur olduğu apaçık bir gerçektir. Ülkenin içinde bulunduğu bu durumdan bir an evvel kurtulması hükümetler kadar diğer siyasî partilerimizin de görevleri arasındadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetleri Yasası ve kendisine verilen görev ve sorumluluğun idraki içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasî partilerimizin, bir an önce millî menfaatlerimizi ön plana alarak, Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer Anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.

Kenan Evren	Nurettin Ersin	Bülent Ulusu
Orgeneral	Orgeneral	Oramiral
Genelkurmay Başkanı	Kara Kuvvetleri K.	Deniz Kuvvetleri K.
Tahsin Şahinkaya	Sedat Celasun	
Orgeneral	Orgeneral	
Hava Kuvvetleri K.	Jandarma Genel K.	

(Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s. 331.)

EK-4: Bayrak Harekât Planı'nın Yeni Gündem dergisinde yayınlanan kısımları

a. Siyasî Durum

Ülkemizin içinde bulunduğu son derece önemli ekonomik, siyasî ve sosyal sorunlar yanında, her geçen gün hızını biraz daha arttıran anarşi, terör ve bölücülük, devletimizin bekasını tehdit eden boyutlar kazanmıştır.

Ülkemizin mevcut sorunlarından başka yakın çevremizde her an silahlı bir çatışmaya dönüşebilecek ciddi gelişmeler cereyan etmesine rağmen bugüne kadar başta parlamento olmak üzere tüm siyasî partiler ve bazı anayasal kuruluşlar verimli ve uyumlu çalışma düzenine ısrarla girmeyerek ülkenin acil sorunlarına köklü önlemler almamış, yasaların uygulanmasında komünizm, faşizm ve şeriat düzeni gibi ideolojik tercihlere ağırlık vererek ülkeyi uçurumun kenarına getirmişlerdir.

Ülkemizde etnik grupların muhtemel ayaklanmalarının dış müdahaleleri de davet edebileceği, DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'dan kaynaklanan bölücü iç tehdidin Yunanistan ve Kıbrıs Rumları ile birlikte Türkiye için büyük bir tehlike teşkil edebileceği, ayrıca ülkemizde teokratik bir düzenin kurulmasına yeni İRAN yönetiminde her türlü desteği yapabileceği göz önünde bulundurulacaktır.

Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, siyasî ve sosyal sorunları kısa sürede kesin çözümlere ulaştırmak, iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesinin ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak maksadıyla G günü S saatinden itibaren, TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KARA, DENİZ VE HAVA Hükümlerlik sahalarını dış tehdit ve tehlikelere karşı koruma görevini sürdürürken, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'ni ve HÜKÜMETİ feshederek ÜLKE YÖNETİMİ'ne Yüce TÜRK MİLLETİ adına el koyacak ve iç güvenliği ve düzeni sağlayacaktır.

1. Hazırlık Safhası(G-2 Günü)

Hazırlık safhası bu emrin alınması ile başlar. Bu safhada gizlilik prensibine azami derecede riayet edilerek harekâtın niyet ve maksadı, hazırlıkların aksamadan yürütülmesine yetecek kademedeki lüzum görülen ilgililere ve ast birlik komutanlarına, asgari ölçüde bilgi verilecektir.

2. İcra Safhası (G Günü S Saati)

a) Dış Güvenlik İcra Safhası:

Radyodan ilk bildirin yayımlanmasını müteakip emredildiğinde Genel Savunma Planı'nın (GESAP) uygulanmasını hazırlıklı bulunulacaktır.

b) İç Güvenlik İcra Safhası:

G günü S saatinde emirle yönetime el konarak genel güvenliğin, can ve mal güvenliğinin ve kamu düzeninin sağlanması SİLAHLI KUVVETLERİN teminatı altına alınacak ve ülkede süratle asayiş ve emniyet tesis edilecektir.

İç güvenlik icra safhasında aşağıdaki hususlar sağlanacaktır:

- (I) Kritik bölgeler ve Türk Silahlı Kuvvetlerine mukavemet etmesi beklenen kişiler, Silahlı Kuvvetlere mensup birliklerce kontrol altına alınacak, yasaklara ve emirlere her türlü direniş, münferit ve kitlesel hareketler müsamahasız bir şekilde, kesin bir kararlılıkla, sürat ve şiddetle kırılacaktır.
- (III) Sorumluluk bölgesi içinde mevcut siyasî parti, dernek, sendika, meslek kuruluşları ile bunların yan örgütlerinin faaliyetleri durdurulacaktır. Bu teşekküllerin isim ve faaliyet gösterdikleri yerlerin adresleri Ek'tedir. İstisnasız hepsinin kapısı mühürlenecek ve kullanıp kullanılmadıkları devamlı kontrol edilecektir. Bunlardan kayıt ve kuyudatına el konup suç unsuru aranacaklar Ek'te gösterilmiştir.
- (IV) Parlamenter olan veya olmayan bütün partililer evlerinde gözaltında bulundurulacak, dışarı ile her türlü irtibatları kontrol altına alınacaktır.

Sorumluluk bölgesinde evinde gözaltında bulundurulacak partililerle tutuklanacak parti mensuplarının isim ve adresleri Ek'tedir.

- (V) Planın uygulanması ile birlikte otomatikman yakalanıp gözaltına alınacak sendika, dernek ve meslek kuruluşları mensupları listesi Ek'tedir.

Koordinasyon:

- 1) Harekât bütün Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları tarafından üstün bir disiplin anlayışı ve vatanseverlik duyguları ile icra edilecek, tahribata meydan verilmeyecek, hiçbir TSK mensubunun disiplinsiz davranışına müsaade edilmeyecek, tespit edilenler hakkında derhal yasal işlem başlatılacaktır. Silahlı Kuvvetler içinde yönetime el koyma harekâtına karşı olan subay ve astsubaylar tutuklanacak, bu yönde en ufak emare gösteren birlik erleri diğer birlikler dağıtılıp silahsız hizmetlerde kullanılacak ve haklarında yasal işlem yapılacaktır.
- 2) Sıkıyönetim idaresine karşı her türlü fesat ve mukavemet kesin ve kararlılıkla, sürat ve şiddetle kırılacaktır. Gerektiğinde bu gibi bastırma operasyonları için hava kuvvetlerinden destek talep edilecektir.
- 3) Emniyet ve asayişin temini için Millî Güvenlik Konseyi ve Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından konan yasak ve önlemlere uymayanlara karşı tereddütsüz silah kullanılarak devlet otoritesi tesis ve idame ettirilecektir. Hiçbir şekilde yağma, gasp, millî serveti tahrip vs. gibi olaylara meydan verilmeyecektir.
- ...
- 5) Asayiş ve emniyetin sağlanmasında azami derecede hassas davranılacak, bölgede muzır faaliyette buldukları bilinen veya belirlenen, şüpheli veya yeni idareye karşı direniş beklenen, bu yönde çeşitli gizli yöntemlerle faaliyet gösteren kişiler ast komutanlıklarca bu emrin alınması ile birlikte ikinci bir emre kadar gözaltına alınacaktır. İlk safhada bu maksada hizmet için hazırlanan gözaltına alınabileceklerin listesi Ek'tedir.
- ...

- 8) Halkın ihtiyaçlarını karşılamada Silahlı Kuvvetler ve diğer kamu kuruluşlarının tüm imkânları kullanılacaktır.
- 9) Halkla ilişkilerde ve hizmetlerin ifasında ayırım yapılmayacak TARAFSIZ BİR YÖNETİM uygulanarak Silahlı Kuvvetlere olan güvenin arttırılmasına özen gösterilecek ve her fırsatta harekâtın hiçbir partiye karşı olmadığı açıklanacaktır.
- 10) Polis ve öğretmenlere özel bir önem atfedilecek, aşırı uçlara mensup kamu görevlileri devamlı olarak takip ve tespit edilecek, muzır faaliyetleri tespit edilenler derhal görevden alınacaktır.

...

- 14) Bu emrin alınması ile birlikte siyasî suçlardan tutuklu bulunan kişilerin, mahkemelerden delilsizlik sebebiyle tahliye kararları çıksa dahi, ikinci bir emre kadar tutukluluk halleri devam edecektir.

...

- 28) Aşırı uçların yayın organı olan gazete, dergi, mecmua ve kitapların yayını Sıkıyönetim Komutanlığınca yasaklanacaktır. Bu yasağın ve dağıtımların takip ve kontrolü bütün görevlilerce yapılacak ve yasağın uymayanlar tutuklanacaklardır.

...

- 30) Harekâtın hedefinin saptırılması yönünde yapılacak maksatlı propagandalara meydan vermemek ve yapılanları etkisiz hale getirmek ve olumsuz kamuoyu oluşturmak üzere bölgede yayınlanan gazete, dergi ve diğer yayın vasıtaları Ordu Sıkıyönetim Karargâhı'nda teşkil edecek bir SANSÜR KURULU tarafından sansüre tabi tutulacaktır.

(Tuğrul Eryılmaz-Nihat Tuna, "12 Eylül'de Uygulanan Gizli Planı İlk Kez Açıkıyoruz: Bayrak Harekâtı", *Yeni Gündem*, Y. 4, S. 80, 13-19 Eylül 1987, s. 10-14.)

EK-5: Kenan Evren'in anılarında yer alan harekât emrinin tam metni.

Yüce milletimizi içinde bulunduğu çok yönlü huzursuzluk ve endişeden kurtaracak en kısa zamanda güven ve refah sağlayıcı düzeye çıkarmayı ve kaybolan devlet nizamını yeniden tesis etmeyi amaçlayan bu harekâtın tüm sorumluluğunu TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ yüklenmiş bulunmaktadır. Şartlar ne olursa olsun, silahlı kuvvetlerimiz, bu kutsal ve tarihi sorumluluğu yüklenirken, bütün gücünü, şerefli saflarında yer alan personelinin yüksek vazife ve sorumluluk şuuru ile karşılıklı sevgi, saygı ve güvene dayalı DİSİPLİN ruhundan almıştır.

Bu şuur ve ruhla yürütülecek ATATÜRKÇÜ hamlelerde başarı, silahlı kuvvetler personeline aşağıdaki ilkelere sınımsız bağlı kalınması ve bu ilkelerin her kademedede büyük bir titizlik içinde uygulanması ile mümkün olacaktır.

Bütün görevler emir ve komuta kanalı içerisinde yerine getirilecek, bunun dışında şahsi gayret ve icraat gibi münferit davranışlara müsamaha edilmeyecektir.

Ülkemizin bu kargaşadan çıkmasını kendi menfaatlerine zarar sayan çeşitli mihrak ve gruplar, silahlı kuvvetlerimizin en büyük gücü olan disiplin bağını kırmaya ve onu parçalamaya yönelik sinsi faaliyetlerini sürdüreceklerdir. Bu tür faaliyetlerden, Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin ve onun şahsında bütün silahlı kuvvetlerimizin etkilenmemesi için;

- 1- Her personel, bu harekâtı büyük bir tevazu, kesin kararlılık, üstün vatanseverlik duygusu ve tam bir disiplin anlayışı içerisinde icra edecektir. Hiçbir komutan, disiplinden asla taviz vermeyecektir.
- 2- Harekât bütün yurtda silahlı kuvvetler personelinin üstün görev tutkusu ile başarılabacaktır. Her kademedeki personelin görevi birbiri ile kıyaslanmayacak kadar önemlidir. Bu hal istismar edilmemelidir. Sinsi mihrakların sabırsızlıkla bekledikleri (bilinçsiz beyan ve ifadelerden)(olumlu veya olumsuz sohbet ve tartışmalardan),(lüzumlu veya lüzumsuz beceri, cesaret ve kahramanlık hikâyelerinden) mutlaka kaçınılacak ve Silahlı Kuvvetler adına sözcülük yapar duruma

girilmeyecektir. Gerektiğinde sadece ve sadece (Silahlı Kuvvetlerimizin ATATÜRK ilkeleri doğrultusunda ve emir-komuta kanalı içerisinde her türlü problemi çözümlenecek güçte olduğu) vurgulanacaktır.

İçinde bulunduğumuz bu dönemde her kademedeki Silahlı Kuvvetler personelinin sivil halkla teması olacaktır. Hali hazırda halkımızın büyük bir çoğunluğu, ülkenin bir an önce her türlü dertten kurtularak, huzura kavuşması özlemi ile dolu bulunmakta ve Silahlı Kuvvetlerimizin halk üzerindeki güven ve itibarına gölge düşürmemek, gerekse bu büyük çoğunluğun sempatisini yitirmemek maksadı ile şu konular üzerinde hassasiyetle durulacaktır:

- 1- Her türlü temasta halka azami nezaket kaideleri içerisinde davranılacak, onda mutlaka bu temastan memnun olduğu hissi yaratılarak güven duygusu pekleştirilecektir.
- 2- Şikâyet ve müracaatlar ilgi ve sabırla dinlenecek, iyi değerlendirilecek, bürokrasinin ağır işleyen çarkı dışında azami ölçüde süratle sonuçlandırılmaya çalışılacaktır.
- 3- Bilhassa devletin KİT'ler dahil her türlü daire ve müesseselerinde vatandaşa mevcut kanun ve nizamlar içerisinde yardımcı olunarak, hizmet gecikmeksizin yapılacak, (Bugün git, yarın gel) politikası mutlaka önlenecek ve derdine mümkün olunan çareler bulunacaktır.
- 4- Hiçbir yer ve zamanda, vatandaşlara kötü, haksız ve nahoş davranışlarda bulunulmayacaktır.
- 5- Bilinmeyen konularda bilgiçlik taslayıp halkı yanlış yol sevk etmekten kaçınılacaktır. Bu durumda kişinin konu ile ilgili makama müracaatı için gerekli kolaylık gösterilecek ve yardımcı olunacaktır.
- 6- Demokratik parlamenter nizam içinde halkın herhangi bir siyasî parti ve yasal görüşe sahip olması en tabii hakkıdır. Kişi veya grubun ülke zararına faaliyetleri tespit edilmediği sürece herkese TARAFSIZ VE EŞİT MUAMELE yapılacaktır.
- 7- Tasallut, talan, hırsızlık, çapulculuk, zorbalık, görevlilere itaatsizlik ve hafife alma, alay ve hakaret gibi beklenilmeyen davranışlara müsamaha edilmeyecektir.

- 8- Bölücü, halkı yönetime karşı kışkırtıcı, devlet otoritesine ve yasalara saygınlığı engelleyici, asılsız haberlerle halkı veya devlet güçlerini yanıltıcı, illegal örgütlerle teması muhafaza ederek eylemci (terörist) karakterinde ısrarla duranlar hakkında onları diskalifiye edici ve yasal yollara başvurarak şiddetle cezalandırıcı tedbirler alınacak ve bu faaliyetler aralıksız sürdürülecektir.
- 9- Harekâtı tereddütle karşılayan veya karşı tavır takınanlarla aşırı bölücü fikirleri benimseyenler hakkında gerekli yasal işlem yapılacaktır.

(Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s. 458-460.)

EK-6: Toplantı zaptının tam metni.

Toplantı Günü: 26 Ağustos 1980 Salı

Toplantıya Katılanlar: Orgeneral Kenan Evren

Orgeneral Nurettin ERSİN

Orgeneral Tahsin ŞAHİNKAYA

Oramiral Nejat TÜMER

KORGENERAL Necdet ÖZTORUN

1. Gündemde Konuşulanlar ve Özetler

- a. Sayın Genelkurmay Başkanının önerisi üzerine 5 Eylül 1980 günü idareye el koyma tarihi olarak incelendi. Komuta heyetindeki değişiklikler ve bilhassa Ankara Sıkıyönetim ve 4. Kolordu Komutanı'nın hazırlıklarını tam yapması için istediği zaman dikkate alınarak müştereken 12 Eylül 1980 Cuma günü kararlaştırıldı ve ilgililere 5 ila 12 Eylül arasında idareye el konulacağıının tebliğine karar verildi.
- b. Hazırlıkların tam yapılması amacı ile 1 Eylül 1980 tarihinde ANKARA-İSTANBUL-İZMİR ve ADANA Sıkıyönetim Komutanları, ast birlik komutanlarına durumu açıklayarak, bu komuta seviyesinde planları geliştirmeye başlamaları tespit edildi. Bilgi yalnız ana ve mümkün olan hallerde General, Amiral düzeyindeki komutanlara verilecek.
- c. Ordu komutanlarının ANKARA'da toplanarak görüşmelerin ve müzakerelerin yapılmasına lüzum olmadığı kararı verilerek emirlerin 1 Eylül'den evvel kendilerine yollanması tespit edildi.
- d. ANKARA, İSTANBUL, İZMİR ve ADANA dışındaki Ordu ve Örfi İdare Komutanları ayrıntılı bilgiyi "HEDEF" tarihinden üç gün evvel ilgililere bildireceklerdir.
- e. Millî Güvenlik Konseyi'nin Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşması ve Orgeneral Haydar Saltık'ın aynı

zamanda sekreterliğini yapması kararlaştırıldı. Genelkurmay Başkanı Konsey ve Devlet Başkanı olacaktır.

- f. Orgeneral Haydar Saltık'ın Devlet Başkanı Genel Sekreterliğine getirilmesi kararlaştırıldı.
- g. Kanun gücündeki kararnamelerin ve yönetmeliklerin Devlet Başkanı tarafından onaylanmasına karar verildi.
- h. Hükümetin istifa ettirilmesi için başbakan ile konuşmanın sakıncaları dikkate alınarak vazgeçildi.
- i. Meclislerin lağvedilmesi kararlaştırıldı.

2.Hazırlıklar İle İlgili Diğer Hususlar:

- a. Başbakanın seçilmesi hususu en geç 24 saat evvel karara varılacak. Sayın Komutanın elinde bulunan listedeki isimler tartışıldı ve bakanların başbakan ile birlikte seçilmesine karar verildi.
- b. Emekli generallerden kimlere görev verileceği incelendi.
- c. Sıkıyönetim Komutanlığı emrine verilecek subayları kuvvetler seçecek.
- d. İzinde bulunan personel özel tertiplerle vazifeye çağırılacak.
- e. Parti liderlerinin korunmalı ikameti için HAMZAKOY, MENTEŞ, UZUNADA düşünülecek ve ayrı ayrı yerleştirilecek.
- f. Suçlu senatör ve milletvekilleri ZİR, ÇUBUK, Zırhlı Eğitim Merkezi'nde toplanmaları planlanacak.
- g. Anayasanın yürürlükten kalkması işi 1 Eylül'den itibaren uzmanlarla ele alınacak, 7 Eylül'de en geç olarak sonuçlandırılacak.
- h. Sıkıyönetim Mahkemelerinin kuruluşu ve yetkileri ele alınacak ve mahkemelere sivil hâkimler atanabilecek. Albay Sezgin ile görüşülecek. Çalışmalar 1 Eylül'de başlayacak.
- i. Bildirilerin sonuçlandırılması 8 Eylül'e kadar (en geç) sağlanacak.

(Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s. 526-528.)

EK-7: Ulusu Hükümeti'nin Bakanlar Kurulu listesi

Başbakan: Bülent Ulusu

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Zeyyat Baykara

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Turgut Özal

Devlet Bakanı: Mehmet Özgüneş

Devlet Bakanı: M. Nimet Özdaş

Devlet Bakanı: İlhan Öztrak

Adalet Bakanı: Cevdet Mentеш

Millî Savunma Bakanı: Haluk Bayülken

İçişleri Bakanı: Selahattin Çetiner

Dışişleri Bakanı: İlter Türkmen

Maliye Bakanı: Kaya Erdem

Millî Eğitim Bakanı: Hasan Sağlam

Bayındırlık Bakanı: Tahsin Önalp

Ticaret Bakanı: Kemal Cantürk

Sağlık Bakanı: Necmi Ayanoğlu

Gümrük ve Tekel Bakanı: Recai Baturalp

Tarım ve Orman Bakanı: Sebahattin Özbek

Ulaştırma Bakanı: Necmi Özgür

Çalışma Bakanı: Turhan Esener

Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Şahap Kocatopçu

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Serbülent Bingöl

Turizm ve Tanıtma Bakanı: İlhan Evliyaoğlu

İmar ve İskân Bakanı: Şerif Tüten

Köyİşleri Bakanı: Münir Güney

Gençlik ve Spor Bakanı: Vecdi Özgöl

Sosyal Güvenlik Bakanı: Sadık Şide

Kültür Bakanı: Cihat Baban

(Hürriyet, 22.09.1980)

EK-8: Demirel ve Ecevit'in siyasetten uzaklaştırılması için MGK tarafından verilen belge

- 1- Silahlı Kuvvetlerce, belli bir yerde güvence altında bulundurulmanız sona ermiştir.
- 2- İkametgâhınızda da gerekli koruma ve emniyet tedbirleri 12 Eylül'den evvel olduğu gibi alınacaktır.
- 3- Siyasî parti faaliyetleri yasaklanmış olduğundan;
 - a. Siyasî amaçlı ve yönlendirici faaliyetlerde bulunmayacak ve beyanat vermeyecek,
 - b. Evinizde bu amaca yönelik toplantılar tertip etmeyecek,
 - c. Bu amaçlı toplantılara katılmayacak,
 - d. Şehir içinde lehte veya aleyhte toplantı ve gösterilere neden olabilecek faaliyetlerde bulunmayacak,
 - e. Bunların haricinde normal ziyaretlerinizi yapabilecek ve makul ölçüler içerisinde ziyaretçi kabul edebileceksiniz.
- 4- Ankara dışı, yurt içi seyahatlerinizi güvenlik önlemleri için Sıkıyönetim Komutanına bildiriniz.
- 5- Yeni yönetimin bugüne kadar yayınlamış olduğu karar ve bildirimlerdeki esaslara uymanızı ve yeni yönetimin politikasını veya icraatını etkileyebilecek her türlü davranış ve beyanlardan sakınmanızı önemle rica ederiz.

Millî Güvenlik Konseyi emri ile

(Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.II., İstanbul 1991, s. 114-115)

EK-9: 2533 No'lu Siyasî Partilerin Feshine Dair Kanun

Kanun No. 2533

Kabul Tarihi: 16.10.1981

MADDE 1- 12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri Millî Güvenlik Konseyi'nin 7 Numaralı Bildiri ile yasaklanmış bulunan bütün siyasî partiler; tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmiştir.

MADDE 2- Feshedilmiş bulunan; siyasî partilerin ve her türlü yardımcı kuruluş ve yan organlarının para dâhil taşınır ve taşınmaz bütün malları kanun yürürlüğe girdiği tarihte hazineye geçer.

MADDE 3- Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucusu Atatürk'ün düzenlediği vasiyetnameye göre, maliki olduğu bütün para ve hisse senetleriyle Çankaya'daki taşınır ve taşınmaz mallarının, o tarihte mevcut tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne belirttiği şartlarda tevdi ettiği idaresi görevi; bu kanun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren vasiyetname uyarınca tam ve noksansız olarak Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliği tarafından ifa olunur.

MADDE 4- Siyasî parti mallarının hazineye intikaline ilişkin tasfiye işlemleri, en geç bir ay içinde Maliye ve İçişleri Bakanlıklarınca müştereken hazırlanacak yönetmelikte belirtilen usul ve esaslara göre bu Bakanlıklarca yapılır.

MADDE 5- 2325 sayılı kanun hükümlerine göre kayyım tayin edilmiş olan siyasî partilerle ilgili tasfiye işlemlerinde bu kayyımlar da diğer görevlilerle müştereken görev ifa ederler. Tasfiye işlemi biten siyasî partideki kayyımın görevi kendiliğinden sona erer.

MADDE 6- Millî Güvenlik Konseyi tarafından yeni bir kararla değiştirilmedikçe 2 Haziran 1981 gün ve 52 sayılı Millî Güvenlik Konseyi kararında yer alan hükümlerin uygulamasına devam olunur.

MADDE 7- 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasî Partiler Kanunu ile ek ve değişiklikleri yürürlükten kaldırılmıştır.

MADDE 8- Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 9- Bu kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

(Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.II., İstanbul 1991, s. 418.)

EK-10: II. Dünya Ermeni Kongresi'nde Ermeni sorununun çözülmesi için verilen tekliflerin metni.

1. Lozan Antlaşmasına taraf devletlerin, Ermeni dosyasının tekrar açılabilmesini teminen, Antlaşmanın Ermenilerle ilgili kısımlarını yok farz etmeleri,
2. BM ve Genel Sekreterinin Ermeni dosyasını işleme koymaları,
3. Türkiye'nin sözde "soykırımı" kabul ile diyaloga girmesi,
4. Sovyet Hükümeti ve Ermeni Cumhuriyetinin Ermeni diasporasını desteklemeleri ve Sovyetler Birliği'ndeki Ermenilerin haklarının korunması,
5. Amerikan Hükümetine Wilson prensiplerinden hareket edilerek Ermeni dosyalarının açtırılmasının tavsiyesi ve Batı Ermenistan'da Ermenilere yurt bulunması,
6. Avrupa Konseyinde Ermeni meselesiyle meşgul olacak bir Komisyon kurulmasının teklifi,
7. Tarafsızlara müracaatla, Ermenilerin kolonizasyondan istifade etmeyen nadir milletlerden biri olduğunun ileri sürülmesi

(1983 Tarihçesi, Dışişleri Bakanlığı, s. 19.)